

Українсько-польські студії
Studia Ukraińsko-polskie

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

УКРАЇНА- історична спадщина і суспільна свідомість ПОЛЬЩА

20

Львів
2026

УДК 94(477+438)(082)

Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / гол. ред. Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2026. Вип. 20. 176 с.

Узагальнено українсько-польські відносини в контексті європейської історії, роль історичної спадщини у формуванні етнокультурних та політичних пріоритетів сучасних України і Польщі. Особливу увагу приділено проблемам суспільно-політичних, культурно-освітніх і релігійних взаємин українців та поляків, формуванню нової якості українсько-польської співпраці на рівні держав та соціумів у контексті етнополітичних, суспільних і культурних змін у Центрально-Східній Європі.

Ukraine–Poland: Historical Heritage and Social Consciousness / Edited by Mykola Lytvyn; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2026. Vol. 20. 176 p.

This edited volume analyzes Ukrainian-Polish relations in the context of European history. It examines the influence of historical heritage on the formation of contemporary ethnic, cultural, and political priorities of the two states. This edition focuses on social, political, cultural, educational, and religious issues in the relations of Ukrainians and Poles and the process of establishment of higher levels of cooperation between the two states and societies in the context of political, social, and cultural changes in East-Central Europe.

Затвердила до друку вчена рада Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України (протокол № 2 від 26 лютого 2026 р.).

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Баран Володимир Кіндратович, д-р іст. наук, проф. (Україна), Боляновський Андрій Валентинович, д-р іст. наук (Україна), Горбачевський Тарас Станіславович, канд. іст. наук, відповідальний секретар (Україна), Давидюк Руслана Петрівна, д-р іст. наук, проф. (Україна), Думітран Даніель (Dumitran Daniel), д-р. габіліт. (Румунія), Каліщук Оксана Миколаївна, д-р іст. наук (Україна), Колянчук Олександр Миколайович, д-р філософії в галузі історії (Польща), Стрільчук Людмила Василівна, д-р іст. наук, проф. (Україна), Хахула Любомир Ігорович, канд. іст. наук, заступник головного редактора (Україна).

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03118 від 14.03.2024 р.

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 886 від 2 липня 2020 року (додаток 4). Спеціальність: В9 – Історія та археологія

ISSN 2223-120X

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2026

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

<i>Едуард МАКАРЕНКО</i> . Торгові шляхи через західноруські землі в політиці Польського королівства XIV–XV століть.....	7
<i>Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ</i> . Протидії Московської держави підготовці до укладення та реалізації Гадяцької угоди.....	28
<i>Руслана ШЕРЕТЮК</i> . Творчість художника-ченця Ордену тринітаріїв Йозефа Прехтля (1737–1799) на східних землях Речі Посполитої крізь призму мистецьких візій західноєвропейського бароко	58
<i>Мар'ян МУДРИЙ</i> . «Я – Дідух!»: до питання національної самоідентифікації Володимира Дідушицького	70
<i>Микола ПРИХОДЬКО</i> . Громадська охорона історико-культурної спадщини Кракова: діяльність Товариства любителів історії та пам'яток у кінці XIX–першій чверті XX ст.	92
<i>Роман БЕРЕСТ, Олег ПЕТРИК</i> . Українські театри міжвоєнного Львова (проблеми існування та діяльності)	104
<i>Adam OSTANEK</i> . Organizacja struktur policji państwowej we Lwowie w latach 1919–1924.....	121
<i>Юрій ВОЙТЕНКО</i> . Особливості державотворення в Україні, Польщі та країнах Балтії (1991–2004): компаративно-інституційний вимір.....	134
<i>Марина КОВАЛЕНКО</i> . Історичний розвиток правового регулювання недискримінації в українському та польському законодавстві (XX–XXI ст.).....	143
<i>Любомир ХАХУЛА</i> . Взаємини України та Польщі після Революції Гідності 2013–2014 років: випробування історичною політикою	151

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

<i>Микола ЛИТВИН</i> . Україна – Польща: долаючи травми війн та міжнаціональних протистоянь новітньої доби.....	164
---	-----

CONTENTS

HISTORICAL STUDIES

- Eduard MAKARENKO*. Trade routes through West Ruthenian lands in the policy of the Kingdom of Poland in the 14th–15th centuries7
- Andrii BOLIANSKYI*. Counteractions of the Moscow state in respect of preparations for the conclusion and implementation of the Hadiach Agreement28
- Ruslana SHERETIUK*. The work of the artist-monk of the Trinitarian Order, Josef Prechtl (1737–1799) in the eastern lands of the Polish–Lithuanian Commonwealth through the prism of artistic visions of Western European Baroque58
- Marian MUDRYI*. “I am a Didukh!”: On the question of Włodzimierz Dzieduszycki’s national self-identification.....70
- Mykola PRYKHODKO*. Public protection of the historical and cultural heritage of Krakow: the activities of the society of lovers of history and monuments in the late 19th and first half of the 20th century92
- Roman BEREST, Oleh PETRYK*. Ukrainian theatres of interwar Lviv (problems of existence and activity).....104
- Adam OSTANEK*. Organizacja struktur policji państwowej we Lwowie w latach 1919–1924121
- Yurii VOITENKO*. Features of state-formation in Ukraine, Poland and the Baltic countries (1991–2004): comparative and institutional dimension134
- Maryna KOVALENKO*. Historical development of the legal regulation of non-discrimination in Ukrainian and Polish legislation (XX–XXI centuries).....143
- Liubomyr KHAHULA*. Ukrainian–Polish relations after the revolution of dignity of 2013–2014: the test of historical policy151

SCIENTIFIC LIFE

- Mykola LYTVYN*. Ukraine – Poland: overcoming the trauma of wars and interethnic conflicts of the modern era.164

Едуард МАКАРЕНКО

магістр історії,

аспірант відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7529-6166>

e-mail: maedvo9299@gmail.com

ТОРГОВІ ШЛЯХИ ЧЕРЕЗ ЗАХІДНОРУСЬКІ ЗЕМЛІ В ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА XIV–XV СТОЛІТЬ

Порушено питання появи, функціонування та політичної ролі транзитних торговельних маршрутів через західноруські землі пізнього середньовіччя. Ці шляхи розглянуто як важливий регіональний економічний та геополітичний феномен, котрий мав довготривалі наслідки на тодішні русько-польські відносини. Робота структурована за географічно-хронологічним принципом. Простежено появу торговельної мережі Ганзи в гирлі ріки Вісли та налагодження зв'язків із Галицько-Волинською державою та її двома основними центрами – Володимиром і Львовом. Виявлено географію проходження кожного із чотирьох відомих ганзейських торгових шляхів до них і товарний асортимент. Запропоновано нові хронологічні рамки датування основного джерела в цьому питанні – торунського списку митниць. На прикладі торгових війн 1340-х рр. польського короля Казимира III додатково обґрунтовано, чому потрібно виводити його експансію на руські землі саме з 1349, а не 1340 р. Зроблено спробу датувати знайдені в Галичі три торгові пломби з Турне на основі хронології стабільної діяльності ганзейсько-руських шляхів.

Здійснено огляд потенційного проходження «татарської дороги» протягом XIV ст. з урахуванням новітніх археологічних і нумізматичних знахідок. Зауважено тяглість шляхів центральноєвропейського напрямку з княжих часів. На його прикладі показано двоякість торгової політики польських королів щодо західноруських шляхів в XV ст.: обмеження їхніх попередніх експортних можливостей на зовнішньому ринку і спрямування їх на розвиток південних земель Польського королівства. Оглянуто контекст становлення «волоської дороги». Уперше використано Люстрацію королівських маєтностей 1469 р. для реконструкції руської ділянки цього шляху й охарактеризовано її джерельний потенціал у вивченні регіональної торгівлі. Зроблено висновок про дещо детермінічні зовнішні економічні умови, які мали значний вплив на політичні наслідки функціонування цих шляхів.

Ключові слова: торговельні шляхи, Галицько-Волинська держава, Ганза, Польське королівство, Львів, «східні товари», історіографія.

Торгівля, а особливо торговельний транзит, відігравали важливу роль у минулому українського народу ще з часів перших століть писемної історії. Частково тут роль зіграв географічний чинник. У випадку руху «північ – південь» – наявність повноводних рік. У випадку руху «захід – схід» затиснутість між Поліссям і Диким Полям утворювала своєрідний природний транспортний коридор. Однак XIII ст. внесло суттєві зміни: занепад європейської торгівлі у Східному Середземномор'ї разом із занепадом держав хрестоносців; перенесення його центру в Причорно-

мор'я і заселення його італійськими містами-республіками; німецьке заселення Балтики; монгольські завоювання, супроводжені знищенням старих центрів (Київ і Галич) і ріст нових (Володимир і Львів). Урешті-решт, зміщення політичного, культурного та економічного життя русько-українського етнічного масиву із Подніпров'я на терени між Західним Поліссям і Карпатами, які опинилися в ролі посередника в нових реаліях Східної Європи.

Мега статті – з'ясувати часові рамки, географію, товарний асортимент і причини зацікавленості польських королів у контролі цих шляхів.

Феномен далекоюсяжної торгівлі в Східній Європі пізнього середньовіччя здавна був об'єктом вивчення й уваги з боку чисельних дослідників. Як головну причину цього можна виділити явний зв'язок появи та насамперед стабільного функціонування шляхів із політикою, який у давні часи був не менш виражений, ніж у сьогоденні. Складність питання належного вивчення західноруських маршрутів полягала в тому, що це один із багатьох елементів непростой спадщини українсько-польських взаємин. Утім, навіть попри це, серед старої історіографії можна виділити Станіслава Кутшебу, Михайла Грушевського і Луцію Харевічову, чий напрацювання про загальну історію регіональної торгівлі (Kutrzeba, 1903; Грушевський, 1997; Charewiczowa, 1925) досі мають певну цінність у питанні торговельних шляхів. Однак варто визнати станом на сьогодні деяку непроробленість цієї тематики, окрім хіба статті Михайла Леснікова про балто-чорноморські шляхи XIV–XV ст. (Лесников, 1969), котра відображає лише половину наявних маршрутів того часу. Натомість значно більше є актуальних робіт, концентрованих на конкретному напрямі. У випадку ганзейсько-пруського – Томаша Ясінського та Ярослава Дашкевича (Jasiński, 2017; Daszkiewicz, 1980), татарського – археологів та нумізматів Георгія Козубовського, Святослава Терського і Костянтина Хромова (Козубовський, 2012; Терський, 2011; Терський, 2024; Хромов, 2019), «західного» – Казімежа Мисьліньського і Гжегожа Мисьлівського (Myśliński, 1960; Myśliwski, 2006) та молдавського – Шербана Папакості й Андрея Міреї (Paracostea, 2018; Mirea, 2024).

Торунь, Володимир, Львів. У XIII ст. у Центрально-Східній Європі в розпаді були активні колонізаційні процеси, знані в історіографії під назвою Ostsiedlung (східне заселення). Найяскравіше вони проявлялися в Балтійському регіоні, у якому це починалося із середини XII ст., коли зусиллями вихідців із вестфальських міст Дортмунд і Зост (Soest) на його південному заході постала колонія Любек. Протягом наступного півтора століття, множачись і розселяючись далі на схід Балтики, його міщани та їхні нащадки поширилися на значному прибережному просторі. Завдяки збереженню зв'язків між цими колоніями постала відома в пізньому середньовіччі торговельна мережа – Ганза, яка сполучала й забезпечувала безпеку торгівлі вздовж майже всієї Північної Європи, від Новгороду до Фландрії. Наприкінці XIII ст. основним із таких поселень, що почало підтримувати активні торговельні відносини із західноукраїнськими землями, було місто Торунь (пол. Toruń; нім. Thorn), котре мало для цього зручне розташування на нижній Віслі й на цьому напрямі було найпівденнішим серед інших у державі хрестоносців Тевтонського ордену на теренах завойованої ними Пруссії.

Основне джерело, за яким знаємо про те, як пролягали шляхи з Торуня до Русі в першій половині XIV ст., – це т. зв. торунський список митниць, складений приблизно в 1349–1355 рр. (НУВ-2, 1882–1886, р. 312–314). Згідно з ним їх було два – до Володимира та до Львова. Перший – через Бобровнікі в Куявії до Мазовії, а саме – Плоцьк, Вишеград, Закрочим по правий берег Вісли. У районі Варваши шлях пролягав двома напрямками вздовж обох берегів через Черськ і Сецехов та перевіз на р. Вепр і Казімеж-Дольний (Лесников, 1969, с. 74), звідки відвертав від Вісли, повз Люблін виходив до Русі та йшов через Холм і Городло до Володимира (НУВ-2, 1882–1886, р. 312–313; див. рис. 1). Другий – через Бжесьць-Куявський виходив до лівобережної Мазовії, де йшов через Гостинін, Ловіч, Раву-Мазовецьку і переправу на р. Піліца до міст Корони Польської: Радом, Опатов і Сандомир. Від тамтешнього мосту через Віслу – далі вздовж русла нижнього Сяну до Гожице, *Kreschov* (не ідентифіковано), Турб'я, Рацлавіце, Копкі (переправа через ріку та межа з Руссю), і через Крешів, Любачів і Городок шлях виходив до Львова (НУВ-2, 1882–1886, р. 313; див. рис. 1).



Рис. 1. Основні шляхи ганзейсько-руської торгівлі. Чорні лінії – шляхи встановлені до середини XIV ст.; сині – описля; чорні крапки – митниці з торунського списку

(Джерело мапи: <https://cloud-b.edupage.org/cloud/?z%3AmLyOMxXw%2F4laF7F%2FdnLTFj7ByFJ9tqJ4xMMUJTVTrTM71WWcLaqSUiKzZhOuT6Cj>)

Відповідь на питання, коли постало торунсько-володимирське сполучення, загалом дає дослідження Т. Ясінського, а саме – межа 1300-х–1310-х рр. Значну роль тут зіграла низка факторів. По-перше, помітний наплив з 1305 р. у склад міської ради Торуня «нових людей» не тільки з ганзейських міст на кшталт Гданська чи Мемеля (нім. Memel; лит. Klaipėda), а й переважно з «материнських» Зосту і Дортмунду. Т. Ясінський пов'язує із потребою налагодити роботу саме сухохідного шляху, в чому ті були більш фахові, ніж ганзейці (Jasiński, 2017, s. 77–80). По-друге, для торунян стало несподівано вигідним завоювання Тевтонським орденом Східного Помор'я разом із повним знищенням Гданська і Тчева в 1308 р. (Jasiński, 2017, s. 81–83), не лише відрізаючи Польщі вихід до моря, але й роблячи цим саме їх виключними посередниками в торгівлі Ганзи та регіонів басейну Вісли, включно з руськими землями на Бузі й Сяні. По-третє, за непрямими даними можна стверджувати про початок функціонування цього шляху за останніх років правління мазовецького князя Болеслава II (від 1251–1313) у проміжку осені 1309 – зими 1310 рр. (Jasiński, 2017, s. 71–73). У цьому контексті не можна не згадати привілей 1320 р. володимирського князя Андрія Юрійовича (†1323) для купців Торуня, у якому він не лише надавав їм пільгові умови у його володіннях, а й подавав це як підтвердження чинних за життя його батька, короля Юрія I Львовича (†1308), прав (АДГВК, 2004, с. 157–158). Також до цього можна віднести і згадану в заповіті 1288 р. володимирського князя Володимира Васильковича (від 1247–1288) митницю в Городлі (ПСРЛ, 1908, с. 616). Тобто початки цього шляху сягали ще 1280-х рр., коли галицько-волинські Романовичі володіли Люблінською землею, а стабільно запрацював він уже з 1310-х рр., навіть попри відбиття Любліна в 1302 р. чесько-польським королем Вацлавом II (1271–1305).

Натомість поява торунсько-львівського тракту має розмиті межі. Її початки можна виводити з дозволу 1286 р. Владислава Локетка (1260/61–1333), тоді ще удільного князя куявського та ленчицького, для міщан Торуня та Хелмна (пол. Chełmno; нім. Kulm) на прохід цими теренами до Русі та повернення назад (НУВ-1, 1876, р. 346). Ставши в 1306 р. князем-принцепсом Польщі, він робить спробу в другій половині 1310-х рр. зосередити ганзейсько-руську торгівлю через його володіння за шляхом Бжесьць-Куявський – Ленчица – Іновлодз – Опатов – переправа в Завихості, а далі, вочевидь, на Люблін і Володимир. Це була явна спроба спрямувати товарно-митні потоки з існуючого шляху через фактично незалежну Мазовію до себе, адже в листі торунянам, де князь описує їм вищевказану дорогу, лише її він характеризує як безпечну, тоді як на інших (через Сецехов і Люблін, тобто до Володимира) він знімав із себе відповідальність, якщо з ними щось станеться (НУВ-2, 1882–1886, р. 427). З огляду на її відсутність у *Списку* середини XIV ст. вона все ж не вдалася. Таким чином, якщо ранньою межею появи шляху на Львів можна вважати датування цього листа близько 1314–1319 рр., то пізньою є грамота 1341 р. старости Руської землі Дмитра Дядька (†до 1349) до торунян із повідомленням про завершення польсько-руської війни 1340–1341 рр., мир із польським королем Казимиром III (1310–1370) та закликом безпечно приїжджати до Львова, як і раніше (АДГВК, 2004, с. 199–200).

Основні товари, котрі ганзейці тоді поставляли в цей регіон, були промисловими, і серед них переважали якісні вовняні сукна з Північно-Західної Європи, осо-

бливо з Фландрії. Головними центрами тканинництва там були Гент, Брюгге, Іпр, Аррас, Дуе, Лілль. Фламандська текстильна промисловість переживала час розквіту з кінця XIII і XIV ст. і завдяки сприятливому зовнішньополітичному середовищу ця продукція домінувала на всіх європейських ринках (Гладиш, 2025, с. 42). Відносну деталізацію предметів торгівлі надає той же Список, де вказані мита за конкретні види товарів. З північного заходу до Русі надходили сукна з Брюгге (*pannis Brugensi*), Поперінге (*Poprensi*), Аррасу (*harriis*) та Торуні (*Thorunensibus*)¹ з певною ознакою – багряні (*scharlatici*), а також оселедці (*allectium*), вочевидь з Балтики і нижньої Вісли (НУВ-2, 1882–1886, р. 312–313). Ба більше, тканини імпортували навіть тутешні купці. Так, у 1324 р. володимирські райці зверталися до ради Штральзунда з проханням помочі двом міщанам із Володимира повернути розкрадені в них сукна з Іпру (*Yprenses*), Турне (*Dornenses*) та Поперінге, придбані ними ж у Фландрії (АДГВК, 2004, с. 165–166). На зворотному шляху вивозили місцевий товар: шкіри й хутра тварин (*pellium/rûwar*), а саме овець (*agni*), лисиць (*vulpium*), бобрів (*castore*) і видр (*otter*), можливо, худобу² і віск (*cere*) (НУВ-2, 1882–1886, р. 312–313).

Перешкоди в стабільній роботі цих маршрутів простежуються вже з 1340-х рр. через торгіву політику польського короля Казимира III. Так, у 1344 р. він спробував увести обмеження на транзитну торгівлю для іноземних купців у своєму королівстві, а саме – закриття дороги на Русь, і далі Кракова, Сандомира та Любліна було заборонено проїжджати під страхом конфіскації товарів. Аналогічне обмеження було введено і для будь-яких купців зі сторони Русі (NZPWKr., 1936, s. 3). Ця заборона виявилася нетривалою, адже в червні 1349 р. він поновив торунянам шляхи до Вроцлава й Русі (НУВ-2, 1882–1886, р. 71–72). Останні у його землях пролягали двома маршрутами: володимирський (через Сецехов, Казімсьж і Люблін) і новий львівський через Бжесьць-Куявський, Ленчицу, Опочно і Сандомир (див. рис. 1). Мотивація появи цих дозволів є прозорою з огляду на подальші події того ж 1349 року. Вже восени Казимир здійснив масштабний похід проти галицько-волинського князя Любарта Гедиміновича (†1383) та завоював всю Галицьку й більшу частину Володимирської землі, окрім Луцька (Келембет, 2020, с. 91–93). А в грудні видав нову грамоту торунським купцям із дозволом «переходити через нашу Руську землю, перебувати до нашого міста Володимира, там вести справи, торгувати і затримуватись» (Торгівля, 1990, с. 20). Тобто явна спроба взяти під повний контроль ганзейсько-руські торгові шляхи³.

¹ Варто мати на увазі, що топографічні прикметники в назвах таких товарів можуть означати не лише «місце виготовлення», а й «місце придбання» і навіть «вироблений у стилі» (Migea, 2024. P. 696–697).

² У Списку мито у Володимирі описано як *In Ladimiria de 100 cap. gr. 2,5 cap. gr.* На думку Макса Перльбаха (Max Perlbach), скорочення *cap. gr.* означає *capitibus gregis/gregariis* (див. прим.: НУВ-2. 1882–1886. P. 312) – «від голови зі стада», тобто може йтися про худобу.

³ Уже на цьому прикладі є виразний контраст між Казимировими походами на Русь у 1340 і 1349 рр. Якщо в 1349 р. помітна тривала підготовка з метою захоплення, втримання та довготривалого використання території, то події весни – літа 1340 р. нагадують радше спонтанні авантюрні набіги. Це додає аргументів версії про те, що експансію Казимира III на руські землі варто виводити не зі смерті Юрія II Болеслава 1340 р., а з 1349 р. (див.: Макаренко. 2025).

Подальші бойові дії протягом 1349–1351 рр. між Казимиром III і Любартом, підтриманого своїми братами і племінниками серед литовських князів, завершилися тим, що другому вдалося відбити Володимир, Холм, Берестя і Белз, проте Галичина залишилася в руках короля. Впливом цієї війни можна пояснити оформлення нового шляху (*via nova*) торунсько-львівського в тому вигляді, як він поданий у списку митниць. Він пролягав із Торуня через Бжесьць-Куявський і відходив на Пшедеч, Ленчицю Іновлодз, Опочно, Радом. Від нього йшов старою дорогою через Опатов, Сандомир і вздовж нижнього Сяну, проте в районі Копок і Крешева не використовував переправу, а йшов далі вздовж правого берегу до Ярослава і Перемишля, звідки доходив до Городка і Львова (НУВ-2, 1882–1886, р. 313–314; див. рис. 1). Причина, чому він з'явився в той період, полягає, на нашу думку, не лише в бажанні Казимира утримувати шляхи через контрольовані ним землі Польщі та Русі, а й через те, що терени між Володимиром і Львовом стали ареною бойових дій війн за галицько-волинську спадщину (1349–1392), тож знадобився безпечніший маршрут, який тримався протилежного щодо литовської сторони берега повноводних рік Вісли й Сяну.

Станом на середину 1350-х рр., міцно утримуючи Галичину, Казимир III починає знову обмежувати іноземних купців у транзитній торгівлі через його землі на Русь. У лютому 1354 р. міська влада Вроцлава скаржилася своєму королю Карлу Люксембурзькому (1313–1378), переказуючи слова Казимира: «Ніби він власними своїми людьми здобув Руську землю, і що той шлях має бути відкритий лише для його людей та купців» (*se terram Russye propriis suis hominibus expugnasse, et quod illa via solum suis hominibus et mercatoribus patere deberet*) (ВУВ, 1860, р. 170). Те ж саме мало стосуватися і Торуня. Тому, явно не без участі верхівки Тевтонського ордену, почалися переговори з литовськими князями про надання нового шляху в обхід земель Корони Польської. Найраніша згадка про його функціонування сягає 1355 р. (ВУВ, 1860, р. 172). Про його «литовську» ділянку відомо з грамоти тракайського князя Кейстута Гедиміновича (1307/1309–1382), якому молодший брат Любарт надав Берестейський уділ за поміч у війні з Казимиром в 1350–1351 рр. Він забезпечував їм вільний прохід через Дорогочин, Мельник і Берестя до Луцька (АДГВК, 2004, с. 203–204). Однак про решту частину шляху відомо хіба з пізнішого джерела – прохань торунян 1424 р. відновити старі торговельні шляхи та свободи до польського короля і великого князя литовського Владислава II Ягайла (1362–1434). Описаний там тракт починався в Торуні, далі йшов правобережжю Мазовією через Ліпно, Бельськ, Плонськ, Нове Место, Пултуськ, Нур (межа з Руссю), Дорогочин, Мельник до Берестя, а від Берестя сплавом (у разі деревини) вниз по р. Буг повз Мельник і Дорогочин, далі в Нарев, з Нарева у Віслу, а Віслою вниз до Торуня⁴ (НУВ-4, 1906, р. 309; див. рис. 1). На момент

⁴ З огляду на це, якщо ранню межу датування торунського списку митниць можна пов'язувати саме з 1349 р., погоджуючись з аргументацією Г. Остеррайха (Österreich, 1890, р. 13), то пізню – з початком функціонування цього «литовського» шляху від 1355 р., про який у Списку нема ані слова. Хоч сам Г. Остеррайх виводить початок використання цього сполучення із часу Салінської угоди 1398 р. між Тевтонським орденом і Великим князівством Литовським, згадане надання Кейстута дає можливість екстраполувати цей опис дороги на 70 років назад, на середину XIV ст. Однак важко не погодитися, що до цієї стабілізації відносин шлях не міг стабільно функціонувати (Österreich. 1890. P. 80).

середини XIV ст. сполучення між Берестям та Володимиром і Луцьком мало відбуватися шляхом через Ратне і Вижву, який в пізніші часи XV–XVII ст. був знаний як «Вітовтова дорога» (Пришляк, 2003, с. 581). І року не минуло, як польський король поскаржився Папі Римському на хрестоносців та їхнє потурання його литовським ворогам. У буллі 17 серпня 1356 р. Інокентія VI (1282/1295–1362) до братії Ордену серед звинувачень у воєнній співпраці з литовцями було і про цей торговий шлях: «...а також відвертали шлях і проїзд купців та інших, які з ваших та навіть чужих земель звикли проходити через згадане Королівство до земель татар та Русі, – відвертали їх через землі цих самих невірних, які тепер саме з цього отримують вигоду, чим раніше цьому самому королю та його підданам приносили велику користь і зиск» (VMPL, 1860, р. 587). Не маючи змоги якось протидіяти цьому, Казимир III мав визнати провал цієї торгової війни. Протягом 1360-х рр. торуняни ходили до Русі через польські землі, попри скарги до короля про чисельні кривди їм від його підданих та відсутність реакції влади на них (див.: HUB-2, 1882–1886, р. 285–288).

Передвісники майбутніх негараздів у транзиті почалися вже по смерті Казимира III в 1370 р. й успадкуванні польської корони та Руського домену його племінником, угорським королем Людовиком Анжуйським (1326–1382). Його намісниця в Польщі, королева-мати Єлизавета (1305–1380), одразу почала політику примусу далекосяжних купців до торгівлі в польських містах. У 1371 р. вона видала привілей, за яким іноземним купцям, зокрема торунянам і пруссакам, заборонявся прохід на Русь далі Кракова чи Угорщини (NZPWKt., 1936, s. 9–10; підтвердження Людовика через 1,5 року, див.: KDK, 1879, s. 50–51). У липні 1372 р. королева надала Кракову безтермінове право складу, за яким іноземні купці мали приїжджати туди й виставляти там свій товар на продаж, не їдучи далі (KDK, 1879, р. 50; підтвердження Людовика через місяць, див.: KDK, 1879, р. 51–52). Однак, попри володіння двома коронами, у торговельній політиці король усе ж діяв з інтересів передусім угорської і був зацікавлений у транзиті товарів з Угорщини через Польщу до Ганзи. Уже в 1373 р. Людовик надав торунянам вільні дороги до Угорщини і Русі, які діяли за Казимира III (HUB-3, 1896, р. 188–189). А ще через три роки наказував своїм польським урядникам не чинити їм перешкод (HUB-3, 1896, р. 217–218).

Період 1370–1380-х рр. можна вважати новим піднесенням ганзейсько-руської торгівлі. Хоч володимирський шлях досі використовувався (в 1386 р. торунянам було зменшене мито в Сецехові (ZDM-2, 1969, s. 225)), але львівський набуває все більшого значення. Дослідження М. Леснікова найстарішої міської книги Львова 1382–1389 рр. виразно показує, що за кількістю угод, позик, кредитів та інших ділових зв'язків відносини з Торунню досі залишалися найактивнішими порівняно з іншими напрямками (Лесников, 1964, с. 47–50). Цікавим джерелом є три торговельні пломби, виявлені неподалік Галича, і досить нещодавно введені в науковий обіг. На одній з них можна чітко розпізнати напис «+:DE JOURNAL:» (з Турне), а на всіх простежується герб цього міста – мурована вежа з 5 ліліями, які були символом належності до королівського домену Франції (Мусін, Миронюк, 2017, с. 23–24). Враховуючи знахідки схожих пломб з ліліями у Чермно, Дорогочині й у Волинській області (зараз у Любомлі) (Мусін, Миронюк, 2017, с. 28–29), загальне

піднесення торунсько-львівської торгівлі в 1370–1380 рр. та відсутність обмежень від королів, можна датувати появу тканин із такими пломбами цим періодом.

Невідворотні зміни в регіональній торгівлі настали разом з укладенням між Польським королівством та Великим князівством Литовським Кревської унії в 1385 р. Новий король Владислав Ягайло, зберігаючи верховну владу в Литві, мав великі можливості тиску та впливу на купців із Пруссії. Його реалізація починається вже в 1387 р., коли він відновлює для Кракова безтермінове право складу товарів іноземців (КДК, 1879, р. 77). У 1390 р. король повністю заборонив пруським купцям із товарами заходити на територію Польщі, підтримуючи цю блокаду протягом кількох років, то знімаючи, то повертаючи її (Грушевський, 1997, с. 35). Попри це, 1390-ті рр. ще демонструють жваву торгівлю. Ба більше, крім пруських міщан починає фігурувати у Львові й торговий двір Тевтонського ордену, де продавалися товари, надіслані великим шафаром (Grossschäffer) у Кенігсберзі. Якраз тоді туди став масово надходити бурштин, котрий ішов далі на Схід. Використовувався він і для прямого обміну тут же у Львові на прянощі, шовк та хутра (див.: Daszkiewicz, 1980, s. 255–257).

Однак періодичні блокади все ж мали ефект на пруську торгівлю. Навіть у питаннях постачань прянощів, які раніше закупляли в Русі й експортували до Фландрії, а з початку XV ст. до Пруссії у все більших кількостях прянощі завозили з Фландрії (Kutrzeba, 1903, s. 32). Проте все більше загострення відносин Польщі й Литви та Тевтонського ордену, особливо в час війн, не знімало введених обмежень. Так тривало, аж поки Польське королівство не завоювало в ході Тринадцятилітньої війни 1454–1466 рр. Західну Пруссію / Східне Помор'я, набувши цим власний вихід до Балтійського моря. Хоча навіть у той період передчасно стверджувати про відмирання торгівлі через все більшу фрагментарність джерел, адже йдеться радше про слабшання її транзитного характеру з подальшим перепродажем (Charewiczowa, 1925, s. 103), усе ж статус посередника в далекосяжній торгівлі був основою процвітання Торуня, без якого він став поступатися іншим центрам на кшталт відродженого Гданська.

«Татарська дорога» (via Tartarica). Як свого часу зауважував С. Кутшеба, західноруські землі не стали б об'єктом такого високого інтересу західних купців (ті ж хутра та віск можна було деінде брати, і не гірші) та не набули б такої ролі в східноєвропейській торгівлі, якби не можливість циркуляції між ними екзотичних товарів із Заходу на Схід і навпаки (Kutrzeba, 1903, s. 23). Якщо у випадку першого це були переважно вовняні сукна, то у випадку другого – шовки та прянощі. Справа їхнього надходження сюди з Азії, принаймні в XIV ст., нерозривно пов'язана з розквітом і занепадом Улусу Джучі, званого як Золота Орда.

Саме постання Монгольської імперії супроводжувалося завоюваннями Чингізхана (1155/1162–1227) та його нащадків по трансконтинентальному Великому шовковому шляху. В нього існувало два головні напрями. Один ішов від Китаю через Індію і далі в Іран чи Єгипет. Другий проходив північніше – через Хорезм у Центральній Азії до Ірану. Саме Іран багато в чому був ключовою територією на цьому шляху. Містами-агентами виступали Багдад і Тебриз. З першого товари йшли на Дамаск і Акру, з другого – через Кавказ чи Трапезунд на північ до Східної

Європи (Черкас, 2014, с. 302). Під час нетривалої єдності імперії Чингізидів не було проблем у продовженні функціонування північної гілки Великого шовкового шляху, проте її розпад на окремі уділи призвів до нерівномірного розподілу маршрутів на теренах кожного з них. Так сталося з Улусом Джучі, який постав на землях Половецького Степу й опинився осторонь нього. Для виправлення ситуації його хани займалися створенням інфраструктури транзитної торгівлі з Хорезму через степи північніше Каспійського моря до Східної Європи. Про цю ділянку є відомості з подорожей мандрівника Ібн Баттуті (1304–1368/1369): Хорезм – Сарайчук – Хаджи Тархан – Сарай – Бельджамен – Переволок – Тана (1-й варіант шляху) чи Хаджи Тархан – Маджар – Тана (2-й варіант шляху), а звідти на переправи через р. Дніпро й далі на Східну Європу (Хромов, 2019, с. 58).

Серед перших згадок торгових шляхів через західноруські землі того періоду в літописах можна навести епізод з оплакуванням смерті в 1288 р. раніше згаданого князя Володимира Васильковича із згадкою у Володимирі: «Нѣмци и Соурожьцѣ и Новгородци и Жидове» (ПСРЛ, 1908, с. 627), котрі в історіографії трактуються як прийшли купецькі групи. Зацікавленість торунян початково саме Володимиром можна пояснити тим, що спершу він став одним із центрів нових далекосяжних торгових шляхів. От тільки питання, як вони йшли до нього зі сходу, є дискусійним. Першу писемну згадку про їхню наявність маємо хіба аж з листа 1379 р. великого князя Любарта до львівської громади, де згадується про шлях із його земель до «Поганського краю» (*Heydenlant*) (Торгівля, 1990, с. 22). С. Терський визначав його як «Батисеву дорогу» XII–XIV ст., котра в цьому регіоні ледь змінилася з княжих часів і йшла від Києва через південноволинські волості та Крем'янецькі гори до Луцька й Володимира (Терський, 2011, с. 126–130). У випадку ж Львова перше свідчення про його участь у далекосяжній торгівлі міститься на 1339 р. Ангеліно Дульсера (*Angelino Dulcert*), де м. Львів (*ciuita de Leo*) позначено з припискою: «До цього міста прибувають купці з прянощами, які пізніше вирушають через Готландське (Балтійське. – Е. М.) море до Фландрії, здебільшого до Брюгге» (Ровенчак, 2013, с. 45). Про існування сполучення між Таною і Львовом можна говорити від 1343 р. (Kutrzeba, 1903, р. 56). Станом на середину XIV ст. певну інформацію про «східні» товари, що надходили туди й вивозилися ганзейськими купцями надає Список: прянощі (*species*) загалом і перець (*piperis*) та імбир (*sinsiberi*) зокрема, а також шовк (*serici*) (HUB-2, 1882–1886, р. 312–313). Окрім писемних згадок, є ще чисельні археологічні знахідки кераміки другої половини XIV ст. в Луцьку, Володимирі та Львові, виготовленої в поволзьких міських центрах Золотої Орди (Терський, 2024, с. 602–612).

Утім, спроби деталізувати шляхи натикаються на знову ж таки нестачу писемних джерел, тож протягом XIV ст. єдину інформацію про хоча би приблизну географію та масштаб торгівлі можуть дати нумізматичні. Особливої уваги тут заслуговує робота Г. Козубовського про торговельні шляхи середини XIV ст. на теренах сучасної України за матеріалами знахідок монет першої половини того ж століття (див. рис. 2). З неї помітно, що основна економічна активність відбувається на осілих теренах Галицько-Волинського князівства, про що свідчить поширення празьких грошів – найпопулярнішої валюти в тогочасній Центрально-Східній

Європі. З-поміж виявлених археологам міст на ймовірній *via Tartarica* виділяється ординське городище неподалік с. Торговиця (див. рис. 2), скарб монет якого датується межею 50–60-х рр. XIV ст. (Козубовський, 2012, с. 76). За ними та іншими знахідками є підстави вважати поселення вздовж басейну Південного Бугу пунктами цього маршруту.

Зміни у функціонуванні шляху саме в такому вигляді мали би настати вже в 1360-х рр., коли після битви на Синіх Водах 1362 р. середнє Побужжя зайняли литовські князі Кориатовичі, тамтешні ординські міста були знищені (Хромов, 2019, с. 57), а в державі почалася затяжна серія громадянських воєн, znana в руських літописах як «Велика зам'ятня». В умовах різкого запустіння території та фактично відсутньої централізованої влади знову ставали актуальними швидкі караванні переходи подалі від кочовищ. Та попри це, за нестачею безпечніших альтернатив *via Tartarica* досі залишалася єдиним шляхом товарообігу ексклюзивної продукції. Це ж фіксує Каталонський атлас 1375 р., на якому вказане м. Львів (*ciutat de Leo*) з припискою: «...в це місто приходять купці з країн сходу і через Німецьке море прямують до Фландрії» (Ровенчак, 2013, с. 45). Саме в 1370–1380-ті рр. львів'яни починають перебирати на себе роль головного посередника в цій торгівлі. Зі свого боку, це неминуче призвело їх до конфлікту з

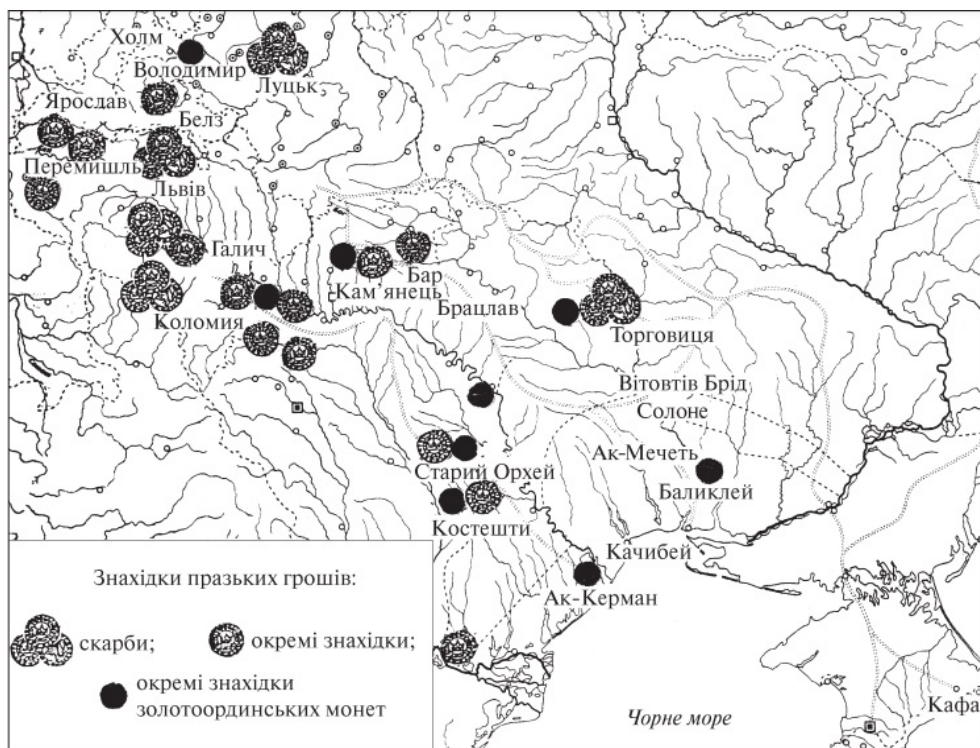


Рис. 2. Знахідки на теренах України монет першої половини XIV ст.

(Джерело: Козубовський, 2012, с. 77)

краків'янами, котрі активно налагоджували собі в той самий час шляхи на схід через Поділля та Волинь (KDK, 1879, р. 57, 71, 74–75). Його підсумком стало те, що в 1403–1406 рр. львів'яни затвердили своє право на 14-денний склад товарів купців, які прямували на схід і зі сходу, надане ще Людовиком Анжуйським (ПЛ, 1998, с. 42–45), однак на краківських купців воно не поширювалося (див.: Kutrzeba, 1902, s. 109–112). З матеріалів тієї справи важливо відзначити те, що спір про дороги із сполученням до Причорномор'я демонструє поряд із «татарською дорогою» ще одну, котра незабаром стане основною у далекосяжній торгівлі регіону.

Вроцлав, Краків, Львів. На відміну від вищезгаданих напрямів далекосяжної торгівлі через західноруські землі, цей мав тяглість ще з раннього середньовіччя та разом зі шляхом «з варяг у греки» чинив значний вплив на становлення Київської Русі. Розташування торговельних шляхів тут ледь змінилося після монгольських завоювань, і станом на початок XIV ст. основна дорога з німецьких земель до Русі йшла через Вроцлав – Краків – Сандомир – Завихост – Володимир (Weymann, 1938, s. 113). У пізньому середньовіччі цей шлях був ділянкою більшої мережі, що протягалася від Фландрії через Кельн, Франкфурт, Ерфурт і Ляйпціг, znana як «висока дорога» (*Hohe Weg*) (Myśliwski, 2006, s. 254–255).

Однак міцне утримання Казимиром III Львова й неспроможність те ж зробити з Володимиром призвели до того, що із середини XIV ст. цей напрям став зміщуватися південніше. Перше свідчення про сполучення Львова та Кракова сягає 1344 р. зі згадкою про 6 днів шляху (DVL, 1880, р. 321). У 1360-ті рр. основною дорогою, якою добиралися з Кракова до Русі, був шлях уздовж лівого берегу Вісли до Сандомира, де виходив на старий торунсько-львівський тракт через Крешів та Любачів (KDK, 1879, р. 39). Проте активна колонізаційна політика Казимира III на сході Малопольщі та заході Галичини (Макаренко, 2025, с. 18–20) обумовила появу наприкінці XIV ст. прямішої дороги через Бохню, Тарнів, Пільзно, Ропчице (межа з Руссю), Рядів, Ярослав, звідки виходила на новий торунсько-львівський тракт через Перемишль (див. рис. 3). Утім, як дозволений гостинець він почав діяти хіба з 1430 р., та й лише для м'ясників Кракова і Клепажа гнати худобу на забій (KDK, 1879, р. 189). Як загальний торговельний шлях про нього можна говорити від 1450-х рр. Для цього періоду цінним джерелом є присяга краківських райців 1453 р. про маршрути, використовувані купцями. У їхньому регіоні рух торгівлі волами з напрямку Русі й завантажені вози мали йти через Сандомир, тоді як коротшим шляхом через Ропчице могли йти легші ринвани (виняток – ярмарки в Рядеві, Ярославі й Перемишлі). Купці з Любліна та Русі під час подорожі до Сілезії та Великопольщі не мали оминати Кракова чи Сандомира. Аналогічно купці з Великопольщі мали проїжджати через Краків вперед і назад у разі подорожі до Русі. До Сілезії з Кракова вів старий шлях через Олькуш, Жаркі, Ополе до Вроцлава, а за потреби використовувалися інші варіанти через Кшепіце і Велюнь (KDK, 1879, р. 220–221; див. рис. 3). Примус перегону волів і перевезення великих вантажів через Сандомир зазвичай пов'язують із кількістю митниць, уже перелічених в описі торунсько-львівської дороги, від нього до Копок включно (Charewiczowa, 1925, s. 35).

Суперництво Кракова та Вроцлава за доступ до «східної» торгівлі було визначальним фактором того, що функціонувати ці шляхи як далекоюсяжні не будуть. Початки цього, як і у випадку Торуня, можна виводити з 1340-х рр. Ситуація Вроцлава була гіршою через перебування у вирі війни між польською та чеською коронами за володіння Сілезією (1345–1348). Це проявилось і в згадуваній забороні на транзитну торгівлю через Польщу до Русі в 1344 р. напередодні неї. Але й навіть після укладення миру скарги вроцлав'ян до Карла Люксембурзького і в 1348–1349 рр. (до Казимирового завоювання Галичини), і в 1354 р. (опісля того) про обмеження (ВУБ, 1860, р. 169–172) свідчать про завзятість польського короля в цій торговій війні. В історіографії існує переконання, що за аналогією з Торунем у 1360-х рр. ці обмеження стали неактуальними, а свобода торгівлі протрималася аж до середини XV ст. (Myśliński, 1960, s. 8–10). Однак, як показує ретельніший аналіз К. Мисьлінським грамот польських королів Вроцлаву в тому часовому проміжку, ситуація радше протилежна: лист Владислава Ягайла 1417 р. з дозволом йти через Русь і Львів до татарських і волоських країв «давніми» дорогами криє в собі неможливість оминати безтерміновий склад у Кракові, а дозвіл 1441 р. Владислава III Варненського (1424–1444) подорожувати з комерційною метою Литвою, Угорщиною і Польщею, а саме до Кракова, Познані, Сандомира й Любліна, не тільки нічого не каже про доступ до Русі, а й свідчить про відсутність вільного пересування навіть у перелічених теренах (Myśliński, 1960, s. 11–13).

Певною паралеллю цьому шляху в середині XV ст. стала радомсько-люблінська дорога. У той час король Казимир IV Ягайлович (1427–1492) ужив низку заходів для розвитку міст у північній Малопольщі. Передусім нас цікавить встановлення в 1450 р. транзитних шляхів через Люблін і Радом з Русі до Вроцлава й Великопольщі з іншого. Стосувалося це насамперед міст Руської та Белзької земель на північ від Львова. Їхній шлях мав пролягати через Грубешів, Красностав, Люблін із його 8-денним складом, Казімеж, Радом, а звідти шлях роздвоювався: Іновлодз – Ленчица – Познань і Опочно – Вроцлав (Mat. Lubl., 1938, s. 10–11). Власне, красноставські міщани мали ще один шлях через Захивост на Сандомир і Краків, а через Люблін мали дороги на Вроцлав, Познань, Гнезно і Торунь (ZDM-1, 1969, s. 370). У 1454 р. король додатково уточнив маршрут: Грубешів, Красностав, Люблін, Казімеж і, нарешті, через Зволень до Радома, а з Радома до Вроцлава через Опочно, Жарнов, Пшедбуж, Радомсько, Велюнь і через Болеславець; також до земель Великопольщі з Радома через Пшитик, Одживол, Іновлодз, і, нарешті, через Ленчицю (Mat. Lubl., 1938, s. 13; див. рис. 3). З огляду на насиченість обох гілок західного шляху обмеженнями на кшталт складів у Кракові та Любліні джерела дають мінімум інформації про експорт через західноруські терени на Захід. Майже не фігурують типові східні товари, а переважають умовно місцеві: воли, віск і хутра (Przyczynki, 1860, р. 93; ZDM-1, 1969, s. 328).

«Волоська дорога» (via Wallachica). На тлі ослаблення та розпаду Золотої Орди на її західних околицях між руслом Дністра та Південними Карпатами із середини XIV ст. постала Молдавія, спершу як угорське прикордонне воєводство волохів, потім як повноцінне князівство. Намагаючись позбутися угорського зверхництва, напружені відносини у цього утворення склалися і з Польщею.



Рис. 3. Мережа далекоюсяжних торгових шляхів через Коронну Русь XV ст.

(Джерело: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Grand_Duchy_of_Lithuania_\(pink\)_and_the_Crown_of_the_Kingdom_of_Poland_\(red\)_in_1386_-_1434.png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Grand_Duchy_of_Lithuania_(pink)_and_the_Crown_of_the_Kingdom_of_Poland_(red)_in_1386_-_1434.png))

Як претендент на всю галицько-волинську спадщину, Казимир III навіть здійснив у 1359 р. вторгнення під приводом збройного відбиття Шипинської землі – південної околиці княжої Галичини, захопленої молдавськими воєводами на межі 1340–1350-х рр. Хоча цей похід закінчився катастрофічним розгромом, польський король все ж намагався здійснювати тиск на тутешніх правителів (Балух, 2008, с. 398–399). Смерть Людовика Анжуйського в 1382 р. та постанови польсько-литовської унії змусило молдавських господарів стати під сюзеренітет короля Польщі. Синхронно із цим Молдавія значно розширилася між 1386–1392 рр., взявши під контроль генуезькі чорноморські колонії в Білгороді та Кілії (Paracostea,

2018, р. 451). Цим не могло не скористатися львівське купецтво, яке не бажало мати конкурентів на «татарській дорозі» на кшталт Кам'янець-Подільського. Протягом 1406–1408 рр. вони вели перемовини з господарем Олександром Добрим (бл. 1375–1432), результатом яких стало видання обширного привілею з дозволом для купців зі Львова зокрема та Руської і Подільської земель загалом на вільну торгівлю як усередині Молдавії, так і транзитну. В тому ж привілеї вказувалися дороги й мита.

Основним був шлях до Білгорода (див. рис. 3), де закуплявся «татарський товар»: шовк, перець, камки⁵, тебенки⁶, тем'ян (пахощі загалом), «грецький квасъ»⁷, імбир та ін. (ПЛ, 1998, с. 528). Інший напрям – «до татарської сторони» у напрямі через Сучаву, Ясси до Тигині (нині – Бендери; рум./молд. Tighine) (див. рис. 3), звідки по переходу через молдавсько-татарський кордон переганяли худобу й інших свійських тварин. Ще один – до Волощини / Мунтанії та Трансильванії через Сучаву, Баков (рум. Vasău), Ґалац (Galați) (див. рис. 3), звідки львів'яни могли закупляти «или перець, или баволну, или будь што» (ПЛ, 1998, с. 519). Серед місцевих товарів перелічувалися переважно коні місцевого розведення, худоба на продаж у Центральній Європі, а також продукти рибного промислу з нижнього Дунаю в Браїлові (рум. Brăila) (див. рис. 3), а із середини XV ст. – і в Кілії. У львівській книзі доходів та витрат того ж періоду (1404–1414) серед дунайської риби фігурує осетрина (*piscibus usionum*⁸; *sturiones*) (KPRЛw., 1896, р. 26, 49, 63, 104, 133), її конкретніший чорноморський різновид – стерлядь (*strulczonibus*) (KPRЛw., 1896, р. 133), коропа (*pisces carpones*) (KPRЛw., 1896, р. 49, 69, 104, 132) і дешеві порівняно з ними оселедці (*pisces alleces*) (KPRЛw., 1896, р. 26, 132).

Натомість львівські купці експортували промислові товари. Передусім це було західне сукно – єдиний предмет, на який у столиці Сучаві діяло повне право складу (хоч везти його транзитом у Трансильванію чи Волощину за сплату мита було дозволено). Через півстоліття перелік експортованих до Молдавії товарів зріс: «...полотно литовское и кросенское (виткане на кроснах. – Е. М.) и моудрое (делікатне, якісне, тобто німецьке. – Е. М.), и отъ бархату (оксамиту. – Е. М.), и отъ початого соукна, и отъ ногавици, и отъ харса (легка, вовняна, трохи шорстка тканина. – Е. М.), и отъ ножи, и отъ коси, и отъ серпи, циновии рячи, миси, конвици»⁹,

⁵ Етимологія цього слова – китайська, а поширюватися у східноєвропейських мовах воно почало від латинського варіанта *самосатум*. Багата шовкова тканина, вишита золотом, тонка і блискуча, різнокольорова і смугаста, яка використовувалася для штор, обкладинок книг і літургійних вбрань (Migea. 2021. P. 292).

⁶ Невеликий шматок шкіри, що звисає з обох боків сідла й захищає ногу від тертя ремня стремена. Престижний предмет, виготовлений з круглих або овальних шматків шкіри, багато прикрашений широкими бахрамами або шовковими китицями й іншими декоративними елементами. Походить із Центральної Азії, спочатку були характерними предметами матеріальної культури кочових тюркських народів (Migea. 2024. P. 708–709).

⁷ Найімовірніше – лимони або лимонний сік. Про їхнє вирощування в той час на сході Середземного та Чорного морів і напрямі поставок див.: Migea. 2024. P. 701–707.

⁸ М. Капраль переважно перекладає це поняття як «білуга» (Kaprал. 2021. P. 10–11).

⁹ Від нім. *kanne* – висока кругла посудина з вузьким верхом і ручкою.

пояси, покочини¹⁰, цивкы (шрулька для намотування ниток у човник чи прядку. – Е. М.), шафрань, шапки, плужная желиза, корди, мечи» (ПЛ, 1998, с. 533). Загалом і грамота 1408 р., і подальші привілеї наступних молдавських господарів, що тільки розширювали товарний асортимент, надають достатньо розуміння як пролягали шляхи і що ними возили. Проте варто наголосити, що такий доступ купців зі Львова зокрема та Руської й Подільської земель загалом був результатом поступок молдавських господарів та елементом визнання польського сюзеренітету (хоч це мало і свої вигоди), тоді як молдавські купці у торгівлі з Польщею були сковані львівським складом (Paracostea, 2018, р. 453–454). Як тільки наприкінці XV ст. під час експансії Османської імперії Молдавія втратить вихід до моря і стане її протекторатом, то ці умови невідворотно зміняться.

На жаль, більшість робіт, де досліджувався цей напрям західноруської торгівлі, зосереджувалися на молдавському відтинку, але джерела XV ст. дають можливість досить точно реконструювати і руську частину цього шляху. Ідеться про масштабну ревізію привілеїв у Руському та Подільському воєводствах 1469 р. (див.: *Lustratio*, 1902) за правління Казимира Ягайловича, де особливо прискіпливо перевіряли документи застав королівських маєностей, через що вона давно була об'єктом студій заможної шляхти та їхньої власності. Однак фінальна частина цієї люстрації є безцінним джерелом вивчення торговельних шляхів, адже там вказані звинувачення щодо стягнення шляхтичами свавільних мит із купців. Не тільки реальні, а й самочинні мита дають інформацію не лише про офіційні дороги-гостинці, а й можливі відгалуження.

Загалом зі Львова до Молдавії йшло два основні напрями, які можна умовно назвати тракт «львівсько-снятинський» і «львівсько-кам'янецький». Перший виходив із Молдавії (напряв Серет – Чернівці) до Снятина, де він ділився на дві частини: одна йшла на Коломию до Галича, друга – через Тлумач (*Tlumacz*), Чешибіси (*Czeschibyeszky*; від XVI ст. – Єзупіль) (*Lustratio*, 1902, р. 68) і з'єднувалася з першою в Галичі. Далі звичним маршрутом через Рогатин та Бібрку (*Boberka*) до Львова. Дорога через Кам'янець, виходячи з Молдавії через ясько-хотинський напряв, була другорядною ділянкою, імовірно збігаючись зі старою «татарською дорогою»: Скала-Подільська, Теремовля, Золотники (*Slothnyky*) над р. Стрипа, Жуків над р. Золота Липа, Дунаїв, Гологори, Глиняни і до Львова (*Lustratio*, 1902, р. 67–72; див. рис. 3). Характерною рисою є те, що з 30 ревізованих митних пунктів 25 розташовувалися в селах на львівсько-молдавських дорогах або неподалік від них, 3 – у приміських селах довкола Львова, а 2 – на відстані від цих маршрутів. При цьому з-поміж усіх мит лише одне було збережене за державцем — львівським латинським архієпископом у Дунаєві. Ці дані є хорошим непрямим джерелом про те, наскільки «східна» торгівля була вигідна і для львів'ян, і, як бачимо, для місцевої шляхти, охочої нажитися на купцях. Характерним також є те, що ця загальна маєностей люстрація була проведена в усіх землях Коронної Русі: Сяноцькій, Перемишльській, Львівській, Галицькій і Подільській. Проте люстрація митних привілеїв – в абсолютній більшості тільки на заході Подільської, усій Галицькій та на

¹⁰ Чес. *poškoín* – конопляне волокно або тканина з конопель, див.: Marvan J. et al. 1963. P. 285.

сході Львівської, тобто на львівсько-молдавських трактах. Можна припустити, що або короля цікавило тільки знесення незаконних мит на цій прибутковій ділянці, або тутешня шляхта так знахабніла, що король не міг це проігнорувати. Загалом зіставлення виявлених свавільних мит шляхтичів може дати чимало цінної інформації і про стан торгівлі в регіоні, і про підтверджені випадки зловживань, і про можливості короля якось тримати це під контролем. Проте це тема для окремого дослідження.

Отже, розвиток далекосяжних торгових шляхів у XIV–XV ст. через західно-руські землі демонструє, що їхня поява, економічна доцільність, тривале функціонування не можуть бути пояснені суто людським чинником – політичними рішеннями, князівськими привілеями чи військовими конфліктами. Свого часу Л. Харевичова намагалася пояснити, чому пізньосередньовічний Львів, попри своє жорстке право складу для іноземців та негромадян міста і безжалісність у питанні його дотримання, все одно зберігав свій статус головного центру торгівлі на сході Польського королівства, висловивши припущення, що економічне життя, подібно до сил природи, створює форми і шляхи всупереч владі. Під час спроби розгледіти питання дальніх маршрутів через західноруські землі в такій призмі мимоволі постає питання детермінізму в конкретних зовнішніх умовах. Ганзейсько-руські шляхи з Торуня до Володимира та Львова, «татарська дорога» через Поділля та «волоська дорога» через Молдавію виникли й еволюціонували під впливом глибоких економічних потреб: з одного боку – постійного попиту Центральної та Північної Європи на східні (шовк, прянощі, пахощі, камки) та дешеві східноєвропейські товари (хутра, віск, худоба), з іншого – необхідності збуту власної продукції (вовняні сукна, інструменти з металу та шкіри, бурштин) на ринки Причорномор'я та Середземномор'я. Політичні потрясіння – завоювання Галичини Казимиром III, польські-литовські конфлікти й унії, громадянські війни в Золотій Орді – могли лише тимчасово переорієнтувати маршрути, але не скасовували їх. Саме тому у випадку інтересу та політики польських королів на оволодіння західноруським транзитом простежується поступове усвідомлення не лише свого потенціалу зайняти в цьому процесі значно вигідніше місце, а й реальні можливості усунення та поглинення конкурентів на півночі, заході й південному сході, для яких це стало певною мірою навіть вигідним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АДГВК: Купчинський, О. (упоряд.). (2004). *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти*. Львів.

Балух, О. (2008). Військово-політичні відносини між Польщею і Молдовою в другій половині XIV ст. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*, 21, 398–406.

Гладиш, М. (2025). Торговля Північної Європи в добу середньовіччя XI–XV ст. В А. Салюк та ін. (редкол.). *Сучасні тренди в науці: міждисциплінарний підхід: збірник матеріалів II Міжнародної студентсько-аспірантської науково-практичної конференції, 2 травня 2025 р.* Львів, 40–45.

Грушевський, М. (1995). *Історія України-Руси*, 6. Київ: *Наукова думка*. (Оригінальна робота опублікована 1907).

Келембет, С. (2020). Фінал «Королівства Русі»: боротьба за галицько-волинські землі в 1340–1351 pp. *Ruthenica*, 16, 75–111.

Козубовський, Г. (2012). Дані нумізматики про торговельні шляхи в Україні в середині XIV ст. *Археологія*, 3, 75–82.

Котляр, Н. (1966). Левантійська торгівля Львова XIV–XV ст. по нумізматычеським даним. *Нумізматыка і епиграфіка*, 6, 135–148.

Лесников, М. (1964). Львовское купечество и его торговые связи (К истории экономических связей между странами Восточной и Западной Европы в XIV–XV вв.). *Ученые записки МГПУ им. В.И. Ленина*, 217, 38–54.

Лесников, М. (1969). Пути балтийско-черноморской торговли XIV–XV веков. *Ученые записки МГПИ им. В.И. Ленина*, 294, 71–86.

Макаренко, Е. (2025). Специфіка експансії польського короля Казимира III на руські землі: спроба реконструкції її причин та перебігу. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 19, 7–25. <https://doi.org/10.33402/up.2025-19-01>

Мусін, О., Миронюк, І. (2017). Торгові пломби з Турне та надходження західноєвропейських тканин до Східної Європи у XIV–XV ст. (М. Волощук, пер. з рос.). *Галич: збірник наукових праць*, 2, 16–50.

ПЛ: Капраль, М. (упоряд.). (1998). *Привілеї міста Львова*, Львів.

ПСРЛ: Шахматов, А. (ред.). (1908). *Полное собрание русских летописей*, 2. 2-ое изд. Санкт-Петербург.

Ровенчак, І. (2013). Львів на найдавніших географічних картах. *Вісник геодезії та картографії*, 2, 45–49.

Терський, С. (2011). «Батисва» дорога у XII–XIV ст.: історико-географічний коментар. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць*, 11, 126–131.

Терський, С. (2024). Золотоординський імпорт XIV ст. у керамічних комплексах міст Заходу України. In J. Gancarski (ed.) *Późne średniowiecze w Karpatach*. Krosno: Muzeum Podkarpackie w Krośnie.

Торгівля: Кравченко, В., Яковенко, Н. (упоряд.). (1990). *Торгівля на Україні, XIV–середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина*. Київ: Наукова думка.

Пришляк, В. (2003). Вітовтова дорога. *Енциклопедія історії України* (Т. 1: А–В). Київ, 581.

Хромов, К. (2019). Блукаючи шляхами «Via Tatarica» (проблеми визначення торгових шляхів джучидської доби на теренах сучасної України). *Український нумізматычний щорічник*, 3, 53–56. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-53-66>

Черкас, Б. (2014). Західні володіння Улусу Джучі: *політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.)*. Київ.

BUB: Korn., G. (1870). *Breslauer Urkundenbuch*, 1. Breslau.

Charewiczowa, Ł. (1924). *Handel średniowiecznego Lwowa*. Lwów.

Daszkiewicz, J. (1980). Z historii południowo-wschodniego szlaku bursztynowego (XIV–XVII w.). *Slavia Antiqua*, 27, 253–275.

DVL: Thomas, G. M. (ed.) (1880). *Diplomatarium veneto-levantinum sive Acta et diplomata res venetas, graecas atque levantis illustrantia*, 1. Venetia.

HUB-1: Höhlbaum, K. (ed.). (1876). *Hansisches Urkundenbuch*, 1. Halle.

HUB-2: Höhlbaum, K. (ed.). (1882–1886). *Hansisches Urkundenbuch*, 3. Halle.

HUB-3: Kunze, K. (ed.). (1896). *Hansisches Urkundenbuch*, 4. Halle.

HUB-4: Kunze, K. (ed.). (1906). *Hansisches Urkundenbuch*, 6. Leipzig.

Jasiński, T. (2017). Rola Piastów mazowieckich w handlu hanzeatycko-ruskim na przełomie XIII i XIV w. In J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski (eds.). *Studia i materiały. Dziedzictwo księztw mazowieckich. Stan badań i perspektywy badawcze*, 7, 61–88.

Kapral, M. (2021). Lviv and Towns of the Moldavian Principality in the Second Half of the 15th Century: Economic and Social Contacts. *Historia Urbana*, 19, 5–20.

KDK: Piekosiński, F. (Comp.). (1879). *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, 1. Kraków.

KPRLw.: Czołowski, A. (Comp.). (1896). *Księga przychodów i rozchodów miasta 1404–1414. Pomniki dziejowe Lwowa*, 2. Lwów.

Kutrzeba, S. (1902). *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*. Kraków.

- Kutrzeba, S. (1903). *Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich*. Kraków.
- Lustratio:** Jabłonowski, A. (Comp.). (1902). Bona regalia onerata in terra Russiae etc. Lustratio 1469. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, 7(1). Warszawa, 1–72.
- Marvan, J., Michálek, E., Němec, I. (1963). Ze Staročeského Slovníku. *Listy Filologické / Folia Philologica*, 86(2), 283–289.
- Mat. Lubl.:** Riabinin, J. (ed.). (1938). *Materiały do historii miasta Lublina 1317–1792*. Lublin.
- Mirea, A. (2021). Moldavia and Caffa during the Fifteenth Century. New Sources and Interpretations. *Revista Istorică*, 32(4–6), 267–297.
- Mirea, A. (2024). Le commerce pontique au XVe siècle vu à travers les marchandises d’outre-mer véhiculées en Moldavie. *Études Balkaniques*, 60(3), 687–739. <https://doi.org/10.62761/645.EB.LX3.13>
- Myśliński, K. (1960). Lublin a handel Wrocławia z Rusią. *Rocznik Lubelski*, 3, 5–36.
- Myśliński, G. (2006). Strefa sudecko-karpacka i Lwów. Miejsce Śląska, Małopolski i Rusi Czerwonej w gospodarce Europy Zachodniej (połowa XIII – początek XVI wieku). In S. Gawlas (ed.). *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 247–320.
- NZPWKr.:** Estreicher, S. (Comp.). (1936). *Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy miasta Krakowa*. Kraków.
- Österreich, H. (1890). Die Handelsbeziehungen der Stadt Thorn zu Polen, 1. *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, 28, 1–92.
- Papacostea, Ș. (2018). Trade Routes and State-Building. The Early Commercial Policy of Medieval Wallachia and Moldavia. *Revista Istorică*, 29(5–6), 417–473.
- Przyczynki:** Mosbach, A. (ed.). (1860). *Przyczynki do dziejów Polski z Archiwum miasta Wrocławia*. Poznań.
- Stromer, U. (1862). Püchel von meim geslech et von abentewr. In K. Hegel (ed.). *Die Chroniken der deutschen Städte*, 1(1). Leipzig, 1–312.
- VMPL:** Theiner, A. (Comp.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum, edita ex tabulariss vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, 1. Roma.
- Weymann, S. (1938). *Cła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*. Poznań.
- ZDM-1:** Kuraś, S. (Comp.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 3. Wrocław.
- ZDM-2:** Kuraś, S., Sulowska-Kuraś, I. (Comps.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich*, 4. Wrocław.

REFERENCES

- ADHVK:** Kupchynskiy, O. (Comp.). (2004). *Akty ta dokumenty Halytsko-Volynskoho kniazivstva XIII – pershoi polovyny XIV st. Doslidzhennia. Teksty*. Lviv (in Ukrainian and Latin).
- Balukh, O. (2008). Viiskovo-politychni vidnosyny mizh Polshcheiu i Moldovoiu v druhii polovyni XIV st. *Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei*, 21, 398–406 (in Ukrainian).
- Hladysh, M. (2025). Torhivlia Pivnichnoi Yevropy v dobu serednovichchia XI–XV st. In A. Saliuk et al. (Eds.). *Suchasni trendy v nauks: mizhdystyplinarnyi pidkhid: zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi studentsko-aspirantskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 2 travnia 2025 r.* Lviv, 40–45 (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy*, 6. Kyiv: Naukova dumka. (Original work published 1907) (in Ukrainian).
- Kelembet, S. (2020). Final «Korolivstva Rusi»: borotba za halytsko-volynski zemli v 1340–1351 rr. *Ruthenica*, 16, 75–111 (in Ukrainian).
- Kozubovskiy, H. (2012). Dani numizmatyky pro torhivelni shliakhy v Ukraini v seredyni XIV st. *Arkheolohiia*, 3, 75–82 (in Ukrainian).
- Lesnikov, M. (1964). Lvovskoe kupechestvo i yego torgovie svyazi (K istorii ekonomicheskikh svyazei mezhdru stranami Vostochnoi i Zapadnoi Yevropy v XIV–XV vv.). *Uchenie zapiski MGPU im. V.I. Lenina*, 217, 38–54 (in Russian).

Lesnikov, M. (1969). Puti baltiisko-chernomorskoï torgovli XIV–XV vekov. *Uchenie zapiski MGPI im. V.I. Lenina*, 294, 71–86 (in Russian).

Makarenko, E. (2025). Spetsyfika ekspansii polskoho korolia Kazymyra III na ruski zemli: sprobа rekonstruktсии yii prychnyn ta perebihu. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 19, 7–25. <https://doi.org/10.33402/up.2025-19-01> (in Ukrainian).

Musin, O., Myroniuk, I. (2017). Torhovi plomby z Turne ta nadkhodzhenia zakhidnoieuropeiskykh tkanyn do Skhidnoi Yevropy u XIV–XV st. (M. Voloshchuk, Trans.). *Halych: zbirnyk naukovykh prats*, 2, 16–50 (in Ukrainian).

PL: Kapral, M. (Comp.). (1998). Pryvilei mesta Lvova. Lviv (in Latin and Ukrainian).

PSRL: Shakhmatov, A. (ed.). (1908). *Polnoe sobranie russkikh letopisei*, 2. 2-oe izd. Sankt-Peterburg (in Ruthenian).

Rovenchak, I. (2013). Lviv na naidavnishykh heohrafichnykh kartakh. *Visnyk heodezii ta kartohrafii*, 2, 45–49 (in Ukrainian).

Terskyi, S. (2011). «Batyieva» doroha u XII–XIV st.: istoryko-heohrafichni komentar. *Slovianskyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats*, 11, 126–131 (in Ukrainian).

Terskyi, S. (2024). Zolotoordynskyi import XIV st. u keramichnykh kompleksakh mist Zakhodu Ukrainy. In J. Gancarski (ed.). *Późne średniowiecze w Karpatach*. Krosno: Muzeum Podkarpackie w Krośnie (in Ukrainian).

Torhivlia: Kravchenko, V., Yakovenko, N. (Comps.). (1990). *Torhivlia na Ukraini, XIV – seredyna XVII stolittia: Volyn i Naddniprianshchyna*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian and Latin).

Pryshliak, V. (2003). Vitovtova doroha. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 1: A–V). Kyiv, 581 (in Ukrainian).

Khromov, K. (2019). Blukaiuchy shliakhamy «Via Tatarica» (problemy vyznachennia torhovykh shliakhiv dzhuchydskoï doby na terenakh suchasnoï Ukrainy). *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, 3, 53–56. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-53-66> (in Ukrainian).

Cherkas, B. (2014). *Zakhidni volodinnia Ulusu Dzhuchi: politychna istoriia, terytorialno-administratyvnyi ustroi, ekonomika, mista (XIII–XIV st.)*. Kyiv (in Ukrainian).

BUB: Korn., G. (ed.). (1870). *Breslauer Urkundenbuch*, 1. Breslau (in Latin and German)

Charewiczowa, Ł. (1924). *Handel średniowiecznego Lwowa*. Lwów (in Polish).

Daszkiewicz, J. (1980). Z historii południowo-wschodniego szlaku bursztynowego (XIV–XVII w.). *Slavia Antiqua*, 27, 253–275. (in Polish).

DVL: Thomas, G. M. (ed.) (1880). *Diplomatarium veneto-levantinum sive Acta et diplomata res venetas, graecas atque levantis illustrantia*, 1. Venetia (in Latin and Italian).

HUB-1: Höhlbaum, K. (ed.). (1876). *Hansisches Urkundenbuch*, 1. Halle (in Latin and German).

HUB-2: Höhlbaum, K. (ed.). (1882–1886). *Hansisches Urkundenbuch*, 3. Halle (in Latin and German).

HUB-3: Kunze, K. (ed.). (1896). *Hansisches Urkundenbuch*, 4. Halle (in Latin and German).

HUB-4: Kunze, K. (ed.). (1906). *Hansisches Urkundenbuch*, 6. Leipzig (in Latin and German).

Jasiński, T. (2017). Rola Piastów mazowieckich w handlu hanzeatycko-ruskim na przełomie XIII i XIV w. In J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski (eds.). *Studia i materiały. Dziedzictwo księząt mazowieckich. Stan badań i perspektywy badawcze*, 7, 61–88 (in Polish).

Kapral, M. (2021). Lviv and Towns of the Moldavian Principality in the Second Half of the 15th Century: Economic and Social Contacts. *Historia Urbana*, 19, 5–20 (in English).

KDK: Piekosiński, F. (Comp.). (1879). *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, 1. Kraków (in Latin).

KPRLw.: Czołowski, A. (Comp.). (1896). *Księga przychodów i rozchodów miasta 1404–1414. Pomniki dziejowe Lwowa*, 2. Lwów (in Latin).

Kutrzeba, S. (1902). *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*. Kraków (in Polish).

Kutrzeba, S. (1903). *Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich*. Kraków (in Polish).

Lustratio: Jabłonowski, A. (Comp.). (1902). *Bona regalia onerata in terra Russiae etc. Lustratio 1469, Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, 7(1). Warszawa, 1–72 (in Latin).

Marvan, J., Michálek, E., Němec, I. (1963). Ze Staročeského Slovníku. *Listy Filologické / Folia Philologica*, 86(2), 283–289 (in Czech).

Mat. Lubl.: Riabinin, J. (ed.). (1938). *Materiały do historii miasta Lublina 1317–1792*. Lublin (in Polish and Latin).

Mirea, A. (2021). Moldavia and Caffa during the Fifteenth Century. New Sources and Interpretations. *Revista Istorică*, 32(4–6), 267–297 (in English).

Mirea, A. (2024). Le commerce pontique au XVe siècle vu à travers les marchandises d'outre-mer véhiculées en Moldavie. *Études Balkaniques*, 60(3), 687–739. <https://doi.org/10.62761/645.EB.LX3.13> (in French).

Myśliński, K. (1960). Lublin a handel Wrocławia z Rusią. *Rocznik Lubelski*, 3, 5–36 (in Polish).

Myśliwski, G. (2006). Strefa sudecko-karpacka i Lwów. Miejsce Śląska, Małopolski i Rusi Czerwonej w gospodarce Europy Zachodniej (połowa XIII – początek XVI wieku). In S. Gawlas (ed.). *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 247–320 (in Polish).

NZPWkr.: Estreicher, S. (Comp.). (1936). *Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy miasta Krakowa*. Kraków (in Latin and German).

Österreich, H. (1890). Die Handelsbeziehungen der Stadt Thorn zu Polen, 1. *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, 28, 1–92 (in German).

Papacostea, Ș. (2018). Trade Routes and State-Building. The Early Commercial Policy of Medieval Wallachia and Moldavia. *Revista Istorică*, 29(5–6), 417–473 (in English).

Przyczynki: Mosbach, A. (ed.). (1860). *Przyczynki do dziejów Polski z Archiwum miasta Wrocławia*. Poznań (in Polish, Latin and German).

Stromer, U. (1862). Püchel von meim geslech et von abentewr. In K. Hegel (ed.). *Die Chroniken der deutschen Städte, I(1)*. Leipzig, 1–312 (in German).

VMPL: Theiner, A. (Comp.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum, edita ex tabulariss vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita, I*. Roma (in Latin).

Weymann, S. (1938). *Ćła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*. Poznań (in Polish).

ZDM-1: Kuraś, S. (Comp.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich, 3*. Wrocław (in Latin and Polish).

ZDM-2: Kuraś, S., Sułkowska-Kuraś, I. (Comps.). (1969). *Zbiór dokumentów małopolskich, 4*. Wrocław (in Latin and Polish).

Eduard MAKARENKO

Master in History,

Postgraduate Student

Center for Ukrainian-Polish Relations Research

I. Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7529-6166>

e-mail: maedvo9299@gmail.com

TRADE ROUTES THROUGH WEST RUTHENIAN LANDS IN THE POLICY OF THE KINGDOM OF POLAND IN THE 14TH–15TH CENTURIES

The article deals with the issues of the emergence, functioning, and political role of transit trade routes through the West Ruthenian lands in the Late Middle Ages. These routes are considered an important regional economic and geopolitical phenomenon that had long-term consequences for Ruthenian-Polish relations at that time. The work is structured according to geographical and chronological principles. It traces the emergence of the Hanseatic trading network at the mouth of the Vistula River and the establishment of ties with the Galicia–

Volhynia state and its two main centers, Volodymyr and Lviv. The geography of each of the four known Hanseatic trade routes to them and the range of traded goods are identified. New chronological frameworks for dating the main source on this issue, the Toruń customs list, are proposed. Using the example of the trade wars in the 1340s by the Polish king Casimir III, additional justification is provided for why his expansion towards Ruthenian lands should be dated from 1349 rather than 1340. An attempt has been made to date three trade seals from Tournai found in Halych on the basis of the chronology of stable activity on the Hanseatic-Ruthenian routes.

A review of the potential route of the “Tatar Road” during the 14th century was conducted, taking into account the latest archaeological and numismatic findings. The continuity of the Central European routes since Early Middle Ages was noted. Using this example, the duality of the trade policy of Polish kings regarding West Ruthenian routes in the 15th century is demonstrated: limiting their previous export capabilities in foreign markets and directing them towards the development of the southern lands of the Polish Kingdom. The context of the formation of the “Wallachian Road” was reviewed. For the first time, the 1469 Lustration of Royal Estates is used to reconstruct the Ruthenian section of this route and characterize its source potential in the study of regional trade. A conclusion is made about the somewhat deterministic external economic conditions that had a significant impact on the political consequences of the functioning of these routes.

Keywords: trade routes, Galicia–Volhynia, Hansa, Kingdom of Poland, Lviv, “eastern goods”, historiography.

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 327.51(477:438+474.5)«1658»:355.01(470+571:477)«1659»

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-02>**Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ**

доктор історичних наук, старший науковий співробітник
відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7685-1854>
e-mail: andrii.bolianovskyi@gmail.com

ПРОТИДІЇ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІДГОТОВЦІ ДО УКЛАДЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ГАДЯЦЬКОЇ УГОДИ¹

Досліджено комплексну протидію Московської держави втіленню в життя Гадяцької угоди 1658 р. як альтернативного державотворчого проекту Війська Запорізького. На основі царських грамот, листів керівництва козацької держави та інших архівних документів проаналізовано, які ідеологічні, політичні та військові інструменти використовувала Москва для зриву планів творення Великого князівства Руського. Доведено, що невдала спроба реалізації ідеї Гадяцької унії була наслідком цілеспрямованої та системної політики Московської держави, а не лише браку підтримки з боку частини шляхти Речі Посполитої та внутрішніх суперечностей у Гетьманщині. Стверджено, що в 1658 р. Московська держава трактувала українські землі не як рівноправного союзника, а як простір, що підлягав військово-адміністративному контролю. Запровадження воєводства, інформаційний нагляд і втручання у внутрішні конфлікти козацької старшини були складовими системної протидії реалізації Гадяцької унії як альтернативного, федеративного геополітичного проекту. Аналіз царських указів і воєводських листів свідчить, що Москва готувалася до силового сценарію ще до відкритого розриву з Іваном Виговським, розглядаючи воєводську владу й військові гарнізони як інструмент тиску на місцеве населення та старшину. Протидія ідеї Гадяцької унії була багаторівневою та системною – дипломатичною, військовою, адміністративною і пропагандистською – і спрямованою на недопущення політичної автономії Гетьманщини. Москва прийняла Гадяцьку угоду як порушення Переяславських домовленостей 1654 р. і розпочала війну проти ВЗ. Попри перемогу Івана Виговського під Конотопом, війна виснажила ресурси козацької держави, а неспроможність Речі Посполитої надати дієву

¹ Стаття є завершенням циклу авторських статей з історії укладання Гадяцької угоди: Боляновський А. Основні зовнішні та внутрішні політичні чинники Гадяцької унії: українські обставини, передумови, причини (серпень 1657 р. – вересень 1658 р.). Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2022. Вип. 15. С. 5–34; Боляновський А. Політичний шлях до Гадяцької угоди: основні аргументи і мотивації державних еліт Польщі (1657 рік – літо 1658 року). Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2023. Вип. 16. С. 5–28; Боляновський А. Дипломатичний шлях до Гадяцької угоди (1657 рік – перша половина 1658 року). Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2024. Вип. 17. С. 7–35; Боляновський А. Гадяцька угода 1658 року: головні автори, аналіз змісту й засад співіснування договірних сторін. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2025. Вип. 18. С. 30–55; Боляновський А. Спроби перегляду головних положень Гадяцької угоди й причини невдачі її практичної реалізації у 1659 році. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2025. Вип. 19. С. 53–73. Статті підготовлено частково на основі матеріалів, зібраних під час стажування в Західному інституті в Познані у 2019 р., за що автор висловлює щире подяку його директорці п. Юстині Шульц та його науковому співробітнику професору Станіславу Жерку.

військову підтримку суттєво послабила позиції гетьмана. Головним зовнішнім чинником зриву реалізації Гадяцької унії стало саме втручання Москви, яке поєднувало політичний тиск, воєнну агресію та інспірування громадянського протистояння. Саме ця невдала спроба реалізації Гадяцького проєкту, а не лише смерть Богдана Хмельницького, започаткувала період Руїни.

Ключові слова: Україна, Польща, Гадяцька унія, Військо Запорізьке, Московська держава, Велике князівство Руське, політика, війна, історія, культурна пам'ять.

Гадяцька угода 1658 р. стала однією з найамбітніших політичних ініціатив у XVII ст., спрямованих на утвердження молоді української козацької держави в Центрально-Східній Європі. Геополітичні передумови цього договору були пов'язані з поступовим розчаруванням української еліти у відносинах із Московським царством після Переяславської угоди 1654 р., яка формально змусила Військо Запорізьке (ВЗ) перейти під його протекторат, але водночас посилила претензії царя на абсолютну владу над Україною. Ідея ініційованої гетьманом ВЗ Іваном Виговським угоди з Річчю Посполитою (РП) ще на стадії попереднього обговорення її змісту договірними сторонами зустріла рішучу опозицію з боку Московського царства, яке прагнуло зберегти та посилити свій вплив над Гетьманщиною.

Історіографія. Проблему протидії Московської держави реалізації Гадяцького договору науковці досліджували у зв'язку з оцінкою її політики щодо українських земель після Переяславської угоди 1654 р. В українській історіографії кінця XIX – першої половини XX ст. простежується розуміння його як альтернативного державницького проєкту, що вступав у пряме протиріччя з інтересами Московського царства. Михайло Грушевський, аналізуючи політику І. Виговського, вважав, що Москва від самого початку сприйняла Гадяцьку угоду не як тимчасовий дипломатичний маневр, а як стратегічну загрозу своїм планам інкорпорації Війська Запорозького, що зумовило активне втручання у внутрішні справи Гетьманщини, підтримку опозиційної старшини та стимулювання соціального невдоволення (Грушевський, 1958). Подібну інтерпретацію поділяв Дмитро Дорошенко, який трактував угоду як спробу відновлення української державності в новій, федеративній формі, несумісній із самодержавною моделлю Московської держави. Він вважав, що її протидія проявилася в цілеспрямованій підтримці антигетьманських виступів, зокрема руху Івана Безпалого й окремих полковників Лівобережжя, що призвело до дестабілізації гетьманської влади (Дорошенко, 1966, с. 54–57). Політику Москви проти політичного зближення й союзу ВЗ і РП вивчали також польські історики (Gawroński, 1907; Kubala, 1922; Kroll, 2008). В історіографії Російської імперії, СРСР та РФ трактування цих подій набуло іншого ідейного наповнення. Сергей Соловйов вважав ідею зближення ВЗ із РП політичною авантюрою І. Виговського, що суперечила «природному прагненню малоросійського народу до єдності з Росією» (Соловьев, 1959). Така інтерпретація була продовжена в пізнішій історіографії Радянського Союзу й пострадянській історіографії РФ, представники яких вважали дії Московської держави «вимушеною реакцією» на «нестабільність» козацької старшини та «небезпечні союзи» з РП, виправдовуючи втручання Москви у внутрішні справи Гетьманщини (Флоря, 2010, с. 460–502). На відміну від цього, Татяна Таїрова-Яковлева називала політику Московської держави щодо

контрольованих ВЗ українських земель політично нейтральним терміном «інкорпорація» (що, втім, можна оцінювати як евфемізм щодо історії спроб прихованої чи прямої окупації України Московським царством у 1658–1659 роках) (Таирова-Яковлева, 2017).

Сучасна українська історіографія збільшила кількість аспектів досліджуваної проблеми. Різні політичні питання проблеми вивчали Андрій Бульвінський, Володимир Газін, Віктор Горобець, Тарас Чухліб (Бульвінський, 1997, с. 2–12; Бульвінський, 1998; Бульвінський, 2002, с. 146–161; Газін, 2019, с. 191–201; Горобець, 2018, с. 21–44.; Чухліб, 2008). Представники західної історіографії аналізували протидію Московської держави Гадяцькій унії в контексті формування імперських моделей у Східній Європі. Тімоті Снайдер, наприклад, вважав, що вона діяла як ранньомодерна держава, для якої поява федеративного утворення з українською автономією була неприйнятною з огляду на логіку централізації влади (Snyder, 2003, p. 52–55).

Проте, незважаючи на зацікавлення істориків проблематикою Гадяцької унії та значну кількість праць, у яких висвітлено окремі аспекти взаємин Московської держави і ВЗ другої половини XVII ст., у сучасній історіографії відсутнє комплексне дослідження її протидії реалізації ідеї Гадяцької унії. У наукових студіях здебільшого аналізуються окремо воєнні дії Москви, дипломатичні кроки царського уряду або внутрішньополітичні процеси в Гетьманщині, тоді як їх взаємозв'язок і системний характер залишилися поза межами цілісного аналізу. Унаслідок протидії Московської держави досліджено фрагментарно – як окремі заходи у відповідь на ініціативи І. Виговського щодо політичного зближення з РП. Метою цієї статті є з'ясувати, до якого комплексу конкретних політичних та військових заходів вона вдавалася з метою запобігти спочатку укладенню, а згодом і реалізації Гадяцької унії, а також якими були наслідки цих дій.

Соціальна й релігійна пропаганда: ідеологічні основи політики Москви.

Проект союзу України, Польщі та Литви середини XVII ст. означав неминучість односторонньої відмови Війська Запорізького від подальшого дотримання ним Переяславської угоди 1654 р. і безпосередньо загрожував геополітичним інтересам Кремля. Для царства династії Романових це означало де-факто втрату контролю над Україною, яку воно трактувало як «прийняту під царську руку». Саме тому його реакція на звістки про підготовку ВЗ і РП до укладання великої політичної угоди не обмежувалася дипломатичними протестами, а набула форми військово-політичної операції, спрямованої на зміну гетьманської влади і дестабілізацію Гетьманщини.

Від середини XVII ст. Московська держава дедалі активніше формувала ідеологію великодержавного імперіалізму й розробляла міф про «Третій Рим» (тобто про Москву як спадкоємця імперських традицій влади Стародавнього Риму й Візантії). У її рамках була сформульована ідея про те, що цар Алексій Михайлович повинен виступати захисником православної віри та «збирачем руських земель». Політика Москви базувалася на уявленні про нього як єдиного законного володаря «всієї Великої, Малої та Білої Русі» (згодом «всієї Великої, Малої та Білої Росії»). У Кремлі сприймали землі України як «вотчину государів московських». Таке ба-

чення не мало реальних історико-правових підстав, але активно використовувалося як аргумент для експансії (Бульвінський, 2002, с. 146–161; Синицьна, 1998).

Це ідеологічне підґрунтя пояснює, чому в Кремлі сприймали чутки про підготовку до підписання політичного та військового союзу між РП і ВЗ не лише як дипломатичний проєкт, а і як загрозу його завойовницьким планам у Центрально-Східній Європі. Хоча Гадяцький договір передбачав гарантії для Православної церкви на землях в межах РП (Скочилияс, 2008, с. 89–124), Московська держава побачила в церковних питаннях ще один спосіб впливу. Ідея загального православного захисту під егідою Москви слугувала виправданням втручання в українську релігійну сферу, що могло підірвати підтримку майбутньої Гадяцької угоди серед православного населення. Після отримання інформації з України про її підписання проти унії використовували аргумент «зради православ'я». Московські агітатори поширювали тезу, що унія з Польщею неминуче призведе до уніатства й відновлення шляхетського гніту.

Контроль, дестабілізація та дипломатичний тиск як інструменти політики Кремля в Україні (серпень – листопад 1657 р.). Від серпня 1657 р. Московська держава розгорнула комплексну систему протидій формуванню самостійного політичного курсу Гетьманщини, що супроводжувалася насильством щодо жителів України, яке викликало протести. 27 серпня 1657 р., наприклад, чаусівський полковник Іван Нечай надіслав чолобитну цареві зі скаргами на насильства й утиски царських воєвод (Архів-3-IV, с. 16), що свідчило про загострення соціально-політичної напруги та втрату Москвою керованості ситуацією на місцях.

Насамперед царський уряд активізував збір інформації про становище в Україні. 31 серпня 1657 р. путивльські воєводи Н. Зюзін і Наумов направили свого посланця на козацьку раду для з'ясування політичних настроїв. У відписці було зафіксовано свідчення піддячого І. Роколова про перебіг ради, обрання І. Виговського гетьманом і прибуття польських посланців із пропозиціями переходу під протекцію РП (Архів-3-IV, с. 10), що створювало загрозу втрати контролю Москви над Україною. Подальшим кроком стало інституційне оформлення системи спостереження. Указ царя від 11 вересня київському воєводі з вимогою регулярно доповідати про дії турків, татар, поляків і «південноруських козаків» (Архів-3-IV, с. 26) засвідчив сприйняття Гетьманщини як нестабільного прикордонного простору, де внутрішні процеси впливали на міжнародну ситуацію. Доповненням до цього стали допити лазутчика Юдіна про Корсунську військову раду та висловлювання козацької старшини (Архів-3-IV, с. 43).

Одночасно Москва вдалася до дипломатичного зондування. Восени 1657 р. стряпчий Дмитро Рагозін перебував у поїзді до І. Виговського із царською грамотою та дорученням з'ясувати настрої в Україні, а київський воєвода Андрей Бутурлін регулярно надсилав відписки з повідомленнями про події та чутки в Україні й Польщі (Архів-3-IV, с. 62, 67). Цар повідомив Виговського про направлення до нього повноважного посла Богдана Хитрово (Архів-3-IV, с. 78), намагаючись забезпечити зовнішню лояльність гетьмана (РГАДА-6, 124, 1, 19, 1–47). Хитрово запропонував гетьманові скласти присягу вірності цареві «на Святому Євангелії» і протягом восьми днів у супроводі кількох осіб з козацької старшини поїхати до

Москви для розмови із царем (Архів-3-VI, с. 365). Гетьман погодився, але за тижень відмовився, мотивуючи це потребою в урегулюванні конфлікту з Я. Барабашем і М. Пушкарем та зміцненні обороноздатності ВЗ.

Взаємини між Московською державою і Військом Запорізьким наприкінці 1657 року у звітах папського нунція у Варшаві. Цінним джерелом для розкриття політичних механізмів і воєнної агресії Московської держави в протидії реалізації ідеї Гадяцької унії є дипломатична кореспонденція 1657–1659 років до Папи Римського. Вона дає можливість скласти уявлення про те, як цю політику сприймали в той час за межами України. 5 листопада 1657 р. папський нунцій П'єтро Відоні з Варшави, наприклад, повідомив у Рим: «Із листів із [різних] частин України довідуємося, що Віоський (Виговський. – А. Б.), новий козацький генерал, присягнув на вірність Москві, яка скерувала до цієї країни понад 30 000 людей для охорони цих територій. Хан послав нове посольство до Його Величності (короля Польщі. – А. Б.), щоб повідомити йому, що немає більш слушного часу, щоб повернути козаків до послуху, ніж зараз» (Welykuj, 1959, р. 76). Повідомлення нунція зафіксувало дві важливі вимоги московської стратегії: згоду гетьмана І. Виговського на присягу цареві й введення значного війська нібито для «охорони територій». Це демонструє запуск типового для політики Москви механізму поєднання формальної лояльності еліти з одночасною фактичною військовою окупацією. Присяга виступала політичним інструментом легітимації, а військо – засобом контролю й тиску. Згадка про позицію кримського хана свідчить: така політика Москви сприймалася як тимчасова, а козацька лояльність щодо неї – як нестабільна.

У листі від 19 листопада 1657 р. папський нунцій із Варшави стверджував, що посол короля Яна II Казимира С. К. Беневський підтвердив усе, що йому доти було відомо «у звітах про розриви між цим народом і московитами». Відоні констатував, що з Москви домагалися поступової заміни місцевих керівників чиновниками з Московської держави, звідки прислали деяких священників замість місцевих керівників церковно-релігійних громад, що викликало невдоволення. З його ж слів, посол, якого козаки відправляли до царя (йдеться про Павла Тетерю), «заявив, що на нього там дивилися неприхильно і що від них (московитів. – А. Б.) нічого не можна очікувати, окрім нестерпного ярма...». У листі стверджено, що Виговський «тепер опинився без жодної допомоги та в небезпеці бути поневоленим Московією, яка хоче мати всі міста у своїх руках» (Welykuj, 1959, р. 78–79).

19 листопада 1657 р. в листі до Риму на підставі інформації черниці з Варшави описано прийом І. Виговським послів інших країн після смерті Б. Хмельницького. У листі згадано про непривітний прийом Виговським (якого в документі названо віцегенералом на підставі того, що за життя Хмельницького він був першим його заступником) особистого представника царя, який прибув до козаків із метою «запросити» новообраного гетьмана скласти візит і присягу цареві й обмежити їх «права та вольності»: «Московський посол прибув туди з нахабними вимогами, що він хоче, щоб згаданий віцегенерал був у його руках, що козацький патріарх повинен залежати від Патріарха Московії [*da quello di Moscovia*], а не від Константинополя, що козацький народ повинен присягнути у вірності, як корінні жителі Московії [*i naturali di Moscovia*]... Однак козаки повідомили Його Велич-

ність, що вони готові втрутитися проти московитів [*a danni del Moscovita*], коли їм буде наказано» (Welyukj, 1959, р. 80–81). Тогочасні московські ініціативи (вимоги підпорядкування Москві Київської митрополії Православної церкви в Україні, мажоритарної присяги козаків як «царських підданих» і обмеження владних повноважень гетьмана та старшини) свідчили про спробу інтеграції ВЗ в московську державну систему, що суперечило уявленню козаків про «права і вольності».

Формування «п'ятої колонни» Кремля напередодні першої війни Московської держави проти Війська Запорізького. На початку 1658 р. цар наказав А. Бутурліну від його імені поїхати до І. Виговського для спростування все більше поширюваної в Україні інформації про те, що цар хоче відняти «вольності й права» від ВЗ та ввести своє військо до козацької держави, бо вона викликає великі хвилювання серед козаків. Метою Бутурліна було запевнити Виговського, нібито цар не має такого наміру й хоче «всіма силами охороняти» козаків на підставі статей угоди, яку свого часу уклав із ним Б. Хмельницький (РГАДА-8).

Проте насправді очільник монархії династії Романових прагнув приспати пильність І. Виговського й переконати його в нібито своєму доброзичливому ставленні до ВЗ тоді, коли Московська держава готувалася до поступової окупації підконтрольної козакам території та до відкритої війни проти них. 31 січня Виговський у виступі перед козацькими старшинами застеріг їх від загрози нав'язування їм гетьмана з Москви: «Москаль вважає за ніщо вибори за нашим стародавнім правом й хоче, щоб у козаків гетьмани були не виборні, не з нашого народу. Вони думають нав'язати нам якогось свого бородача. Якщо ви тепер це допустите, то навіки втратите права й вольності. Не піддавайтеся москалеві, не дозволяйте собі давати гетьмана – обирайте вільними голосами, як раніше завжди в давні часи бувало» (Костомаров, 1863, с. 84).

Матеріали діловодства Московської держави від початку 1658 р. свідчать про її інструментальне ставлення до українських справ і цілеспрямовану політику формування в козацькому середовищі промосковських сил. 20 лютого 1658 р. в Москві прийняли посланців М. Пушкаря, яким було надано щедру «жалування», напої і частування, що можна розцінити як використання матеріальних ресурсів як засобу політичного впливу та забезпечення їх лояльності (Акти-15, с. 9–10).

19 лютого 1658 р. до Москви прибув посланець від кошового отамана Якова Барабаша Михайло Іванов, прийом якого свідчив про формування Кремлем альтернативних гетьманському урядові каналів впливу. Барабаш поскаржився на «неправильне обрання гетьманом» ВЗ І. Виговського й просив царя призначити раду в Переяславі для обрання нового гетьмана (РГАДА-9; РГАДА-10). Особливе місце в реалізації цієї стратегії посідала місія піддядьчого Посольського приказу Фірса Байбакова, направленою 6 березня із царською грамотою до полтавського полковника М. Пушкаря. Інструкції до цієї поїздки мали розвідувально-політичний характер: Байбакову доручалося таємно з'ясувати чисельність прихильників Пушкаря, їхні політичні настрої, ставлення до І. Виговського та готовність до можливих «шаткостей». Указано на необхідність фіксувати зібрані відомості в письмовій формі й передавати їх до Посольського приказу. Це свідчить про функціонування налагодженої агентурної мережі та прагнення Москви координувати дії з опозиційною до гетьмана старшиною (РГАДА-15).

Царські грамоти від 6 березня 1658 р. ілюструють двоїстий характер ворожої політики. З одного боку, Алексій Михайлович офіційно визнав І. Виговського легітимно обраним гетьманом, посилаючись на рішення Переяславської ради початку 1658 р. та підтвердження ним підданства царю. З іншого – Москва відкрито втручалася у внутрішні конфлікти ВЗ, приймала скарги М. Пушкаря на гетьмана і трактувала суперечки як сферу власної юрисдикції. Визнання гетьманської влади ставилося в залежність від політичної лояльності до царя, що робило перспективу союзу ВЗ із РП неприйнятною для Кремля. Передані на початку 1658 р. заклики царя до М. Пушкаря «бути в послушанні у гетьмана» й уникати міжусобиць (РГАДА-7) поєднувалися з неофіційним заохоченням опозиційної активності. Морально-релігійна риторика про «збереження православної єдності» прикривала прагматичну мету – утримання за Московією ролі остаточного арбітра у внутрішніх справах козацької держави. Це підтверджується й відписками воєвод, які фіксували регулярні посольства від опозиційних полковників безпосередньо до царя, в обхід гетьманської влади, що свідчило про ігнорування легітимних інститутів ВЗ (Акти-15, с. 15–22).

У процесі підготовки І. Виговського до укладення угоди з РП Московська держава розгорнула багатовимірну систему протидії, що поєднувала військову присутність, агентурно-інформаційний контроль і активну експлуатацію внутрішніх конфліктів козацької старшини. Ці механізми виразно проступають у звітних матеріалах московських урядовців, які діяли на Лівобережжі в 1658 р. (Акти-15, с. 28–34). У донесеннях піддячого Посольського приказу Ф. Байбакова з Гадяча та Полтави зафіксовано поширення чуток про нібито «зраду» гетьмана, його союзи з Кримським ханством, РП та «іноземцями», що мало делегітимізувати ідею угоди ВЗ із РП у середовищі козацтва. На початку березня Байбаков встановив контакти з посланцями М. Пушкаря, які, демонструючи лояльність до «великого государя», поширювали інформацію про зовнішньополітичні кроки Виговського в інтерпретації антимосковської змови (Акти-15, с. 28–30).

Дипломатичні контакти гетьмана з Кримом і РП подавалися московською стороною як загроза «государевим городам», що створювало ідеологічні підстави для його усунення та заміни промосковським ставлеником. У цій інформаційній кампанії використано частину православного духовенства як канал трансляції вигідних Москві чуток. У бесіді з Байбаковим зінківський священник Григорій Іванов засвідчив відданість М. Пушкаря цареві, попередив про «велике лихо» в разі його усунення й поширював відомості про підготовку дій Виговського з татарами, «ляхами» і шведами проти Києва (Акти-15, с. 30–32).

Москва фактично вела проти гетьмана інформаційну війну, в межах якої будь-який його крок трактувався як порушення присяги. Тоді ж було перехоплено листа М. Пушкаря до сотників і отаманів із закликом бути «в готовності» через очікуване прибуття І. Виговського «з Ордою і з ляхами». Кульмінацією цих подій стала аудієнція Ф. Байбакова в Полтаві, де Пушкар у присутності старшини прийняв царську грамоту, супроводжуючи це тостами за здоров'я царя, гарматними пострілами та військовою музикою. У промовах промосковської старшини Виговського називали «зрадником», який прагнув з «іноземцями» воювати проти царя (Акти-15, с. 32–34).

Реакцією на донос М. Пушкаря стало прийняття в Кремлі рішення вдруге запросити І. Виговського після Переяславської ради в лютому 1658 р. до Москви, де він особисто мав скласти присягу вірності цареві. Вирішено запропонувати йому прибути «з полковниками та сотниками» до Путивля, куди для перевезення його до Москви звідти наприкінці березня був відправлений царський дворянин і піддячий (РГАДА-4).

Царські радники в присутності Алексея Михайловича розраховували віч-на-віч «опитати» гетьмана про його політичні плани щодо РП. У разі підтвердження підозр щодо його наміру укласти союз з РП вони готувалися звинуватити його у відступництві від царя та зраді й оголосити про позбавлення його гетьманської булави, заарештувати й у гіршому випадку вбити, а в кращому – вислати до Сибіру. На користь підготовки до такого сценарію розвитку подій свідчать кілька моментів. По-перше, промовистими є подальші долі наступників І. Виговського: за намагання відстояти автономію та обмежити московський вплив гетьман Правобережної України П. Дорошенко змушений був зректися булави й решту життя провів у засланні, гетьмана Лівобережної України Івана Брюховецького вбили, його наступника Дем'яна Многогрішного звинуватили у «зраді», заарештували й заслали до Сибіру, а його наступника Івана Самойловича теж усунули та заслали туди ж, де він і помер. По-друге, дозвіл Виговському прибути з полковниками та сотниками теж не віщував нічого доброго – це свідчило не про надання йому гарантій безпеки життя та збереження влади, а про намір знищити (якщо не фізично, то політично) його й однодумців. По-третє, відсутність Виговського в Україні могла полегшити його ворогам поширити антигетьманський бунт із Полтавщини та Запоріжжя на інші регіони під владою ВЗ. Мабуть, гетьман здогадувався про ці ризики й тому відмовився прибути до Москви, посилаючись на внутрішню ситуацію в Україні та загрозу війни з Польщею (РГАДА-14).

Подальші документи з Полтави, датовані березнем 1658 р. свідчать, що Кремль через листування з полковою старшиною та відрядження агентів Посольського приказу створив систему збору інформації, що оминала гетьманський центр (Акти-15, с. 38–39). Хоча царська грамота від 6 квітня до полтавського полковника М. Пушкаря із закликом припинити заколот формально виглядала як підтримка гетьманської влади, однак подальші дії (відрядження стольників Івана Алфімова й Апухтіна до Миргорода, Полтави та Чигирини) свідчать про активне втручання у внутрішні справи Гетьманщини, збирання інформації та встановлення контактів з антигетьманськими силами. Місії мали на меті підготувати ґрунт для підриву позицій Виговського напередодні угоди ВЗ із РП (Акти-15, с. 43–44).

Протокол опитування посланців М. Пушкаря в Москві від 17 квітня 1658 р. продемонстрував роль Московської держави в заохоченні доносів і формуванні правових підстав для контролю над гетьманом. Логіка опитування свідчила про прагнення з'ясувати, чи мала антигетьманська опозиція загальноукраїнський характер, що було важливим для легітимації втручання у внутрішні справи ВЗ. Посланці М. Пушкаря заявили, що діють нібито від імені ніжинського й миргородського полків та «всього Війська Запорізького – городової і запорізької черні», скаржачись на Виговського та Григорія Лесницького. Використання поняття

«чернь» відповідало московській адміністративній традиції, де цей термін слугував інструментом делегітимації старшинської політики та підриву авторитету гетьманської влади. Центральною вимогою стало усунення Виговського з гетьманства й проведення нової ради під контролем царя, що суперечило ідеї автономної політичної суб'єктності, закладеної в проєкті Гадяцької унії. На вимогу конкретизувати звинувачення посланці трактували будь-яку самостійну дипломатичну діяльність гетьмана як «зраду», зокрема його контакти з Кримським ханством, РП та участь у планах підтримки Дьєрдя II Ракоці. Реакція Кремля виявляла двоїстість її позиції. Царські представники нагадали про Переяславську раду початку 1658 р., на якій І. Виговського обрали гетьманом і яка засвідчила його формальну легітимність. Зафіксовано, що М. Пушкар на цю раду не з'явився, а згодом присягнув не чинити бунтів, що суперечило його пізнішим діям. Московська канцелярія усвідомлювала обмеженість підтримки Пушкаря, але все ж використовувала його опозиційність як інструмент політичного тиску. Царський представник сформулював позицію: у разі нелояльності гетьмана Москва залишає за собою право санкціонувати обрання нового гетьмана. Цим закріплювалося право арбітражу за царською владою. Визнано відсутність прямих доказів зради Виговського, адже «по гетьманових листах... причин до зради не об'явилось». Однак звинувачення продовжували продукуватися, зокрема у зв'язку з місією П. Тетері до Польщі, яка була оголошена підозрілою лише через відсутність царського дозволу на її проведення (Акти-15, с. 48–52).

Події травня 1658 р., відображені в дописах київського воєводи А. Бутурліна, засвідчують перехід Москви до активної фази протидії політичному курсу І. Виговського. Воєвода повідомив про перехоплення приватного листування гетьмана й отримання свідчень від лояльних полковників і духовенства з метою формування образу Виговського як ініціатора антимосковської коаліції з Кримом і РП. У документації використовувався релігійний дискурс: курс ВЗ на зближення з РП подавався як загроза «православному християнству», а союз із татарами – як доказ «ворожості хресту святому». Донеси підкреслювали нібито одноставні прохання митрополита, духовенства й міщан про введення московських військ «для захисту церков», що створювало ідеологічне виправдання для військового втручання. Матеріали Посольського приказу фіксують і свідому адміністративну пасивність Москви. Відписки воєвод Андрія Дашкова та Нікіфора Полєнова за травень–червень 1658 р. демонструють неможливість виконання царських указів про їх направлення до Чернігова й Миргорода через «нестачу ратних людей» (Акти-15, с. 133–138, 147–148).

Укази царя від 3 і 4 квітня 1658 р. засвідчили намір створення розгалуженої мережі царської адміністрації в політичних і військових центрах Гетьманщини. Указ від 3 квітня зафіксував призначення воєвод до Білої Церкви, Корсуня, Ніжина, Полтави, Чернігова та Миргорода, що свідчило про прагнення встановити адміністративний контроль над територією ВЗ. Указ від 4 квітня конкретизував військовий аспект цього плану, передбачаючи направлення до цих міст московських солдатів і обов'язок воєвод утримувати їх у Києві. Текст документа демонструє різку зміну тону: замість чітких розпоряджень з'являється низка питань щодо фі-

нансування, утримання війська, постачання гармат, збору податків і юрисдикції воєвод. Ішлося про відсутність узгодженої моделі управління, що робило запровадження воєводства проблематичним. Важливими були питання про судову й адміністративну владу воєвод над козаками, міщанами та служилими людьми, а також збір грошових і хлібних доходів на користь царської скарбниці. Це означало пряме втручання в автономну систему управління Гетьманщини та суперечило як традиційним козацьким правам, так і принципам майбутньої угоди між ВЗ і РП. Навесні 1658 р. Москва задекларувала курс на розгортання воєводської системи в Україні, але практично він супроводжувався затягуванням виконання ключових рішень. У поєднанні з нестачею «ратних людей», зафіксованою у відписах воєвод, це створювало ситуацію «контрольованого хаосу», в якій І. Виговський був змушений шукати альтернативну модель політики (Акти-15, с. 151–155).

У наказі стольнику й воєводі Алексею Чірікову від 26 квітня 1658 р., пов'язаному з його призначенням до Полтави, зафіксовано факт направлення до полкового центру його і 300 стрільців. Це свідчило про прагнення посилити військову присутність Москви на Лівобережжі, що підривало автономістські очікування козацької еліти. В інструкції запровадження воєводства легітимізувалося через апеляцію до нібито добровільного «чолобиття» старшини на Переяславській раді 1658 р, що мало виправдати обмеження гетьманської влади. Чірікову наказано втручатися у внутрішні конфлікти між гетьманом і полковниками, насамперед у протистояння між І. Виговським і М. Пушкарем та інформувати київського воєводу та Москву про події. Йому доручалося «таємним способом» з'ясувати механізми збору податків, судочинства й управління в полках, що свідчило про збір інформації для подальшого демонтажу автономії ВЗ (Акти-15, с. 157–159).

Послідовність цієї політики підтверджують царські укази від 19–21 квітня 1658 р., що передбачали розгортання воєводсько-стрілецьких залог у містах України. Накази про розподіл стрільців і вимога відправити воєвод до українських міст «без усякого зволікання» свідчать про нагальність дій у період активізації переговорів І. Виговського з польською стороною. Київському воєводі А. Бутурліну було наказано розмістити військові контингенти в Білій Церкві та Корсуні з перспективою їх ротації, що вказує на підготовку до тривалої військової присутності та готовність до силового втручання. У царському указі від 19 квітня 1658 р., адресованому окольничому І. Гавреневу та думним дякам, ішлося про залучення тисячі солдатів, набраних у внутрішніх повітах Московської держави для служби в українських містах. Те, що ці контингенти формувалися через Приказ Великого палацу, а не прикордонні військові структури, засвідчує пріоритетність українського напрямку й інвестування ресурсів у реалізацію програми створення воєводської системи (Акти-15, с. 161–164).

У грамоті царя до думних дяків С. Заборовського та С. Тітова встановлено склад воєвод у Ніжині, Миргороді, Чернігові й Полтаві, чисельність залог і джерела їх утримання. Чисельність війська свідчила про різну стратегічну оцінку міст, зокрема про особливу увагу до Полтави й Миргорода як осередків антигетьманської опозиції. Риторика «тимчасової служби» маскувала намір тривалого перебування військ і була покликана знизити спротив місцевого населення та самих «служи-

лих людей». Те, що реалізація цього плану перебувала у віданні Приказу Таємних справ, підкреслює політично чутливий і конфіденційний характер операції. Чолобитна наміченого на посаду переяславського воєводи Нікіфора Поленова за травень 1658 р. відображала «низовий» рівень реалізації цієї політики. Повідомлення про неявку стрільців і резолюція з вимогою їх розшукати й вислати свідчать про труднощі втілення воєводського курсу та нетерпимість царської адміністрації до зволікання. Царський уряд прагнув контролю над українськими містами, без якого зрив політичного курсу І. Виговського був неможливим. Відписки стольника Андрія Дашкова від 29 травня і 2 червня 1658 р., отримані в Москві 18 червня, фіксували, що призначений до Чернігова воєвода не був своєчасно забезпечений «ратними людьми» в Белгороді, попри прямі царські укази. Повторні звернення до центру свідчили про складність перекидання військ до українських міст, але ці труднощі не спричинили перегляду курсу, а лише активізували додаткові запити щодо нього (Акти-15, с. 165–166).

Листування з прикордонними центрами Московської держави засвідчує, що український напрям вимагав залучення широкої управлінської мережі й стикався з опором серед «служилих людей», на який центр відповідав примусовими заходами, не змінюючи загального курсу.

Військове протистояння за Київ. Після Переяславських домовленостей 1654 р. Москва сприймала Київ як стратегічний пункт, контроль над яким мав унеможливити автономні чи федеративні моделі української державності. Це засвідчує грамота Алексея Михайловича від 19 лютого 1654 р. з наказом швидко перевести стрілецькі підрозділи до Києва й запровадити централізоване управління містом (Акти-15, с. 231). Першим царським воєводою в Києві був князь Фьодор Волконський (РГАДА-17), якого наказом від 1 травня 1656 р. замінив Андрей Бутурлін (РГАДА-18). У Києві створено гарнізон, який не підпорядковувався козацькому командуванню й фінансово залежав від царського казначейства. Нерегулярне надходження коштів спричиняло напруження, що відображено в документах за лютий 1654 р. про нестачу «кормових грошей» для стрілецького полку (Акти-15, с. 232–235).

Після обрання гетьманом І. Виговського Москва взяла курс на подальше нарощування військової присутності. У чолобитній київського воєводи А. Бутурліна та дяка В. Герасимова (травень – червень 1658 р.) зафіксовано спробу реалізувати царський наказ про розміщення стрільців у Білій Церкві та Корсуні, попри дефіцит фінансування. Автори наголошували, що наявного жалування вистачало лише на неповний місяць, і просили додаткові асигнування (Акти-15, с. 169–170). Отже, навіть за умов фінансових обмежень Москва не відмовилася від політики військового контролю над ключовими містами Правобережжя. Утримання багатосотенних залог розглядалося як безальтернативний інструмент нейтралізації влади І. Виговського. Проблема ресурсів трактувалася не як підстава для перегляду курсу, а як технічне питання, що підкреслювало стратегічну важливість протидії реалізації ідей гетьмана.

6 квітня 1658 р. цар призначив боярина Васілія Шереметьєва київським воєводою, його заступниками – князя Юрій Борятинського та Івана Чаадаєва. 5 травня

Шереметьєв виїхав із Москви, але через погані дороги приїхав до Києва лише 17 червня, де змінив А. Бутурліна. Незадовго до прибуття до міста 8 червня він написав відписку до Алексея Михайловича, що відображала спробу Москви легітимізувати військове просування на Київ через риторику «захисту порядку». Шереметьєв, посилаючись на нібито прохання місцевих жителів і козаків надіслати царських воєвод для захисту від «гультяйства», підмінив реальний стан справ бажаним, виправдовуючи майбутню окупацію та підриваючи авторитет гетьмана (Акти-15, с. 173–178).

У документах 1658 р. зафіксовано еволюцію московської політики від формального врахування ініціатив І. Виговського до згортання домовленостей і курсу на централізоване управління. У доповідній записці, датованій серпнем 1658 р., йшлося про призначення воєвод до українських міст, однак їхнє перебування в Києві без відправлення на місце призначення фактично було інструментом тиску на гетьмана. Показовим є приклад Полтави, зруйнованої під час внутрішніх конфліктів, яку Москва планувала відбудувати не як автономний центр, а як елемент власної прикордонної оборонної системи. Рішення відкликати воєвод до Москви засвідчило тимчасове відкладення реалізації цього плану. Спроба запровадження воєводського управління в українських містах навесні – влітку 1658 р. зазнала поразки через поєднання внутрішньої війни, курсу Виговського на унію з РП, нестачі ресурсів і небажання Москви діяти відкрито до завершення конфлікту. Підготовка наказів свідчила про намір ліквідувати автономний характер гетьманської влади (Акти-15, с. 180–182).

Важливим індикатором обмеженості московського контролю стала фінансова ситуація в Києві. Хронічна нестача коштів і відмова місцевого населення приймати мідні монети змусили царську владу замінювати їх срібними, що демонструвало залежність адміністрації від економічної поведінки киян і зменшило ефективність фінансового тиску як інструменту політики. У наказі Алексея Михайловича від 21 липня 1658 р. В. Шереметьєву Київ постав як об'єкт «государевої служби», із жорстко регламентованою військовою, фінансовою і адміністративною системою, підзвітною Москві. Воєвода отримав контроль над обороною, судочинством, фінансами та взаєминами з гетьманом. Додаткові грамоти, включно з контролем над козацьким реєстром, засвідчують системну й свідому політику Кремля, спрямовану на утвердження імперської моделі управління українськими землями (Акти-15, с. 183–186, 191–206).

У наступних звітах до Алексея Михайловича В. Шереметьєв зафіксував прибуття до Києва, прийняття міста, укріплень, гармат, казни та документації від попередніх воєвод, що свідчить про перебрання Москвою військового, фінансового й адміністративного контролю над Києвом як ключовим опорним пунктом. Показовим є поєднання цього контролю з наглядом за І. Виговським. Воєвода намагався перенести переговори з ним до Києва, тобто під свій контроль, і організував збір розвідувальної інформації про можливі союзи Виговського, насамперед із Кримським ханством. Надсилання посланця з інструкціями «провідати» про татар і стан справ у гетьмана засвідчує використання елементів шпигунства як складника протидії унійній політиці. Окремий вимір цієї політики розкривала

відписка В. Шереметьєва від 30 червня 1658 р., яка стосувалася таємного листування з київським митрополитом Діонісієм. Царський наказ вимагав від воєводи прочитати листи наодинці, знищити того з них, що був адресований йому, а лист до митрополита передати особисто, що свідчить про сувору конспірацію та спроби використання Київської митрополії як інструменту політичного впливу. Відписки також фіксували загострення конфлікту між московською та гетьманською юрисдикціями. Зрив відправлення царських воєвод до Корсуня свідчив про перехід протистояння від адміністративного тиску до боротьби за контроль над територіями й людьми. Відсутність звісток з інших міст, куди мали прибути воєводи, свідчила про саботаж місцевої старшини московських призначень (Акти-15, с. 205–210).

Царські укази літа 1658 р. демонструють системну мілітаризацію Києва. Вони містять інвентаризацію гармат, боеприпасів, запасів пороху, харчів та облік понад шести тисяч «ратних людей». Концентрація фінансових і матеріальних ресурсів, включно з доставкою значних сум срібла, перетворювала Київ на стратегічний плацдарм Московської держави, здатний блокувати реалізацію унійного проєкту. Укази кінця липня 1658 р. підтверджують, що Москва готувалася до тривалого утримання міста: воєводам наказували скуповувати хліб, приводити артилерію в бойову готовність і забезпечувати матеріально-технічне оснащення гарнізону. Київ трактували не як автономний центр, а як ключову військово-адміністративну базу царської влади (Акти-15, с. 218–224).

У відписці В. Шереметьєва та Ю. Борятинського до Алексея Михайловича зафіксовано спробу організації походу на Київ і водночас глибоку дезорганізацію їх сил, які вони прагнули використати як інструмент тиску на І. Виговського. У документі описано кризу дисципліни в драгунському полку: масову непокору, неявку значної частини особового складу та необхідність застосування каральних заходів до власних військових. Воєвода та його заступник наголошували на централізованому контролі над комплектуванням військ і відмовлялися повернути «старих драгунів» до полку без царського указу, прагнучи контролювати чисельність військових підрозділів як засіб стримування гетьманської влади. Окреме місце у відписці займала інтерпретація внутрішньої війни в Гетьманщині. Дії Виговського проти М. Пушкаря за участю татар трактували як загрозу «царським черкаським городам» і як порушення васальної лояльності. Повідомлення про облогу Полтави й події під Глуховом змальовували гетьмана як союзника «невірних» і руйнівника українських земель, що слугувало обґрунтуванням подальшої інтервенції (Акти-15, с. 223–228).

Воєвода втручався в політику Гетьманщини, докоряючи І. Виговському за дії «без государевого указу», вимагаючи розірвати союз із татарами та прибути до Києва «для государевих справ». Страх московських чиновників перед козаками й татарами під час просування через українські міста свідчив про втрату реального контролю над значною частиною території Гетьманщини. Москва посилювала бюрократичний контроль над Києвом. В. Шереметьєв звітував про прибуття стряпчих, дворян і «жильців», подання іменних списків і колективних чолобитних про грошове утримання. Це продемонструвало прагнення створити в Києві підконтрольну адміністративну мережу, відмінну від козацької традиції виборності

й автономії, перетворити місто на центр впливу на гетьманську владу. Чолобитні московських «служилих людей» відображали їх матеріальну незабезпеченість під час їхнього перебування в Україні (Акти-15, с. 223–230).

Усвідомлюючи слабкість контролю над Києвом і зважаючи на надходження інформації про переговори І. Виговського з представником короля Польщі Яна II Казимира Вази С. К. Беневським, Московська держава утримувала там регулярне військо, навіть незважаючи на низьку дисципліну й мотивацію його стрільців. У чолобитній В. Шереметьєва визнано факт масового дезертирства драгунів полку Арафайла Корсака в Києві, багато з яких втекли «з дороги і з Києва», список яких надіслано цареві. Визнання поширення дезертирства продемонструвало відсутність соціальної опори воєводської влади в місті та примусовий характер її присутності. Регулярні царські частини були відірвані від місцевого населення (Акти-15, с. 238).

Царські розпорядчі грамоти кінця серпня 1658 р. були спрямовані на створення щільного військово-адміністративного й інформаційного контролю. У грамоті від 31 серпня 1658 р. до В. Шереметьєва цар назвав Київ «наша отчина», що на рівні політичної мови заперечувало можливість автономного чи федеративного статусу України. Воєводи наказано забезпечити постійне інформування Москви та Белгорода через кур'єрів-станичників і негайно повідомляти про всі події та рух військ, фактично запроваджуючи режим безперервного нагляду за подіями в Україні. Датована тим же днем грамота до белгородського воєводи Г. Ромодановського доповнила цю систему горизонтальною координацією між воєводськими центрами. У ній вимагалось організувати дублювання інформації між Белгородом і Києвом, особливо щодо можливих дій кримського хана, козацьких і татарських сил. Обов'язок звітування не лише царю, а й Розрядному приказу свідчив про включення українських справ до загальнодержавної військово-адміністративної системи, де Україну трактовано як зону потенційної загрози (Акти-15, с. 247–250).

Відписка В. Шереметьєва за серпень 1658 р. вимагала від І. Виговського розірвати союз із татарами та прибути до Києва для переговорів, тобто діяти в контрольованому царською владою просторі. Повідомлення про нібито плани гетьмана з татарами й поляками облягти Київ формували його образ як союзника «зовнішніх ворогів» і виправдовували підготовку воєводи до бойових дій проти його сил. Згадки про паніку серед киян, евакуацію населення та загрозу нових союзів гетьмана свідчили: Москва сприймала загрозу союзу ВЗ із РП як виклик регіональному балансу сил (Акти-15, с. 249–254).

Військовий тиск Московської держави в Україні. Царський посланник, думний дяк Василій Кікін у статейному списку за серпень – вересень 1658 р. зафіксував загострення відносин між Московською державою та І. Виговським. Після зачитування царської грамоти Кікін оголосив вимоги, що означали пряме втручання у внутрішні справи ВЗ: полковникам заборонялося займати міста та діяти без згоди московських бояр і воєвод. Це підривало гетьманську владу й суперечило ідеї рівноправного союзу, закладеній у Гадацькому проекті. У відповідь Виговський заявив про неможливість виконання цих вимог, звинувачуючи московських воєвод, насамперед В. Шереметьєва, у насильстві над православним населенням

і нищенні церков, чим він заперечив головний легітимаційний аргумент московської політики – «захист православ'я». Кікін відкинув ці звинувачення, подаючи дії царських військ як оборону «Малої Русі». Він фіксував обмеження пересування й торгівлі в українських містах, трактуючи їх як ознаку «заколоту» Виговського. Гетьман же пояснив такі кроки реакцією на втручання Москви та її підтримку внутрішніх противників гетьманської влади. Виговський звинуватив Г. Ромодановського в порушенні козацького устрою, підтримці бунтівників і самозванців, зокрема Я. Барабаша, та у втручанні в кадрову політику ВЗ (московські воєводи самочинно призначали полковників, усуваючи людей, лояльних до гетьмана, і руйнували традиційний механізм козацького самоврядування). Листи Барабаша із закликами до старшини відмовитися від підтримки Виговського підтверджували наявність системної інформаційної кампанії, спрямованої на розкол козацького суспільства. Кікін перевів конфлікт у морально-релігійну площину й звинуватив Виговського та його козаків у порушенні присяги, союзі з «невірними» татарами й невдячності цареві. Гетьман натомість наполягав на помсті за кривди, завдані воєводами, і заявив про готовність шукати підтримки навіть в Османській імперії. Дискусія засвідчила взаємну недовіру, що унеможливило компроміс (Архів-3-IV, с. 141–166).

Видана у відповідь царська грамота до І. Виговського відображала офіційну позицію Москви: відповідальність за ескалацію конфлікту покладено на гетьмана та його оточення, а події навколо Я. Барабаша й зіткнення під Києвом трактовано як «воровські» дії української сторони, тоді як Київ проголошено «отчиною» царя. Військові дії гетьмана за участю татар подавалися як зрада та замах на царську владу. Завершальні вимоги грамоти зводилися до вимог підданства ВЗ цареві, розпуску полків, розриву союзів і відмови від самостійної зовнішньої політики (Архів-3-IV, с. 166–167).

Після укладення Гадяцького договору у вересні 1658 р., переклад тексту статей якого через деякий час з'явився у Москві (Акти-7, с. 252), Московська держава активізувала адміністративно-розвідувальну мережу, використовуючи її як інструмент політичного й військового тиску на уряд І. Виговського. Особливу роль у цьому відігравали путивльські воєводи, чії відписки не лише фіксували події, а й створювали для царського уряду вигідні образи ситуації в Україні, у яких гетьман поставав джерелом війни та нестабільності. У відписках Г. Долгорукова та дяка Тимофея Безсонова за вересень 1658 р. підкреслювалося нібито масове невдоволення козацької «черні» політикою І. Виговського та його союзом із татарами, а відповідальність за війну покладено на гетьмана та старшину. Така риторика відповідала стратегії Москви з протиставлення «зрадливої еліти» та «вірного простого люду». Воєводські донесення також акцентували увагу на затриманні московських посланців у Гетьманщині, що подавалося як доказ ігнорування царської влади та прагнення І. Виговського до самостійної політики. До Москви дійшли чутки про облогу Києва, татарські напади й козацькі збори, які виправдовували військове втручання. Особливу цінність для Москви мали повідомлення про внутрішні конфлікти серед козаків і відхід окремих полковників від Виговського, що підтверджувало ефективність курсу на розкол гетьманської влади. Поряд із ре-

пресіями застосовували й заохочення: лояльних діячів милували, виплачували їм «жалування» та повертали на службу, формуючи прихильників царя (Архів-3-IV, с. 172–178).

Відновлення царем війни проти Речі Посполитої. Порівняно з періодом першої Віленської комісії 1656 р. міжнародне становище РП у 1657–1658 рр. покращилося. Після кризового етапу, пов'язаного з козацькою революцією, московською та шведською інтервенціями й діяльністю Раднотської коаліції, польська дипломатія досягла помітних успіхів: укладено Велавський договір із Бранденбургом і розпочато переговори зі Швецією. Вирішальним чинником залишалось налагодження контактів із козацькою Україною. Проте Московська держава стежила за зближенням І. Виговського з РП. У березні 1658 р. П. Тетеря повідомив поляків про плани Москви не лише продовжувати війну, а й укласти союз зі Швецією з метою поділу РП по лінії Вісли (Kubala, 1922, s. 538–540). Згодом до Кремля надходили донесення шляхти про переговори Виговського з польськими комісарами, які мали відбутися на Волині (Акты исторические-4, 1842, с. 259–260).

У травні 1658 р. у Вільно розпочалися переговори між Москвою та Варшавою. Посольство на чолі з Н. Одоєвським наполягало на визнанні царя кандидатом на польський престол і відмовилося від поступок щодо українських земель. Непоступливість Кремля створювала загрозу зриву переговорів і поновлення бойових дій. У відповідь на московський тиск І. Виговський заявив про готовність до збройного опору. На раді старшини в Чигирині 30 липня 1658 р. вирішено не приймати нових московських воєвод і вимагати виведення гарнізону з Києва (Акты-15, с. 273). Гетьман розраховував на військову підтримку польського короля, запевняючи його в готовності виступити проти Московської держави (Kubala, 1922, s. 447).

26 липня 1658 р. цар вислав до І. Виговського піддядього Якова Портомоїна з «государевою грамотою», якою повідомив про скерування в Україну В. Шереметьєва та князя Г. Ромодановського з військами Московського царства, але нібито не для нападу на гетьмана, а для допомоги йому проти «польських набігів» (РГАДА-6). Насправді Портомоїн був посланий із Москви до Виговського з таємним дорученням спостерігати за вчинками гетьмана й у разі потреби доносити цареві важливу інформацію. Тому 8 серпня Виговський посадив під варту піддядього, який приїхав до нього, щоб перешкодити його відносинам із царем. Проте Портомоїну вдалося повідомити в Москву про підготовку Виговським укладення союзного договору з поляками й татарами (Половцев, 1896, с. 586–587).

Реагуючи на цю інформацію, Московська держава посилила через свою агентуру контроль над Україною. Кремль з'ясував наміри І. Виговського та постійно наголошував на зобов'язаннях ВЗ перед царем. Москва готувалася до активної війни проти РП та прагнула не лише утримати Україну «під государевою рукою», а й послабити РП шляхом відокремлення Литви через політичний тиск, корупцію і воєнні дії. В елітах Литви це спричинило розкол між прихильниками збереження її у складі РП та невеликою групою прибічників московської протекції. Після укладення Гадяцької угоди й успіхів литовського війська Московська держава вдалася до обманного перемир'я, а згодом – до наступу. 21 жовтня 1658 р. поблизу с. Варка війська Ю. Долгорукого розгромили армію литовського гетьмана Александра Кон-

станти Госевського. Ця битва поклала край Віленському перемир'ю 1656 р. і започаткувала другий етап московсько-польської війни 1654–1667 рр. 18 листопада 1658 р. Ян II Казимир у листі до царя поклав відповідальність за відновлення війни на Московське царство, яке він звинуватив у зриві переговорів, жорстоких діях військ та арешті Госевського, який прибув на переговори. Король також запропонував відновити переговори між комісарами обох держав (Wójcik, 1959, s. 35).

Інспірування Кремлем громадянських конфліктів в Україні. Після придушення І. Виговським повстання М. Пушкаря та Я. Барабаша Кремль намагався спровокувати протистояння між козаками й домогтися усунути гетьмана. Цьому сприяли повідомлення про непопулярність Виговського серед міщан, селян і збіднілих козаків Лівобережжя. 23 вересня 1658 р. Алексей Михайлович видав грамоти до козаків Полтавського Чигиринського та інших полків, у якій звинуватив його у зраді та закликав усунути від влади й обрати нового гетьмана (РГАДА-5; РГАДА-12; Полное собрание законов-1, с. 461–467). Грамоту подібного змісту скеровано теж кошовому отаманові Запорізької Січі (РГАДА-13).

4 жовтня 1658 р. цар повторно звернувся з указом до козаків Полтавського полку та населення Полтавщини, протиставляючи Б. Хмельницького І. Виговському (Kroll, 2008, s. 117). Гетьмана звинуватили в порушенні присяги, союзі з татарами, переслідуванні православних і намірах піддати Україну владі Польщі та Кримського ханства. Цар закликав полтавців відмовитися від підтримки Виговського, зберегти вірність Москві, спільно із царськими воєводами обрати нового гетьмана та виступити проти гетьмана, татар і поляків, обіцяючи натомість збереження прав і вольностей. Подібні звернення були надіслані й у Слобідську Україну. Виговського оголосили «ворогом держави, царя та віри», а боротьбу з ним було потрактовано як політичну й водночас релігійну – за козацькі права, «єдність із царем» і «захист православ'я від унії та католицизму». Кремль прагнув залучити на свій бік ті соціальні групи, які побоювалися втрати прав, татарського полону чи повернення шляхетського панування. Царський уряд поінформував В. Шереметьєва про ці рішення, наказавши встановлювати контакти з козацькою старшиною, козаками й міщанами та схилити їх до відмови від підтримки гетьмана (Акти-15, с. 258–259).

Цареві був потрібен привід для вторгнення в Україну, який йому надали місцеві відступники від гетьмана. У жовтні 1658 р. сотники Полтавського полку звернулися по допомогу до охтирського воєводи М. Телегіна, який надав підтримку антигетьманським силам. За участю загонів І. Донця вони захопили Полтаву, змусили полковника Ф. Горкушу втекти. І. Виговський намагався зупинити бунт, але безуспішно (Акти-4, с. 202). Бунтівники проголосили полковником сина М. Пушкаря Кирила й поширили заколот на інші лівобережні полки. Скориставшись ситуацією, царський уряд розпочав відкритий наступ. 13 жовтня цар наказав Г. Ромодановському увійти в Україну й очолити антигетьманський виступ. Із царськими військами виступили прибічники М. Пушкаря, підготовлені московськими намісниками (Kroll, 2008, s. 120). У Миргороді Ромодановський затвердив К. Пушкаря полтавським, а С. Довгалия миргородським полковниками і почав формувати полки на московській службі, залучаючи до них козаків із Дону й Запоріжжя (Акти-7, с. 259–260).

Перша московсько-козацька війна. Як тільки в Москві стало відомо про зміст укладеного І. Виговським у Гадячі договору, протидія його виконанню значно посилилася. Було дві головні причини такої реакції: по-перше, у разі реалізації договору РП могла повернути контроль над Україною, по-друге, козацька держава, перейменувавшись у «Велике князівство Руське», юридично закріпила б за собою історичну та політичну спадщину Руської держави княжого періоду. Очевидно, що в такому випадку цар не тільки втратив би підстави титулуватися «цар і великий князь всієї Великої, Малої і Білої Русі», а й міг назавжди втратити можливість обґрунтовувати пропагандистський міф про Московську державу як «збирача земель руських». Тому від осені 1658 р. Москва перейшла до відкритої війни проти ВЗ, тоді як бойові дії ВЗ проти Московської держави були тільки оборонною реакцією на її агресію. Російський історик Б. Флоря визнав, що в 1658 р. «рішення про війну [проти ВЗ] було все-ж-таки прийнято в Москві» (Флоря, 2010, с. 466).

Під час походу на Переяслав московські війська зіткнулися з опором лубенського полковника П. Швеця, але через нестачу сил він відступив, а Лубни були зайняті й розграбовані (Грушевський, 1958, с. 229). Московське командування проводило активну агітацію серед населення, закликаючи відмовитися від Виговського й перейти під царську владу (Акти-7, с. 260–261). Дії бунтівників (яких називали дейнеками) і озброєних загонів Московської держави супроводжувалися грабунками, насильством і руйнуванням монастирів та міст (Величко, 1990, с. 339–340).

У цей час І. Виговський розпочав підготовку до опанування Києва, трактуючи це як стратегічне завдання в умовах наступу московських військ (Акти-4, с. 193). Для стримування армії Г. Ромодановського він направив одного зі своїх найближчих соратників і командувача козацьких військ на кордоні, ніжинського полковника Г. Гуляницького з полками Лівобережжя, які зосередилися біля Варви та стежили за пересуванням ворога. Проте відсутність швидких успіхів і союзної допомоги змусила гетьмана розпочати переговори із царем, прагнучи виграти час до підходу польських і татарських військ (Kroll, 2008, s. 134, 128). Після невдач під Києвом він усвідомив, що захоплення міста потребує значних сил, тоді як існувала реальна загроза вступу царя в Україну з великою армією (Акти-4, с. 195; Kroll, 2008, s. 128).

Особливу небезпеку становила облога Варви, падіння якої означало б втрату значної частини Лівобережжя. Усвідомлюючи це, Кремль послідовно посилював війська Г. Ромодановського новими підкріпленнями. Успіх московської політики залежав від розколу козацької старшини та втягнення України в затяжний внутрішній конфлікт. У вересні – жовтні 1658 р. І. Виговський разом із козацькими загонами та загонами татарських мурз вийшов до кордону ВЗ і Московської держави. Низка прикордонних пунктів, зокрема Кам'яне, Олешня та прилеглі території, зазнали нападів козацько-татарських загонів. У зв'язку із цим 26 жовтня гетьман звернувся до князя Богуслава Радзивіла з проханням надіслати зі Слущька німецькі війська для боротьби проти спільного ворога (Коссаржецький, 2006, с. 554–555). Виговський водночас наголосив, що у відповідь на насильство застосує силу й готовий боронити «вольності» ВЗ (Акти-4, с. 178, 185).

У відписці В. Шереметьєва від 7 жовтня 1658 р. стверджено, що стрільці «та драгуни були биті і стріляні та пограбовані», а «биті й грабовані сказали, що били

їх черкаси, а стріляли по них із луків татари». Бій під Васильковом, де згідно з твердженням одного зі звітів до Москви Ю. Бяратінській «побив черкасів і татар, а полковників Івана Сербина та авруцького Василя Виговського взяв живими», закінчився допитами полонених, інформацію про зміст яких передали до Москви. Події навколо Києва восени 1658 р. теж зафіксовано у відписці В. Шереметьєва від 11 листопада. Згадано прихід гетьмана і його брата Данила під Київ, бої за Золоті ворота та їх відступ (Акти-15, с. 253–289).

Військові кампанії Г. Ромодановського восени 1658 р.: похід під Полтаву, взяття Миргорода, Лубен і заклики до присяги цареві (Архів-3-VII, с. 239) – засвідчили перехід до масштабної воєнної інтервенції. Подальші посольства до І. Виговського взимку 1658–1659 рр. здавалися радше як спроба виграти час, аніж як реальний пошук компромісу.

Для легітимації військового втручання під приводом «захисту» населення цар використав скарги полтавської старшини та допити її посланців. У війні проти вірних І. Виговському сил ВЗ Москва зробила ставку на «альтернативних» гетьманів – спочатку Івана Безпалого, а згодом Ю. Хмельницького (Архів-3-VII, с. 281, 283, 299, 318). І. Безпалий був формально обраний козацькою радою обмеженого складу наказним гетьманом у листопаді 1658 р. під містом Варва Прилуцького полку й затверджений (фактично призначений) Г. Ромодановським, який прийшов до України з великим військом, очолюваним А. Трубецьким. Останній підтримав обрання гетьманом Безпалого й організував його фінансове забезпечення за коштів царської скарбниці (РГАДА-20; РГАДА-11).

Московська держава також застосувала економічну блокаду й активні наступальні дії на суміжних територіях, що документально подано як «прийняття під царську руку» міст і населення. Наприклад, відписка з Києва від 28 листопада 1658 р. повідомила про урочисту звістку Ф. Волконського про покору «литовських міст» (Архів-3-VII, с. 289–294).

Важливим інструментом війни стала спеціальна місія А. Трубецького, яка офіційно декларувалася як миротворча, але фактично мала на меті дестабілізацію влади І. Виговського. Інструкції Посольського приказу вимагали збору інформації про внутрішню ситуацію у ВЗ, місце перебування гетьмана, рівень підтримки серед полковників і «черні», можливість його усунення та кандидатів на гетьманство. Формально апелюючи до ідеї «втихомирення міжусобиці», Москва прагнула використати козацькі ради як інструмент зовнішнього контролю, наполягаючи на скликанні ради в Переяславі під наглядом царських представників й вимагала присутності всіх полковників, у тому числі шляхом примусового виклику очільників віддалених полків, що де-факто нівелювало автономний характер козацького політичного процесу. Формувався наратив дискредитації І. Виговського як порушника присяги й ініціатора внутрішнього конфлікту, що створювало морально-правове підґрунтя для втручання Московської держави. Важливим елементом цієї стратегії була соціальна політика. У документах Посольського приказу більшість козаків зневажливо характеризували як «гультяїв», а до реєстру пропонували внести лише «старих служилих козаків», що свідчило про намір звузити соціальну базу ВЗ та розколоти козацьке суспільство (Акти-15, с. 306–324).

Царський уряд ухвалив рішення про вислання в Україну військ, маскуючи їх присутність риторикою «захисту православних» і «умиротворення». Водночас у документах прямо зазначалося, що вони мають забезпечити «страх... щоб бунтів ніхто чинити не смів», що свідчить про колоніальний характер цієї політики. Таємні накази царя А. Трубецькому розкривають системну програму демонтажу спроби досягнення політичної суб'єктності ВЗ у формі ВКР. Москва категорично відкинула можливість «нових статей» чи перегляду правового статусу України, наполягаючи на концепції «вічного підданства», яка прямо протиставлялася ідеї договірного федералізму, закладеній у Гадяцькій угоді. Завершенням цієї моделі стала вимога, щоб новообраний гетьман символічно отримував булаву, прапор і «жалувану грамоту» в Москві. Така практика мала перенести джерело легітимності гетьманської влади з козацької ради до царського двору й остаточно ламала політичну логіку Гадяцької унії (Акти-15, с. 311–330).

Дипломатичні зусилля та військовий тиск Московської держави з метою втримати під своєю владою Військо Запорізьке. 13 січня 1659 р. у Переяславі відбулася зустріч царських посланців з І. Виговським, під час якої гетьман відмовився від скликання ради й висловив недовіру до них, заявивши, що мир можливий лише за умови виведення царських військ з України. У звітах послів зафіксовано радикальні висловлювання гетьмана щодо неприйнятності московського панування. Хоча на переговорах офіційно не згадано про союз ВЗ і РП, у грамоті до царя, врученій 22 січня 1659 р., гетьман пояснив свій курс примусом обставин і заявив про небажання кровопролиття та готовність сприяти миру між Московською державою і РП (Акти-7, с. 270–279). Відписка Шереметьєва до царя від 21 січня показує, що Виговський змушений був шукати союзників у Польщі, Криму й Османській імперії, а Москва відповідала заходами для зриву політичного курсу ВЗ (Акти-15, с. 293–306).

Намагаючись виграти час для зосередження сил і припинення внутрішніх конфліктів, І. Виговський вів дипломатичну гру, тоді як у Москві готували військовий тиск. У січні – лютому 1659 р. А. Трубецькой отримав наказ схилити гетьмана до покори або ж силою привести ВЗ до присяги, що підтверджується таємним наказом Посольського приказу. 7 лютого в Москві затверджено умови, які Трубецькой мав запропонувати гетьманові. Ці «статті» свідчили, що царський уряд був обізнаний з умовами Гадяцької угоди й намагався протиставити їм власний проект компромісу. Цар погоджувався на призначення Виговського київським воєводою, обіцяв уряди старшині та допускав виведення московського гарнізону з Києва (РГАДА-2). Однак ці поступки були значно менш вигідними для України, ніж умови, запропоновані РП, оскільки титул київського воєводи не давав гетьманові реального політичного впливу (Флоря, 2010, с. 460–461).

У лютому 1659 р. остаточне уявлення про наміри гетьмана в Москві отримали зі свідчень піддячого Григорія Старкова, який побував у Батурині. 10 березня Старков у листі до Алексея Михайловича застосував дипломатичну риторіку, спрямовану на підтвердження верховної влади царя й обмеження самостійності гетьманської влади, насамперед у сфері міждержавних відносин. Акцент на «кровопролитті» виконував функцію морального виправдання втручання Москви

у внутрішні справи Гетьманщини і трактував московську політику як миротворчу. Водночас за деклараціями про врегулювання конфлікту простежується логіка контролю й домінування, коли політичні рішення імперського центру маскувалися під прагнення до «християнського миру». Однак ключовою умовою такого «мирнення» ставало визнання гетьманом верховної влади царя, засвідчене підписом і підтвердженням обов'язків підданих. Формули на кшталт «милості Божої» та «государевої допомоги» підкреслювали нерівноправний характер запропонованого миру й фактично заперечували автономний статус ВЗ. Отже, мирна риторика слугувала інструментом поступового нівелювання гетьманської автономії та прикриттям імперської експансії. Наступний звіт Старкова (кінець березня – початок квітня 1659 р.) продовжив дискредитацію Виговського й остаточно заперечення можливості рівноправних переговорів. Документ був оформлений як чолобитна А. Трубецького до царя і вписувався в дискурс формування васальної підлеглості поневоленого поневолювачу. У звіті сказано про готовність Виговського до з'їзду, однак ці повідомлення негайно підважувалися твердженнями про його «зраду» та підозрами в нещирості. Подальший виклад ґрунтувався на свідченнях «язиків», які зображували гетьмана як ініціатора насильства й нападів на міста Московської держави. Відповідальність за воєнні дії повністю покладалася на Виговського, тоді як присутність і дії царських військ на українських землях залишалися поза увагою. Кульмінацією тексту став висновок: Виговський – «зрадник», з яким неможливі жодні переговори, що легітимізувало перехід війська князя до повномасштабних воєнних дій (РГАДА-3; РГАДА-19).

До Москви надходили відомості, які підтверджували безперспективність переговорів з І. Виговським. Путивльські «боярські діти» повідомили про активізацію контактів ВЗ з польським королем та участь у них провідних діячів козацької старшини (Акти-15, с. 351–352). Подібні висновки впливали й із записок полоненого польного гетьмана литовського Вінцента Корвіна Госевського, який попередив про можливість формування антимосковської коаліції РП, України та Швеції (Флоря, 2010, с. 466).

Зустріч А. Трубецького з гетьманом у Костянтиніві наприкінці березня 1659 р. формально трактували як спробу мирного врегулювання конфлікту. У листі царя повідомлено про прибуття гетьмана з полковою старшиною та про переговори щодо припинення бойових дій. Головними умовами миру були повернення до «вірності царю», суворя заборона будь-якого насильства й повне підпорядкування царським наказам, порушення яких мало каратися навіть смертю. Отримання царського «жалування» та дозвіл на від'їзд мали закріпити залежний статус гетьманської влади. У квітні в листі Алексею Михайловичу Шереметьєв повідомив про залишення польських і найманих загонів у Борисполі та Гоголеві, напади на московські підрозділи та недовіру до місцевих жителів, що продемонструвало глибину конфлікту та прагнення Москви ізолювати гетьмана від козацьких мас, і звернув увагу на успіхи свого війська, що мало легітимізувати подальше втручання. Відписка А. Трубецького від 7 квітня 1659 р. показує, як під гаслами «умиротворення» та захисту православної віри московська влада нав'язувала містам і полкам «вічне підданство» царю, поєднуючи заклики з присутністю лояльних

військ. Через грамоти до міст і залучення місцевої старшини Москва намагалася нейтралізувати вплив І. Виговського. 7 травня Василій Дворецький повідомив цареві про підтримку Виговського польсько-татарськими силами, згадуючи про стратегічне значення Конотопу та необхідність блокування татарських переходів через р. Дніпро, що свідчить про прагнення зірвати можливу антимосковську коаліцію (Акти-15, с. 353–356, 361–376).

4 червня 1659 р. А. Трубецької передав І. Виговському листа, що репрезентував поєднання дипломатичного тиску, релігійної риторики та прихованої військової загрози. Апеляція до царського указу, «умиротворення міжусобії» та «вічної» присяги заперечила гетьманську суб'єктність і зводила можливі переговори до обговорення питань внутрішньої адміністративної підпорядкованості на рівнях цар – воєводи – гетьман. Відповідальність за кровопролиття він переклав на «суд Божий», що дало можливість Москві морально дистанціюватися від власної інтервенції (Акти-15, с. 393–398).

Драматичним свідченням наслідків агресивного курсу царя та його воєвод став лист наказного гетьмана Григорія Гуляницького з обложеного Конотопу. Він зафіксував воєнну катастрофу, спричинену поєднанням наступу царського війська, інформаційної війни та розриву комунікації між гетьманською владою і військовими опорами. Опис безперервних штурмів, нестачі пороху, харчів і людей та готовність до капітуляції демонстрували, до якого ступеня виснаження довела оборонців агресія північного сусіда й відсутність належної підтримки союзників (Акти-15, с. 395–398).

Після Конотопу: інформаційна війна та скеровувана дезінтеграція. Після програної московським військом битви під Конотопом основні її зусилля у протистоянні проти ВЗ перейшли з військового протистояння у площину інформаційно-психологічної війни з метою взяти реванш після завданої йому поразки. Московська держава намагалася переінтерпретувати наслідки битви, відновити свої позиції в Україні й остаточно підірвати політичний сенс і перспективу реалізації Гадяцької унії.

29 липня 1659 р. Алексей Михайлович видав грамоту А. Трубецькому, підтверджуючи отримання листів І. Виговського та донських козаків і наказуючи передати відповідну царську грамоту до ВЗ (Акти-15, с. 425–427). У ній задекларовано, що цар прагне припинити міжусобну війну та кровопролиття серед православних, не посилати війська проти козаків і приймати запорозьких посланців без затримок. Трубецькому наказувалося забезпечити їх харчами й підводами та доповісти про виконання наказу. У грамоті до ВЗ від того ж дня цар звертався до всієї козацької старшини й «черні», засуджуючи ініціаторів міжусобиць, які залучали мусульман проти християн, і запевняв у своїй постійній милості до козаків. Він твердив, що царські війська перебували в Україні не для розорення, а для захисту православних і припинення конфліктів, та через Трубецького наказував домагатися мирного врегулювання з І. Виговським (Акти-15, с. 428–432).

Проте, незважаючи на поразку московського війська під Конотопом, царський уряд не відмовився від боротьби за Україну. Поразка лише стимулювала дипломатичні зусилля Москви: наприкінці липня 1659 р. до РП було направлено послан-

ника І. Желябузького для переговорів про перемир'я та місце мирних переговорів. Водночас йому заборонялося погоджуватися на умови, що передбачали б виведення царських військ з України чи залишення Києва (Флоря, 2010, с. 485, 492).

У сукупності опитування московських стрільців та агентів, а також інші документи свідчать, що після Конотопу Московська держава перейшла до політики розколу Гетьманщини. Вона поєднувала військовий тиск, підтримку альтернативних бунтівних центрів влади, матеріальну залежність, культивування страху та системну дезінформаційну кампанію. Саме ці чинники істотно підірвали соціальну й політичну базу Гадяцької угоди та зумовили недалу спробу її реалізації у 1658–1659 роках.

У серпні 1659 р. становище І. Виговського погіршилося: польська допомога не надійшла, а кримські татари залишили Україну з ясиром. За цих умов гетьман був змушений відновити переговори з Трубецьким, декларуючи прагнення до миру (Флоря, 2010, с. 495). У Варшаві, спираючись на перебільшені відомості про масштаб Конотопської поразки Москви, що фіксувалися, зокрема, у щоденнику П. де Нуайє (Noyers, 1859, р. 537, 567), домінували очікування швидкого відновлення війни. На переговорах у вересні 1659 р. сенатори Речі Посполитої зайняли жорстку позицію, відмовившись їхати до Москви й не погодившись на загальне перемир'я, яке поширювалося б і на війська І. Виговського. Тож І. Желябузький не досяг домовленостей про припинення воєнних дій, що сприяло їх відновленню (Флоря, 2010, с. 501–502).

Висновки. Від осені 1657 р. Московська держава вибудовувала в Україні систему воєводського управління, фінансової залежності та військової присутності в ключових містах, розглядаючи проекти автономного чи федеративного розвитку як загрозу власним інтересам. Саме це зумовило її жорстку й цілеспрямовану протидію ідеї створення Великого князівства Руського у складі оновленої Речі Посполитої. Попри риторику «царської милості» та заклики до миру, царські грамоти й укази відображали насамперед пропагандистську стратегію, покликану легітимізувати московське втручання. Москва прагнула встановити контроль над Лівобережжям і частиною Правобережжя, звинувачуючи Виговського в «союзі з «ворогами», тоді як реальні сутички були наслідком боротьби за автономію Гетьманщини й конфлікту між імперськими та місцевими політичними інтересами.

Московська держава кваліфікувала будь-які домовленості ВЗ із РП як ворожі дії, не залишаючи простору для компромісу. В її риториці домінували образи «відступництва» та протиставлення «латинської віри» православ'ю, тоді як цар подавався єдиним легітимним володарем України. Польські сеймові акти та інші джерела свідчать насильницький характер московського втручання, що дає змогу розглядати крах Гадяцької угоди як наслідок зовнішнього тиску, а не лише внутрішніх проблем Гетьманщини. Після її укладення царський уряд активно підтримував антигетьманську старшину, фінансово й політично заохочуючи виступи проти І. Виговського. Це загострило внутрішні конфлікти, які підірвали здатність української влади до проведення узгодженої зовнішньої політики. Водночас у РП перемогла орієнтація на тактичні домовленості з Москвою, що згодом переросли у стратегічну помилку.

Крах Гадяцької унії серед іншого став результатом політики Москви щодо знищення альтернативних моделей української державності. Хоча українське прагнення до автономії не було повністю придушене, утворення федеративної конфедерації трьох народів було зірване. У підсумку Україна знову опинилася на перехресті імперських інтересів, що визначило її траєкторію у другій половині XVII ст. і надалі. Відмова від реалізації Гадяцького проєкту мала фатальні наслідки як для Гетьманщини, так і для Речі Посполитої, які згодом були ліквідовані Російською імперією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Акты исторические-4: Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссією (1842). Т. 4: 1645–1676. Санктпетербургъ.

Акти-4: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссією (Акты ЮЗР) (1863). (Т. 4: 1657–1659). Санктпетербургъ.

Акти-7: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссією (1872). (Т. 7: 1657–1663, 1668–1669). Санктпетербургъ.

Акти-15: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссією (1892). (Т. 15: 1658–1659). Санкт-Петербургъ.

Архів-3-IV: Архивъ Юго-западной России, издаваемый Комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль- Губернаторѣ. (1914). (Ч. 3. Т.IV: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкаго). Киевъ.

Архів-3-VI: Архивъ Юго-западной России, издаваемый Комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль- Губернаторѣ. (1908). (Ч. 3: Т. VI.: Акты Шведскаго государственнаго архива, относящиеся къ истории Малороссии (1649–1660 г.). Киевъ.

Боляновський, А. (2022). Основні зовнішні та внутрішні політичні чинники Гадяцької унії: українські обставини, передумови, причини (серпень 1657 р. – вересень 1658 р.). *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 15, 5–34.

Боляновський, А. (2023). Політичний шлях до Гадяцької угоди: основні аргументи і мотивації державних еліт Польщі (1657 рік –літо 1658 року). *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 16, 5–28.

Боляновський, А. (2024). Дипломатичний шлях до Гадяцької угоди (1657 рік–перша половина 1658 року). *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 17, 7–35.

Боляновський, А. (2025a). Гадяцька угода 1658 року: головні автори, аналіз змісту й засад співіснування договірних сторін. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 18, 30–55.

Боляновський, А. (2025b). Спроби перегляду головних положень Гадяцької угоди й причини невдачі її практичної реалізації у 1659 році. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 19, 53–73.

Бульвінський, А. (1997). Експансіонізм Москви щодо України 1657 р. *Пам'ять століть*, 6, 2–12.

Бульвінський, А. (2002). Українські землі в московській державній та зовнішньополітичній доктрині XV–XVII ст. Наукові записки. Історичні науки. *Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 47, 146–161.

Бульвінський А. (1998). *Українсько-російська війна 1658–1659 рр* [дис. ... к-та історичних наук, Київський університет імені Тараса Шевченка]. Репозитарій. https://lib.in.ua/117956-ukrainsko-rosijska-vijna-1658-1659-rr/#google_vignette

Величко, С. (1991). Літопис: у 2 т., 2. (О. В. Мишанич, відп. ред.; В. О. Шевчук, пер. з книжн. укр. мови, комент.). Київ: Дніпро.

Газін, В. (2019). *Українська держава у сфері геополітичних інтересів Речі Посполитої, Московії та Криму в 1654–1667 рр* [дис. ... д-ра історичних наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка]. Репозитарій. https://chtyvo.org.ua/authors/Hazin_Volodymyr/Ukrainska_derzhava_u_sferi_heopolitychnykh_interesiv_Rechi_Pospolytoi_Moskovii_ta_Krymu_v_16541667_r/

Горобець В. (2018). Гадяцький договір 1658 р. – чому угода так і не стала унією? (Про перспективи та проблеми реалізації проєкту у 360-ліття його укладення). *Український історичний журнал*, 5, 21–44.

Грушевський, М. С. (1958). *Історія України-Руси*. (Т. X: Від смерті Хмельницького до Гадяцької угоди). Нью-Йорк.

Дорошенко, Д. (1966). *Нарис історії України*. Т.2. Мюнхен.

Коссаржеський, К. (2006). Джерела Архіву Радзивілів (АГАД) про стосунки князя Богуслава Радзивіла з козацькою Україною в 1655–1659 роках. *Україна в Центрально-Східній Європі*, 6, 554–555.

[Костомаров, Н.] (1863). Гетманство Выговского. *Исторические монографии и исследования Николая Костомарова. Санкт-Петербург*, 2, 39–200.

Мицик, Ю. (упоряд.). (2015). Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Київ, 4.

Памятники-1: Памятники, изданные Киевскою комиссією для разбора древних актов. (1898). 2-е изд., съ допол. Киев. (Т. III. Отдель третій: Матеріали для історії Малороссіи). Киев.

Полное собрание законов-1: Полное собрание законов Российской Империи повелением государя императора Николая Павловича составленное (1830). (Т.1. 1649–1675). СПб.

Половцев, А. А. (1896). *Русский биографический словарь*. (Т. 20: Плавильщиков-Примо). Санкт-Петербург.

РГАДА-1: Российский государственный архив древних актов в Москве (РГАДА), ф. 124 (Малороссийские дела), оп. 1 (1658 г.), д. 1, л. 1–28 (Увещательные статьи боярина Василия Шереметева и окольничего князя Григория Ромодановского).

РГАДА-2: РГАДА, ф. 124, оп. 1 (1659 г.), д. 3, л. 1–5 (Тайный наказ к находившемуся с войсками в Малороссии боярину князю Трубецкому о средствах к присоединению гетмана Выговского в подданство государю. 1659, 3 февраля).

РГАДА-3: РГАДА, ф.124, оп. 1 (1658 г.), д. 4, л. 1–2 (Отрывок статейного списка подьячего Григория Старкова, бывшего в Батурине у гетмана Выговского. 1659, февраль).

РГАДА-4: РГАДА. ф. 124, оп. 1 (1658 г.), д. 15, л.1–8 (Отправление к гетману Ивану Выговскому подьячего Якова Портомоина с грамотою государевою уведомительною о посылке воевод Шереметева и князя Ромодановского с войсками. 26 июля 1658 г.).

РГАДА-5: РГАДА, ф.124, оп.1, д.18, л.1–4 (Копия с печатной государевой грамоты, посланной по причине измены гетмана Выговского, о бытии попрежнему в верности ему государю и о дозволении избрать нового гетмана. Сентябрь 23 1658).

РГАДА-6: РГАДА, ф.124, оп.1, д.19, л.1–47 (Отправление к гетману И.Выговскому ближнего окольничего Богдана Хитрова; подлинный его гетмана ответные статьи на чинимые Хитровым вопросы о разных делах; статейный список бытности у гетмана одного Хитрова. Дек., 1657).

РГАДА-7: РГАДА, ф.124, оп.1, д.23, л.1–3 (Отпуск государевой грамоты к Полтавскому полковнику Мартыну Пушкарю о послушании гетману Выговскому. Декабрь 1657).

РГАДА-8: РГАДА, ф.229 (Малероссийский приказ), оп.1 (1658 г.), д.24.1, л.108–316 (Наказ его величества, данный боярину Ивану Бутурлину. 1658 г.).

РГАДА-9: РГАДА, ф.229, оп.1 (1659 г.), д.25, л.1–79 (Документы и бумаги о приезде в Москву атамана Михаила Иванова с товарищами, посланцев кошевого гетмана Запорожского Якова Барабаша, с челобитными).

РГАДА-10: РГАДА, ф.229, оп.1 (1658 г.), д.25.1, л.80–81 (Перевод с листа к великому государю запорожскаго кошеваго атамана Якова Барабаша, присланный с посланцы Михайлом Ивановым с прошением о принятии их в «протекцию и підданство». 1658 (7166)).

РГАДА-11: РГАДА, ф. 229, оп. 1, д. 28, л. 1 (Великого государя грамота к боярину и воеводе князю Алексею Никитичу Трубецкому. 1659 г.).

РГАДА-12: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1658 г.), д. 29, л. 59–88 (Список грамоты 23 сент. 1658 «Чигиринскому полковнику, начальным людям и всему посольству милостивое слово» о измене И. Выговского и избрании нового гетмана).

РГАДА-13: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1659 г.), д. 29, л. 90–93 (Грамота к кошевому, старшине и всему кошеву войску об измене гетмана Ив. Выговского и избрании нового гетмана).

РГАДА-14: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1658 г.), д. 29, л. 131–135 (Список с листа Ив. Выговского царю).

РГАДА-15: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1658 г.), д. 31.1, л. 1–2 (Дело о посылке майора Гр[игория] Вас[ильевича] Булгакова и подьячего Посольского приказа Фирса Байбакова с грамотами к гетману Ив. Выговскому и всему Войску Запорожскому. Наказ Булгакову).

РГАДА-16: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1658 (7166–67 г.)), д. 38 (Документы о назначении воевод и служилых людей в черкаские города (в частности стольника Алексея Чирикова в Полтаву. 3 апреля – 28 августа 1658 г.).

РГАДА-17: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1654 г.), д. 39, ч. 1, л. 1–6 (Документы и бумаги о назначении на службу в Киев бояр и воевод Федора Семеновича Куракина и Федора Федоровича Волконского. 1653 (7162) дек. 13–1654 (7162) марта 14).

РГАДА-18: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1656 г.), д. 39, ч. 2 л. 206–237 (Наказ окольничему Андрею Васильевичу Бутурлину, назначенному в Киев воеводою на место Волконского. 1656 (7164) мая 1).

РГАДА-19: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1659 г.), д. 44, ч. 1, л. 62–75, 76–83 (Отписка подьячего Григ. Старкова, посланного к Ив. Выговскому и распросные речи Старкова).

РГАДА-20: РГАДА, ф. 229, оп. 1 (1659 г.), д. 44, ч. 1, л. 96–103 (Отписка Трубецкого о переговорах с гетманом Ив. Беспальм).

Скочиляс, І. (2008). Ідея Гадяцької унії як легітимізація правового та матеріального статусу Східної церкви в Речі Посполитій (приклад Львівської єпархії). 350-lecie unii hadziackiej (1658–2008). Warszawa, 89–124.

Синицына, Н. (1998). Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV–XVI вв.). Москва.

Соловьёв, С. (1959). История России с древнейших времён. Кн. VI. Москва.

Таирова-Яковлева, Т. (2017). Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654–1658). Київ: Кліо.

Флоря, Б. Н. (2010). Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.). Москва: Индрик.

Чухліб, Т. (2008). Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ: Інститут історії України НАН України.

Яковлева, Т. (1998). Гетьманщина у другій половині 50-х років XVII століття. *Причини і початок Руїни*. Київ.

Gawroński, F. (1907). *Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy Hadziackiej: próby pojednania z Rusią*. Kraków: G. Gebethner i Sp. [Druk. W. L. Anczyca].

Kroll, P. (2008). *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa.

Kubala, L. (1922). *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*. Lwów

Noyers, P. (1859). *Lettres de Pierre Des Noyers secrétaire de la reine: de Pologne Marie-Louise de Gonzague pour servir a l'histoire de Pologne et de Su de de 1655 a 1659*. Berlin.

Snyder, T. (2003). *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven.

Welykyj, A. G. (Coll.). (1963). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550–1850)*. (Vol. 9: (1657–1659)). Romae.

Wójcik, Z. (1959). *Traktat andruszowski i jego geneza*. Warszawa: PWN.

REFERENCES

- Akty istoricheskie-4:** Akty istoricheskie, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoyu kommissieyu (1842). (T. 4: 1645–1676). Sanktpeterburg (in Russian).
- Akty-4:** Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею (Акты ЮЗР). (1863). (T. 4: 1657–1659). Sanktpeterburhъ (in Russian).
- Akty-7:** Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. (1872). (T.7: 1657–1663, 1668–1669). Sanktpeterburh (in Russian).
- Akty-15:** Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. (1872). T. 15 (in Russian).
- Архив-3-IV:** Архив Юго-западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоявшей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. (1914). (Ch.3. T.IV: Akty, odnosiaschiesia k epokhe Bohdana Khmel'nitskaho). Kiev (in Russian).
- Архив-3-VI:** Архив Юго-западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоявшей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. (1908). (Ch. 3: T. VI.: Akty Shvedskaho hosudarstvennaho arkhiva, odnosiaschiesia k istorii Malorossii (1649–1660 h.). Kiev (in Latin, Sweden).
- Bolianovskiy, A. (2022). Osnovni zovnishni ta vnutrishni politychni chynnyky Hadiatskoi unii: ukraïnski obstavyny, peredumovy, prychny (serpen' 1657 r. – veresen' 1658 r.). *Ukraïna–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist'*, 15, 5–34 (in Ukrainian).
- Bolianovskiy, A. (2023). Politychni shliakh do Hadiatskoi uhody: osnovni arhumenty i motyvatsii derzhavnykh elit Polshchi (1657 rik –lito 1658 roku). *Ukraïna–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist'*, 16, 5–28 (in Ukrainian).
- Bolianovskiy, A. (2024). Dyplomatychni shliakh do Hadiatskoi uhody (1657 rik – persha polovyna 1658 roku). *Ukraïna–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspil'na svidomist'*, 17, 7–35 (in Ukrainian).
- Bolianovskiy, A. (2025a). Hadiats'ka uhoda 1658 roku: holovni avtory, analiz zmistu i zasad spivisnuvannia dohovirnykh storin. *Ukraïna–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist'*, 18, 30–55 (in Ukrainian).
- Bolianovskiy A. (2025b). Sproby perehliadu holovnykh polozhen Hadiatskoi uhody y prychny nevdachi yii praktychnoi realizatsii u 1659 rotsi. *Ukraïna–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist'*, 19, 53–73 (in Ukrainian).
- Bulvinskyy, A. (1997). Ekspansionizm Moskvy shchodo Ukraïny 1657 r. *Pam'iat stolit*, 6, 2–12 (in Ukrainian).
- Bul'vins'kyi, A. (1998). Ukraïns'ko-rosiïns'ka viina 1658–1659 rr. [dys. ... k-ta istorychnykh nauk, Kyivskiy universytet imeni Tarasa Shevchenka]. Repozytarii. https://lib.in.ua/117956-ukrainsko-rosijska-vijna-1658-1659-rr/#google_vignette (in Ukrainian).
- Velychko, S. V. (1991). Litopys (V. O. Shevchuk, Trans., O. V. Myshanych, Ed.) (Vol. 2). Kyiv (in Ukrainian).
- Hazin, V. (2019). Ukrainska derzhava u sferi heopolitychnykh interesiv Rechi Pospolytoi, Moskovii ta Krymu v 1654–1667 rr. Kvalifikatsiina naukova pratsia na ppavakh pukopysu [dys. ... d-ra istorychnykh nauk, Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka]. Repozytarii. https://chtyvo.org.ua/authors/Hazin_Volodymyr/Ukrainska_derzhava_u_sferi_heopolitychnykh_interesiv_Rechi_Pospolytoi_Moskovii_ta_Krymu_v_16541667_r/ (in Ukrainian).
- Horobets, V. (2018). Hadiatskyy dohovor 1658 r. – chomu uhoda tak i ne stala uniiieu? (Pro perspektyvy ta problemy realizatsii proektu u 360-littia yoho ukladennia). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 21–44 (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. S. (1958). Istoriia Ukrainy-Rusy. (T. X: Vid smerty Khmel'nitskoho do Hadiatskoi uhody). Niu-York (in Ukrainian).
- Doroshenko, D. (1966). Narys istorii Ukraïny. T.2. Miunkhen (in Ukrainian).
- Kossarzhetskyy, K. (2006). Dzherela Arkhivu Radzyviliv (AHAD) pro stosunky kniazia Bohuslava Radzyvila z kozatskoiu Ukraïnoiu v 1655–1659 rokakh. *Ukraïna v Tsentral'no-Skhidnii Yevropi*, 6, 554–555 (in Ukrainian).

[Kostomarov, N.] (1863). Hetmanstvo Vyhovskaho. *Istoricheskie monografii i issledovaniia Nikolaia Kostomarova* (Vol. 2), 327–424. Sankt-Peterburg (in Russian).

Mytsyk, Yu. (uporiad.). (2015). Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr. Kyiv, 4 (in Ukrainian).

Pamiatnyky-1: Pamiatnyky, yzdannye Kievskoiu kommyssieiu dlia razbora drevnikh aktov. (1898). 2-e yzd., sь dopol. Kiev. (T. III. Otdel' tretiy: Materialy dlia ystoriy Malorossiy). Kiev. (in Russian).

Polnoe sobranie zakonov-1: Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi Imperii povelenyem hosudaria imperatora Nikolaia Pavlovicha sostavlennoe (1830). (T.1. 1649–1675). SPb. (in Russian).

Polovtsev, A.A. (1896). Russkyi biohraficheskii slovar'. (T. 20: Plavylshchikov-Prymo). Sankt-Peterburg (in Russian).

RGADA-1: Rossijskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov v Moskve (RGADA), f. 124 (Malorossiiskie dela), op. 1 (1658 g.), d. 1, l. 1–28 (Uveshchatelnye stat' i boiarina Vasiliia Sheremet'eva i okol'nichego kniazia Grigoriia Romodanovskogo) (in Russian).

RGADA-2: RGADA, f. 124, op. 1 (1659 g.), d. 3, l. 1–5 (Tainyi nakaz k nakhodivshemusia s voiskami v Malorossii boiarinu kniazui Trubeckomu o sredstvakh k prisoedineniiu getmana Vygovskogo v poddanstvo gosudariu. 1659, 3 fevralia) (in Russian).

RGADA-3: RGADA, f.124, op. 1 (1658 g.), d. 4, l. 1–2 (Otryvok stateinogo spiska pod'yachego Grigoriia Starkova, byvshego v Baturine u getmana Vygovskogo. 1659, fevral') (in Russian).

RGADA-4: RGADA, f. 124, op. 1 (1658 g.), d. 15, l.1–8 (Otpравlenie k getmanu Ivanu Vygovskomu pod'yachego Yakova Portomoina s gramotoiu gosudarevoiu uvedomitelnoiu o posylke voevod Sheremet'eva i kniazia Romodanovskogo s voiskami. 26 iuliia 1658 g.) (in Russian).

RGADA-5: RGADA, f.124, op.1, d.18, l.1–4 (Kopiiia s pechatnoi gosudarevoi gramoty, posylannoi po prichine izmeny getmana Vygovskogo, o bytii poprezhnemu v vernosti emu gosudariu i o dozvoleni izbrat' novogo getmana. Sentiabria 23 1658) (in Russian).

RGADA-6: RGADA, f.124, op.1, d.19, l.1–47 (Otpравlenie k getmanu I.Vygovskomu blizhnego okol'nichego Bogdana Khitrovo; podlinnyia ego getmana otvetnye stat'i na chinimye Khitrovym voprosy o raznykh delakh; stateinyi spisok bytnosti u getmana Khitrova. Dek.1657) (in Russian).

RGADA-7: RGADA, f.124, op.1, d.23, l.1–3 (Otpusk gosudarevoi gramoty k Poltavskomu polkovniku Martynu Pushkariu o posluchanii getmanu Vygovskomu. Dekabr' 1657) (in Russian).

RGADA-8: RGADA, f.229 (Malorosiiskii prikaz), op.1 (1658 g.), d.24.1, l.108–316 (Nakaz ego velichestva, dannyi boiarinu Ivanu Buturlinu. 1658 g.) (in Russian).

RGADA-9: RGADA, f.229, op.1 (1659 g.), d.25, l.1–79 (Dokumenty i bumagi o priezde v Moskvu atamana Mikhaila Ivanova s tovarishchami, poslantsev koshevogetmana Zaporozhskogo Yakova Barabasha, s chelobitnymi) (in Russian).

RGADA-10: RGADA, f.229, op.1 (1658 g.), d.25.1, l.80–p81 (Perevod s lista k velikomu gosudariu zaporozhskago koshevogetamana Yakova Barabasha, prislannyi s poslantsem Mikhailom Ivanovym s prosheniem o priinii ikh v "protektsiiu i pidanstvo". 1658 (7166)) (in Russian).

RGADA-11: RGADA, f. 229, op. 1, d. 28, l. 1 (Velikogo gosudaria gramota k boiarinu i voevode kniazui Alekseiu Nikitchu Trubetskomu. 1659 g.) (in Russian).

RGADA-12: RGADA, f.229, op.1 (1658 g.), d.29, l.59–88 (Spisok gramoty 23 sent. 1658 "Chigirinskomu polkovniku, nachal'nym liudiam i vsemu pospol'stvu milostivoe slovo" o izmene I. Vygovskogo i izbranii novogo getmana) (in Russian).

RGADA-13: RGADA, f.229, op.1 (1659 g.), d.29, l. 90–93 (Gramota k koshevomu, starshyne i vsemu koshevomu voisku ob izmene getmana Iv. Vygovskogo i ob izbranii novogo getmana) (in Russian).

RGADA-14: RGADA, f. 229, op. 1 (1658 g.), d. 29, l. 131–135 (Spisok s lista Iv. Vygovskogo cariu) (in Russian).

RGADA-15: RGADA, f.229, op.1 (1658 g.), d.31.1, l.1–2 (Delo o posylke maiora Gr. Vas. Bulgakova i pod'yachego Posol'skogo prikaza Firsia Baibakova s gramotami k getmanu Iv. Vygovskomu i vsemu Voisku. Nakaz Bulgakovu) (in Russian).

RGADA-16: RGADA, f. 229, op. 1 (1658 (7166–67 g.)), d. 38 (Dokumenty o naznachenii voevod i sluzhilykh liudei v cherkasskie goroda (v chastnosti stol'nika Alekseia Chirikova v Poltavu. 3 apreliia – 28 avgusta 1658 g.) (in Russian).

RGADA-17: RGADA, f.229, op.1 (1654 g.), d.39, ch.1, l.1–6 (Dokumenty i bumagi o naznachenii na sluzhbu v Kiev boiar i voevod Fedora Semenovicha Kurakina i Fedora Fedorovicha Volkonskogo. 1653 (7162) dek. 13 –1654 (7162) marta 14) (in Russian).

RGADA-18: RGADA, f.229, op.1 (1656 g.), d.39, ch. 2 l.206–237 (Nakaz okol'nicemu Andreiu Vasil'evichu Buturlinu, naznachennomu v Kiev voevodoiu na mesto Volkonskogo. 1656 (7164) maya 1) (in Russian).

RGADA-19: RGADA, f.229, op.1 (1659 g.), d.44, ch.1, l.62–75, 76–83 (Otpiska pod'yachego Grig.Starkova, poslannogo k Iv.Vygovskomu i rasprosnye rechi Starkova) (in Russian).

RGADA-20: RGADA, f. 229, op. 1 (1659 g.), d. 44, ch. 1, l. 96–103 (Otpiska Trubetskogo o peregovorakh s getmanom Iv. Bepalym) (in Russian).

Sinityna, N. (1998). Tretii Rim. Istoki i evoliutsiia russkoi srednevekovoi kontseptsii (XV–XVI vv.). Moskva (in Russian).

Skochyliias, I. (2008). Ideia Hadiatskoi unii yak lehitymizatsiia pravovoho ta materialnoho statusu Skhidnoi tserkvy v Rechi Pospolytii (pryklad Lvivskoi yeparkhii). *350-lectie unii hadziackiej (1658–2008)*. Warszawa, 89–124 (in Ukrainian).

Soloviov, S. M. (1959). Istoriia Rossii s drevneishykh vremion. V piatnadsati knigakh (Kn. V, Vols. IX–X). Moskva (in Russian).

Tairova-Yakovleva, T. (2017). Inkorporatsiia: Rossiya i Ukraina posle Pereyaslavskoi rady (1654–1658). Kiev (in Russian).

Floria, B. N. (2010). Russkoe gosudarstvo i ego zapadnye sosedii (1655–1661 gg.). Moskva: Indrik (in Russian).

Chentsova, V. H. (2004). Vostochnaia tserkov' i Rossiia posle Pereiaslavskoi rady 1654–1658. Dokumenty. Moskva (in Russian).

Chukhlib, T. (2008). Hadiach 1658 roku ta ideia yoho vidnovlennia v ukraïnsko-polskykh stosunkakh (1660-ti – pochatok 1680-tykh rr.). Kyiv (in Ukrainian)

Yakovleva, T. (1998). *Hetmanshchyna u druii polovyni 50-tykh rokiv XVII stolittia. Prychyny i pochatok Ruiny*. Kyiv (in Ukrainian).

Gawroński, F. (1907). *Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy Hadziackiej: próby pojednania z Rusią*. Kraków (in Polish).

Kroll, P. (2008). *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa (in Polish).

Kubala, L. (1922). Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660. Lwów (in Polish).

Noyers, P. (1859). *Lettres de Pierre Des Noyers secrétaire de la reine: de Pologne Marie-Louise de Gonzague pour servir a l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659*. Berlin (in French).

Snyder, T. (2003). *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven (in English).

Welykyj, A. G. (Coll.). (1963). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550–1850)*. (Vol. 9: (1657–1659)). Romae (in Italian & Latin).

Wójcik, Z. (1959). *Traktat andruszowski i jego geneza*. Warszawa: PWN (in Polish).

Andrii BOLIANOVSKYIDoctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow
Department “Center for Ukrainian-Polish Relations Research”I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
National Academy of Sciences of UkraineORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7685-1854>

e-mail: andrii.bolianovskyi@gmail.com

**COUNTERACTIONS OF THE MOSCOW STATE IN RESPECT
OF PREPARATIONS FOR THE CONCLUSION
AND IMPLEMENTATION OF THE HADIACH AGREEMENT**

The comprehensive opposition of the Moscow state to the implementation of the Hadiach Agreement of 1658 as an alternative state-building project of the Zaporozhian Host (*Vis'ko Zaporiz'ke*) is studied. Based on tsarist letters, letters from the leadership of the Cossack state and other archival documents, it is analyzed what ideological, political and military tools Moscow used to disrupt the plans for the creation of the Grand Duchy of Rus. It is proven that the unsuccessful attempt to implement the idea of the Hadiach Union was the result of a purposeful and systematic policy of the Moscow state, and not only the lack of support from part of the nobility of the Polish-Lithuanian Commonwealth and internal contradictions in the Hetmanate. It is argued that in 1658 the Moscow state treated the Ukrainian lands not as an equal ally, but as a space subject to military and administrative control. The introduction of voivodeships, information surveillance and intervention in internal conflicts of the Cossack elders were components of the systematic opposition to the implementation of the Hadiach Union as an alternative, federative geopolitical project. Analysis of tsarist decrees and voivodas' letters shows that Moscow was preparing for a force scenario even before the open break with Ivan Vyhovskyi, considering the voivodeship authorities and military garrisons as an instrument of pressure on the local population and elders. Opposition to the idea of the Hadiach Union was multi-level and systemic – diplomatic, military, administrative and propaganda – and aimed at preventing the political autonomy of the Hetmanate. Moscow perceived the Hadiach Agreement as a violation of the Pereiaslav Agreements of 1654 and launched a war against the Zaporozhian Host. Despite Ivan Vyhovskyi's victory at Konotop, the war exhausted the resources of the Cossack state, and the inability of the Polish–Lithuanian Commonwealth to provide effective military support significantly weakened the hetman's position. The main external factor that disrupted the implementation of the Hadiach Union was Moscow's intervention, which combined political pressure, military aggression, and the inspiration of civil resistance. This unsuccessful attempt to implement the Hadiach Project, and not just the death of Bohdan Khmelnytskyi, was the main reason that initiated the period of Ruin.

Keywords: Ukraine, Poland, Hadiach Union, Zaporozhian Host, Moscow State, Grand Duchy of Rus, history, politics, war, cultural memory.

Дата першого надходження статті до видання: 19.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК [75.071.1(092):2-788(477.82)]:7.034.7(4-15)

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-03>**Руслана ШЕРЕТЮК***доктор історичних наук, професор кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва імені Степана Шевчука**Рівненського державного гуманітарного університету*ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6278-0132>e-mail: sheretyuk.r@gmail.com

ТВОРЧИСТЬ ХУДОЖНИКА-ЧЕНЦЯ ОРДЕНУ ТРИНІТАРІЇВ ЙОЗЕФА ПРЕХТЛЯ (1737–1799) НА СХІДНИХ ЗЕМЛЯХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ МИСТЕЦЬКИХ ВІЗІЙ ЗАХІДНОЄРОПЕЙСЬКОГО БАРОКО¹

Статтю присвячено малодослідженому в українській гуманітаристиці питанню мистецького доробку видатного художника доби пізнього бароко Йозефа Прехтля на східних землях Речі Посполитої. Особливе місце в історії релігії і Церкви на теренах Речі Посполитої, до складу якої упродовж другої половини XVI – кінця XVIII ст. входили Волинь і Поділля, належить римо-католицьким орденам. Хоча їхня діяльність була спрямована на зміцнення позицій Римо-католицької церкви, вони водночас відігравали провідну роль у поширенні й утвердженні культурно-мистецьких набутоків західної цивілізації, зокрема художніх надбань доби бароко.

З'ясовано, що творчий доробок художника-ченця ордену тринітаріїв Йозефа Прехтля є яскравим прикладом привнесення на вітчизняний ґрунт культурно-мистецьких набутоків західного світу. Досліджено стиль художника, якому були притаманні як високий рівень естетики, композиційна й ідейна змістовність, вишукана колористика, бездоганне технічне виконання, так і оригінальні стилістичні рішення творів. Зокрема, завдяки досконалому володінню прийомами ілюзійністсько-перспективного живопису, що творився під безпосереднім впливом живописної спадщини видатного італійського художника Андреа дель Поццо, на східних землях Речі Посполитої в інтер'єрах низки культових споруд Йозефом Прехтлем були створені численні живописні ансамблі ілюзій глибоких провалів площі склепінь і стін, крізь які глядач ніби міг спостерігати далекі небесні сфери, а також складні багатофігурні сцени і групи, подані в найсміливіших ракурсах. Власне саме так він утілював художні принципи європейського бароко з його прагненням до безкінечності та мистицизму.

Підсумовано, що на східних землях Речі Посполитої, зокрема Волині та Поділля, завдяки праці плеяди західноєвропейських діячів освіти, а також митців – архітекторів, художників, скульпторів тощо, творча доля яких була тісно пов'язана з католицькими чернечими орденами, відбувалися складні процеси відбору та засвоєння досягнень, які багато в чому визначили весь наступний розвиток української культури.

Ключові слова: Річ Посполита, римо-католицький орден тринітаріїв, Йозеф Прехтль, бароко, монументальний живопис, ілюзійнізм.

Кардинальні трансформації українського духовно-культурного простору, формування нової соціокультурної реальності, детерміновані низкою глобальних і внутрішніх соціополітичних чинників, із необхідністю передбачають його вивіль-

¹ Статтю підготовлено в рамках стипендіальної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського.

нення з тенет низки ідеологічних штампів і нав'язаних стереотипів. Не в останню чергу це стосується багатьох сторінок історії Церкви в Україні, зокрема необхідності поглибленого вивчення специфіки впливу релігії на певні стандарти життя, цінності й норми, побут окремих її регіонів у минулому, неупереджене осмислення внеску різних релігійних спільнот у скарбницю духовної спадщини як невичерпне джерело ідентичності українців.

У цьому контексті на авансцені проблемного поля вітчизняної гуманітаристики постала потреба повернення із забуття багатьох аспектів історії українського мистецтва, дослідження яких цілеспрямовано табуювалися тоталітарною системою, а величезна кількість пам'яток нищилася – вилучалася з національної історико-культурної скарбниці та зрештою зникала з культурного ландшафту українських земель. Зокрема, йдеться про твори сакрального мистецтва, пов'язані з діяльністю римо-католицьких чернечих орденів, значимість яких для розвитку української культури впродовж тривалого часу свідомо ігнорувалася спочатку російським самодержавством, а пізніше – радянською владою. Власне тому й «у темряві минулого залишилися імена вітчизняних і запрошених з інших країн митців – творців сакрального простору католицьких храмів», що зрештою призвело «до стирання у свідомості людей вартості велетенського доробку в історії вітчизняного мистецтва» (Урсу, 2006, с. 10).

На відміну від української історіографії, де поки не виявлені комплексні студії, присвячені творчості видатного художника пізнього бароко, ченця ордену тринітаріїв Йозефа Прехтля на східних землях Речі Посполитої, польське історіописання характеризується значним масивом наукових напрацювань. Так, ґрунтовні праці знаного польського мистецтвознавця Тадеуша Добровольського (Dobrowolski, 1948; 1974) містять як цінний фактологічний матеріал стосовно різних аспектів художньої діяльності Йозефа Прехтля, так і низку важливих аналітичних узагальнень щодо її стилістичних рис. Дослідження творчого шляху Йозефа Прехтля стало предметом наукової уваги Яніни Дзік (Dzik, 2015) і Мирослави Собчинської-Щепанської (Sobczyńska-Szczepańska, 2006; 2018; 2020). Джерельною базою розвідки стало фундаментальне видання Інституту мистецтв Польської академії наук «Словник митців польських та іноземних...» (Słownik, 1971; Słownik, 2003; Słownik, 2007), де представлені біографічні дані й характеристика творчого доробку Йозефа Прехтля.

Метою дослідження є творчість художника-ченця ордену тринітаріїв Йозефа Прехтля (1737–1799) на східних землях Речі Посполитої крізь призму мистецьких візій західноєвропейського бароко.

Наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. у релігійному мистецтві Речі Посполитої апогею сягнув західноєвропейський стиль бароко. Тісно пов'язаний із католицизмом і рухом Контрреформації, він уособлював риси, що були притаманні й тогочасному релігійному світовідчуттю: підвищену експресивність, містицизм, ілюзіонізм, іматеріальність. З огляду на близькість художніх форм бароко з тогочасною офіційною ідеологією Ватикану його ще називають «єзуїтським». Цю назву стиль отримав ще й тому, що саме представники чернечих католицьких орденів, передусім єзуїти, поширювали й утверджували його.

Польський мистецтвознавець Тадеуш Добровольський у праці *Polskie malarstwo portretowe. Ze studiów nad sztuką epoki sarmatyzmu* («Польський портретний живопис. Зі студій з мистецтва епохи сарматизму») наводить відомості про діяльність католицьких художників-ченців на теренах Речі Посполитої. Зокрема, стосовно XVIII ст. він окреслює провідне коло орденських митців: реформат Антоній Венгжинович, домініканці Казимир Цісовський і Бернард Вошинський, василіанин Антоній, піар Лукаш Гюбель, кармеліт Грегож Чайковський, бернардини Бенедикт Мазуркевич і Валентій Жебравський, єзуїт Єнджей Ахорн, а також тринітарій Й. Прехтль (Dobrowolski, 1948, s. 164–165).

Йозеф Прехтль (Prächtl, Prestl) – художник, чернець ордену тринітаріїв, чернеч ім'я – Йозеф від святої Терези (1737 р., Відень – 1799 р., Браїлів). Творив передусім для костелів і монастирів католицького ордену тринітаріїв, однак фахівцям відомі його оздоблювальні роботи й у культових будівлях інших римо-католицьких згромаджень. Він – один із найзнаніших малярів, котрі працювали на теренах Речі Посполитої у другій половині XVIII ст., і водночас єдиний відомий художник-тринітарій.

Йозеф Прехтль народився 13 січня 1737 р. у Відні, про що йшлося у відповідному записі місцевого бенедиктинського парафіяльного костелу Пресвятої Богородиці. З нього відомо, що його батьками були різьбяр Йозеф Стефан Прехтль і його дружина Марія Анна. Він містив інформацію і про хрещених батьків Прехтля – місцевих різьбярів Йозефа Плінена і Міхаеля Ігнаца Гунста з дружинами Катаріною та Анною Марією (Sobczyńska-Szczepańska, 2018, s. 51). Ці відомості засвідчують, що Прехтль походив із мистецького середовища різьбярів Відня і, найвірогідніше, ця обставина визначила весь подальший перебіг його життя.

19 квітня 1749 р. у віці 12 років Й. Прехтль вступив до Цісарсько-Королівської придворної академії художників, різьбярів і будівничих у Відні (нині – Академія образотворчих мистецтв у Відні), де впродовж наступних п'яти років опановував теоретичні знання й набував художніх навичок за керівництва видатного митця доби бароко Якоба ван Шуппена. Після закінчення Віденської цісарсько-королівської придворної академії мистецтв улітку 1754 р. Й. Прехтль переїздить до Речі Посполитої разом із польським тринітарієм, з яким познайомився у Відні. Уже 20 вересня 1754 р. він вступає до чернечого осередку тринітаріїв у Львові. Оскільки тоді мав лише 17 з половиною років, а до їх новіціату можна було вступати тільки після досягнення 20-річчя, кілька років перебував на випробному терміні, виконуючи в ньому різні доручення, пов'язані переважно з фізичною працею.

Саме в цей час львівські тринітарії лагодили й ремонтували будівлі монастиря та костелу Пресвятої Трійці, пошкоджених пожежею 1748 р. Упродовж 1756–1757 рр. оздоблювальні роботи в них проводилися за участі знаного барокового художника Станіслава Строїнського. Як із цього приводу резюмує Мирослава Собчинська-Щепанська, відразу по вступі до Львівського монастиря тринітаріїв восени 1754 р. Й. Прехтль був залучений до робіт з оздоблення інтер'єру місцевого костелу Пресвятої Трійці, які щонайменше з весни 1756 р. очолював С. Строїнський – один із видатних художників-монументалістів Львова XVIII ст., котрий у своїй творчості наслідував зразки і традиції італійського бароко (Лисун, 2011,

с. 352–354). Під його керівництвом Й. Прехтль і набув першого практичного досвіду в царині релігійного монументального малярства (Sobczyńska-Szczepańska, 2018, s. 52).

Утім, у роботах з відновлення й модернізації художнього оформлення інтер'єру Львівського тринітарського монастиря брали участь видатні постаті мистецтва пізнього бароко і рококо Речі Посполитої, а саме геніальний скульптор Йоган Георг Пінзель, засновник львівської школи скульптури, якого нині ще називають «українським Мікеланджело», талановитий представник львівської скульптури рококо, автор не меншої ваги, ніж Пінзель, Себастьян Фесінгер, різьбяр Йоган Георг Гертнер, Якуб Дудзінський і Єжи Замбауер, а також один із найвидатніших архітекторів, котрий працював на українських землях упродовж середини XVIII ст., – Бернард Меретин (Sobczyńska-Szczepańska, 2006, s. 46). Отже, саме в такому потужному мистецькому середовищі тогочасного Львова гартувався професіоналізм художника Й. Прехтля.

Навесні 1757 р. Й. Прехтля відрядили до Берестечка на Волині, де протягом року навчався в новіціаті. Через рік, а саме 4 березня 1758 р., він склав чернечі обітниці, прийнявши ім'я Йозеф від святої Терези. Після цього був відряджений до Кракова, де з 1752 р. тривало спорудження тринітарського костелу. Художній розпис його інтер'єру виконав уродженець Моравії Йозеф Францішек Пілтц (Łaguna-Cheuillotte, 2005). Думається, що перебування Й. Прехтля в Кракові стало для нього неоціненною нагодою набуття вагомого мистецького досвіду: за концепцією і розмахом стінописи Пілтца в місцевому костелі тринітаріїв перевершували всі відомі тогочасні твори монументального живопису й репрезентували високу технічну майстерність і вдале копіювання відомих взірців (Łaguna-Cheuillotte, 2005, s. 44–45). Саме так, тобто за посередництва художників із Чехії, Моравії і Сілезії, вважав Тадеуш Добровольський, відбувалася трансляція тогочасних провідних тенденцій мистецтва Італії, зокрема популяризація ілюзійністичного малярства (Dobrowolski, 1974, s. 483). Отже, знайомство та співпраця Йозефа Прехтля з таким непересічним представником барокового монументального живопису, як Йозеф Францішек Пілтц, сприяли збагаченню його теоретичних знань і вдосконаленню художніх компетентностей.

Концептуалізм барокового монументального декору втілювався у складні теологічні програми розписів, які відігравали роль дієвого засобу алегоричної оповіді провідних богословських ідей і їх ретрансляції у середовище вірян. Саме тому перед митцями – його адептами поставало завдання пошуку відповідних зображальних засобів. Монументальний розпис сакральної споруди ставав, по суті, подібним бароковій проповіді, що досягалося втіленням художньо-формотворчих принципів ілюзійністичного живопису.

Ілюзійнізм – імітація видимого світу у творах образотворчого мистецтва, створення враження реально існуючих предметів і простору – зародився в епоху античності, відігравав помітну роль у мистецтві Відродження і, врешті, став одним із провідних принципів монументально-декоративного мистецтва доби бароко. Саме він творив у їх інтер'єрах нові просторові ефекти й перспективи. Однією з визначальних рис ілюзійнізму була квадратура (італ. quadratura) – техніка

зображення архітектурних елементів споруд із використанням перспективних скорочень. Саме її у своїй творчості використовував С. Строїнський; за оцінкою фахівців, це був тип komponowania, який «...прямує по лінії гармонійного поєднання фігурних сцен з архітектурою інтер'єру за допомогою мальованої орнаментики, що оперує багатим арсеналом оздобних форм, серед яких провідне місце займають такі мотиви, як консолі, картуші, сильно висунуті карнизи, кошики квітів тощо» (Фесенко, 2009, с. 58).

Упродовж 1764–1765 рр. Й. Прехтль разом зі С. Строїнським працював над поліхромними розписами інтер'єру костелу бернардинів у Дубно. Вони належали до типу quadro riportato – з італ. «перенесена картина» або «переміщене зображення». Стеля, розписана згідно з канонами quadro riportato, має такий вигляд, ніби над головою розміщена картина в обрамленні. Водночас фігуративні зображення сприймаються такими, ніби розміщені безпосередньо перед очима на рівні зросту. Кінцевий ефект розписів за взірцем quadro riportato частково подібний ілюзійному, хоча побудовані вони на принципах прямої перспективи, а не ілюзійністського ракурсу. Як висновує Ярина Лисун, на східних теренах Речі Посполитої впродовж XVIII ст. витворився місцевий різновид італійського quadro riportato, специфіка якого полягала в тому, що живописна композиція на стелі підпорядковувалася власній перспективі, незалежній від архітектури храму (Лисун, 2021, с. 202).

У 1766 р. Й. Прехтль повернувся до тринітарського осередку в Кракові. Як впливає з монастирської хроніки, тут він працював над художнім оформленням його трапезни та закрестії. Відомо, що для трапезної він написав у техніці en grisaille (монохромний живопис, що використовує лише один колір або відтінок, зазвичай сірий) медальйони з портретами видатних членів ордену. А на склепінні закрестії митець розмістив фреску із зображенням святих Іоана де Мафи і Фелікса де Валуа, котрі поклоняються Святій Трійці. Першовзором для цієї композиції стало полотно 1758/1759 рр. визначного митця із Сілезії доби бароко Тадеуша Кунтце (1727–1793 рр.), на що вказує подібність поз, складання рук і драперія шат засновників ордену тринітаріїв. Однак їхні обличчя в інтерпретаціях Кунтце і Прехтля суттєво відрізняються: у сілезького живописця прикметними фізіономічними рисами цих святих були овальні обличчя й орлині носи, тоді як австрійський маляр акцентував на більш округлій формі їхніх обличчя із пишними бородами (Sobczyńska-Szczerpańska, 2018, s. 61–62).

На межі кінця 60-х–початку 70-х рр. XVIII ст. Й. Прехтль перебував у тринітарському монастирі Луцька. На ту пору його настоятелем був отець Олександр від Зачаття Пресвятої Діви Марії Венславський (1728–1791 рр.), «архітектор за покликанням і професією». Свого часу він відвідував лекції з архітектури та геометрії в Римі, написав два трактати з архітектури, був не лише автором низки будівельних проєктів, але й керівником їх практичної реалізації. Думається, що саме з ініціативи отця Олександра в Луцькому тринітарському монастирі були започатковані роботи з його художнього оздоблення. Під час них Й. Прехтль декорував бібліотеку, створивши на її склепінні фреску на алегоричний сюжет: вона містила зображення храму із сімома колонами, що символізували сім християнських чеснот. Цей стінопис цілком узгоджувався з написом над дверима бібліотеки: *Mądrość zbudowała*

sobie dom i wyciosala siedem kolumn («Мудрість збудувала собі дім і витесала сім колон») (Sobczyńska-Szczepańska, 2018, s. 65).

У Луцьку Прехтль також написав кілька вітварних образів і близько 30 живописних робіт для оздоблення хідників і приміщень місцевого тринітарського монастиря. Відомо, що серед них були релігійні картини, зокрема із зображеннями патріархів ордену тринітаріїв – святих Іоана де Мафи і Фелікса де Валуа, а також пейзажі та географічні карти (Dzik, 2015, s. 253). Сучасні дослідження польських і українських фахівців уможливили атрибуцію ще одного мистецького твору Й. Прехтля, створеного ним під час перебування в Луцьку, а саме образу небесного покровителя ордену тринітаріїв – святого Каетана, що нині перебуває у фондовому зібранні Музею волинської ікони.

На полотні з Луцька святий Каетан зображений у довгій чорній сутані капелана. Його зовнішність уповні узгоджується з усталеною іконографічною традицією: худорлява статура, сухе, злегка видовжене обличчя, високе чоло, коротке густе чорне волосся, маленька борідка. На руках він тримає сповите в білі пелюшки немовля Ісуса, трепетно пригортаючи його до грудей і водночас прихиляючи до нього свою голову. На задньому плані твору, за постаттю святого, міститься краєвид Луцька XVIII ст., над будівлями якого янголи щедро розкидають лілеї і пшеничне колосся – символи духовного й водночас матеріального багатства. У цьому контексті видається вповні слушним міркування Людмили Карпюк, що Й. Прехтль «створив композиційно та іконографічно традиційний, але водночас особливий образ Св. Каетана, який благословляє не лише місцевий монастир тринітаріїв, а й місто Луцьк» (Карпюк, 2013, с. 79).

У 1773 р. Прехтль перебував на Поділлі, де на замовлення летицівського стольника Ігнація Дульського оздобив розписом у техніці *alfresco*, тобто нанесенням водяної фарби на вологу вапняну штукатурку, стіни, пресбітерії і склепіння домініканського костелу в Шаровці (Урсу, 2010, с. 147). Досліджуючи сюжетно-композиційні особливості декору внутрішнього простору цієї сакральної будівлі, Наталія Урсу висновує, що основною технікою її художнього оформлення, яка єднала всі компоненти інтер'єру у внутрішню єдність, був саме фресковий розпис Й. Прехтля. Як зауважує дослідниця, він «повністю вкривав площинні склепіння та стіни і слугував тлом, а деколи і центром вітварних композицій» (Урсу, 2006, с. 228).

У 1776 чи 1777 р. Й. Прехтль повернувся на Волинь, де брав участь у модернізації інтер'єру тринітарського костелу в Берестечку, частково фінансованої власником містечка, шляхтичем і урядником Речі Посполитої Яном Якубом Замойським (Sobczyńska-Szczepańska, 2020). Тут він виконав фресковий декор інтер'єру храму, а також написав живописні образи для 16 бічних вітварів. Нинішній стан руїн храму перешкоджає ґрунтовному аналізу тамтешнього мистецького доробку Й. Прехтля. Черпаючи певну фрагментарну інформацію з довоєнних світлин, Мирослава Собчинська-Щепанська зазначає, що вся поверхня стелі центральної нави була декорована ілюзіоністичним монументальним живописом із зображенням високих сходів і велетенських розмірів аркадової ніші, які становили тло для сцени «Сходження Святого Духа». Сучасні обстеження решток храму виявили, що на його склепінні у пресбітерії частково збереглася фігуративна композиція, яка на-

гадує старозаповітний сюжет «Авраам складає поклон трьом мандрівникам». Внутрішні поверхні стін костелу в центральній і поперечній навах і нині містять окремі фрагменти поліхромії, зокрема тіла пілястрів, оздоблених «великими картушами з буйного *gocaille`u*». Встановлені сюжети п'яти олійних полотен Й. Прехтля, виконаних ним для бічних вітварів: «Поклоніння Святій Трійці святих Іоана де Мафи і Фелікса де Валуа», «Святий Йосиф з Дитятком», «Святий Антоній Падуанський», «Свята Катерина Александрійська» і «Свята Агнешка» (Sobczyńska-Szczerpańska, 2018, s. 70).

На початку 1780-х рр. Ян Якуб Замойський відрядив Й. Прехтля до Городка Бедрихівського на Поділлі (нині – місто Городок у Хмельницькій обл.) задля художнього оздоблення місцевого парафіяльного костелу святого Станіслава. Митцем тут були декоровані бічні вітвари, які до сьогодні не збереглися. Однак у Городку цим не обмежилася тогочасна праця австрійського монументаліста. Відомо, що у вересні 1782 р. з нього до Замойської колегіати транспортували живописний образ «Воскреслий Христос і святий Томаш» авторства Й. Прехтля. Крім того, збереглася інформація, що в місцевому монастирі шариток на замовлення Яна Якуба Замойського монументальні настінні розписи виконав саме цей тринітарський художник.

Упродовж 1784–1785 рр. брат Йозеф від святої Терези виконав поліхромний розпис тринітарського костелу в Браїлові, який, за спостереженням Єжи Ковальчика, свідчив про його близьке знайомство з доробком видатного німецького теоретика перспективи Йогана Якоба Шюблера (1689–1741) (Kowalczyk, 2006, s. 181). Високий рівень естетики, композиційної та ідейної змістовності, бездоганне технічне виконання, а також вишукана колористика ілюзійністичного декору браїлівських стінописів Й. Прехтля стали підставою для Яніни Дзік назвати їх «найталановитішою малярською реалізацією на теренах Речі Посполитої» (Dzik, 2015, s. 250). А Мирослава Собчинська-Щепанська нарекла їх *opus magnum*, тобто найкращим твором, вершиною творчості митця (Sobczyńska-Szczerpańska, 2018, s. 79).

Склепіння цієї тринавової базиліки цілковито оздоблювали живописні фігуративні композиції. У її центральній наві розміщувалося зображення сцени «Сходження Святого Духа», аналогічне тому, що раніше було створене ним у Берестечку. У пресбітерії храму знайшло місце зображення «Поклоніння пастухів Дитятку Ісусу», а у його бічних навах на склепіннях око вірян радували фрески «Благовіщення Пресвятої Богородиці», «Містичні зашлюбини святої Катерини Александрійської», «Благовіщення Захарії», «Воскресіння Лазаря», «Воскресіння доньки Яіра», «Викуп невольників тринітаріями», а також образи святих Флоріана і Теклі. Браїлівські стінописи мали ілюзійністичні рами у формі увігнуто-випуклого гнучкого карніза. Нині ми можемо лише уявити, якими багатими за змістовним наповненням, а також технічним виконанням були ці монументальні розписи. Відомо, що на 1911 р. у потринітарському костелі в Браїлові ще перебували чотири олійні образи, виконані митцем: «Святий Антоній Падуанський», «Святий Каєтан», «Святий Ян Непомук» і «Святий Домінік». Але, на жаль, перипетії суспільно-політичного життя краю на межі ХХ–ХХІ ст. поліхромні розписи авторства Й. Прехтля безжально й невідворотно знищили: насельниці Браїлівського жіно-

чого православного монастиря під час чергового ремонту геть-чисто забілили їх (Sobczyńska-Szczepańska, 2018, s. 78–79).

На думку Яніни Дзік, Й. Прехтль досконало володів художніми прийомами творення ілюзії простору, блискуче зображав перспективу, а також довершено komponував великі площини. Про його мистецьку досконалість свідчило й таке: якщо фресковий живопис на склепіннях культових споруд був позначений легкістю стилю рококо, то релігійні полотна виконувалися ним у кращих традиціях стилю бароко. Загалом, високо оцінюючи малярство Й. Прехтля, ця дослідниця висновувала, що воно творилося «у душі» і межах живописної спадщини видатного італійського художника декоратора, а також архітектора доби пізнього бароко, віртуозного майстра ілюзіоністичного розпису, автора трактату з теорії перспективи Андреа дель Поццо (Dzik, 2015, s. 246).

Аналіз збережених живописних робіт Й. Прехтля, а саме ілюзіоністичних вітварів, фрескового розпису склепінь і релігійних полотен, дає можливість зробити висновок не лише про високий рівень майстерності їх виконання, але й оригінальний стиль художника, творчості якого притаманні особні композиційні та стилістичні особливості (Dzik, 2015, s. 254). Одним зі свідчень таланту митця-тринітарія стало й те, що 1787 р. до Браїлова, де тоді перебував Й. Прехтль, спеціально навідався польський король Станіслав Август Понятовський, аби ближче й докладніше ознайомитися з його творчістю. «Отож монарх заїхав до Браїлова, його вело бажання познайомитися з братом Йозефом від святої Терези. Художник понад годину пояснював йому свої роботи, що оздоблювали інтер'єр святині, монументальний розпис, а також двадцять вітварних образів, а потім показував близько тридцяти полотен, що знаходилися в коридорах монастиря» (Sobczyńska-Szczepańska, 2018, s. 76). Захоплення монарха від зустрічі з ним, а також схвальні відгуки фахівців пояснюються, зокрема, тим, що для робіт отця Йозефа були характерні «досконале знайомство з правилами просторової ілюзії і майстерна свобода композиції» (Słownik artystów polskich, 2007, s. 11).

У середині 1780-х рр. Й. Прехтль створив живописні образи для нового кафедрального костелу в Луцьку. Ним став колишній єзуїтський костел святих Апостолів Петра і Павла, який набув нового статусу після пожежі давньої кафедри 1781 р. Саме для нього художник написав релігійні полотна «Святий Ян Непомук» і «Святий Рох», які були розміщені у вітварях поряд із малярськими роботами Тадеуша Кунтце «Успіння Пресвятої Богородиці» і «Святий Архангел Михаїл».

Своєрідною «лебединою піснею» цього віденського художника на Волині став монументальний розпис парафіяльного костелу Різдва Пресвятої Богородиці в селі Іванків на Житомирщині. Зазначимо, що нині він зберігся майже у своєму первісному вигляді. Він є чи не єдиною найкраще збереженою роботою Й. Прехтля з усього величезного його мистецького доробку на Волині.

Інтер'єр храму цілковито розписаний фресковим живописом на сюжети євангельських притч, серед яких особливе місце мають композиції «Вигнання торговців з храму», «Повернення блудного сина» тощо. У них автор виявив досконале володіння прийомами ілюзіоністсько-перспективного живопису, віртуозне komponування архітектурних мотивів, зокрема колон, розірваних архітравів, багатопро-

фільованих карнизів, а також найрізноманітніших елементів перспективи. Завдяки цьому була створена ілюзія глибоких провалів площі склепінь і стін, крізь які глядач ніби може спостерігати далекі небесні сфери, а також складні багатофігурні сцени та групи, подані в найсміливіших ракурсах. Саме так проявляється бароко з його прагненням до безкінечності та містицизму. Водночас іванківським розписам притаманний стриманий і водночас вишуканий колорит. Філігранне поєднання теплих рожево-золотавих і вохристих тонів із холодними – сіро-зеленим і блакитним – свідчить про бездоганність колористичного «смаку» митця.

Щоправда, Мирослава Собчинська-Щепанська піддає сумніву атрибуцію розписів інтер'єру цієї культової споруди. На її думку, фігуративні композиції на його склепіннях не є характерними для мистецького доробку Й. Прехтля, а отже, не він є їхнім автором. До того ж датування поліхромії 1794 р. не узгоджується з інформацією орденського хронікера отця Кжишковського, що брат Йозеф від святої Терези «за кілька років перед смертю [пом. 1799 р.] остаточно перестав займатися своєю улюбленою справою через хворобу очей, причиною якої вважав гостроту (яскравість?) фарб, особливо під час горішніх костельних розписів склепінь» (Sobczyńska-Szczepańska, 2018, s. 83–84). Як твердить дослідниця, «не можна виключати, що декорацію костелу в Іванкові реалізував хтось із його кількох світських учнів мистецтва живопису, котрі завжди допомагали йому у цій справі й стали подібними хорошими художниками». Як ще один аргумент на підтвердження цих міркувань вона наводить факт приїзду 1807 р. до Луцька одного з учнів Йозефа Прехтля, «котрий тішився славою досконалого маляра» й мета якого полягала в написанні образів святих Іоана де Мафі і Фелікса Валуа для новозбудованих бічних вівтарів місцевого тринітарського костелу (Sobczyńska-Szczepańska, 2018, s. 84).

Отже, понад 270 років тому на теренах Речі Посполитої почав працювати видатний художник австрійського походження, чернець ордену тринітаріїв Й. Прехтль, котрий упродовж 1754–1799 рр., тобто понад 40 років, оздоблював фресковими розписами місцеві римо-католицькі костели. Він є одним із видатних малярів, котрі працювали в Польській державі у другій половині XVIII ст., і водночас єдиний відомий художник-тринітарій. Оскільки був надзвичайно працьовитим, то й залишив по собі величезний мистецький доробок – близько 130 полотен сакрального живопису й кілька десятків масштабних монументальних розписів. Зокрема, його пензлю належало близько 30 живописних творів, що ілюстрували віхи подвижницького життя засновників ордену тринітаріїв Іоана де Мафі та Фелікса де Валуа в орденському костелі (Луцьк), ікона святого Михаїла в костелі святих Петра і Павла (Вільно), фрески на стінах і склепіннях, 16 вівтарних ікон у костелі тринітаріїв (Берестечко), фресковий розпис, а також 20 масштабних композицій у монастирських кластерах, хідниках і галереях (Браїлів), фресковий декор тринітарського костелу в Кам'янці, художнє оформлення домініканського костелу в Шарівці на Поділлі. На жаль, переважна більшість його мистецьких творів, які оздоблювали культові споруди монастирських комплексів римо-католицьких орденів на Правобережній Україні, зокрема Волині, була знищена в часи Другої світової війни та радянського тоталітарного режиму.

Рівень естетики, композиційної та ідейної змістовності, бездоганне технічне виконання, а також вишукана колористика художніх творів Йозефа Прехтля засвідчують, за оцінкою сучасних фахівців, оригінальний стиль художника, творчості якого притаманні самостійні композиційні й стилістичні особливості. Зокрема, завдяки досконалому володінню прийомами ілюзійністсько-перспективного живопису, що творився під безпосереднім впливом живописної спадщини видатного італійського художника Андреа дель Поццо, в інтер'єрах культових споруд на східних землях Речі Посполитої Й. Прехтл створив численні живописні композиції ілюзій глибоких провалів площі склепінь і стін, крізь які глядач ніби може спостерігати далекі небесні сфери, а також складні багатофігурні сцени та групи, подані в найсміливіших ракурсах. Так митець утілював художні принципи європейського бароко з його прагненням до безкінечності та містицизму.

Творчість Й. Прехтля може слугувати прикладом потужного західноєвропейського впливу на культурно-мистецьке довкілля східних земель Речі Посполитої. На них завдяки праці низки західноєвропейських діячів освіти, а також плеяді архітекторів, художників, письменників тощо, творча доля яких тісно була пов'язана з католицькими чернечими орденами, за влучним висловлюванням зnanого вітчизняного мистецтвознавства Павла Жолтовського, «мали місце широкі й безпосередні контакти з західноєвропейським мистецтвом... Тут головним чином відбувалися ті складні процеси відбору та засвоєння передових досягнень тодішньої світової культури, які визначили весь наступний розвиток українського мистецтва» (Жолтовський, 1978, с. 320).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Жолтовський, П. (1978). *Український живопис XVII–XVIII ст.* К.: Наукова думка.
- Карпюк, Л. (2013). Живопис західноєвропейської традиції XVIII–XIX століть. *Волинська ікона: дослідження та реставрація: науковий збірник*, 20, 78–86.
- Лисун, Я. (2011). Творчість Станіслава Строїнського в контексті розвитку західноєвропейського бароко. *Вісник ЛНАМ*, 22, 348–357.
- Лисун, Я. (2021). Монументальний живопис у мурованих католицьких храмах Східної Галичини у другій половині XVIII ст. Топографія, композиційні типи та техніки ілюзійністичного живопису. *Культура і сучасність: альманах*, 1, 200–204.
- Урсу, Н. (2006). *Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVII–XVIII ст.* Кам'янець-Подільський: Абетка.
- Урсу, Н. (2010). Живописна діяльність іноземних митців на землях Кам'яничини у XVIII–XIX століттях. *Культура і сучасність: альманах*, 2, 146–150.
- Фесенко, Д. (2009). Квадратура в стінопису XVIII століття у Східній Галичині на тлі західноєвропейського мистецтва бароко. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*, 9, 58–63.
- Шеретюк, Р., Стоколос, Н. (2023). Духовно-культурні надбання ордену тринітаріїв на Волині (кінець XVII – перша половина XIX ст.). *Консенсус*, 1, 7–19.
- Dobrowolski, T. (1948). *Polskie malarstwo portretowe. Ze studiów nad sztuką epoki sarmatyzmu.* Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Dobrowolski, T. (1974). *Sztuka Polska od czasów najdawniejszych do ostatnich.* Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Dzik, J. (2015). Kilka uwag o twórczości malarza trynitarzkiego Johanna Prechtla. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, 245–257.

Kowalczyk, J. (2006). Świątynie późnobarokowe na Kresach. Kościoły i klasztory w diecezjach na Rusi Koronnej. Warszawa: Instytut sztuki PAN, Przemyskie Centrum Kultury i Nauki.

Łaguna-Cheuillotte, A. (2005). Freski Józefa Franciszka Piltza w dawnym kościele OO. Trynitarzy w Krakowie. *Modus: prace z historii sztuki, tom 6*, 19–48.

Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy (2007). *VIII*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk.

Sobczyńska-Szczepańska, M. (2006). Kościół p.w. Przenajświętszej Trócy i klasztor Trynitarzy “intra moenia” we Lwowie – dzieje i architektura. *Sztuka Kresów Wschodnich. 6*, 41–57.

Sobczyńska-Szczepańska, M. (2018). Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty. *Biuletyn Historii Sztuki, 1*, 49–86.

Sobczyńska-Szczepańska, M. (2020). Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku: historia, pierwotny kształt, stan zachowania. *Wiadomości Konserwatorskie*, 61, 45–59.

REFERENCES

Zholтовський, П. (1978). *Український живопис XVII–XVIII ст.* К.: Наукова думка (in Ukrainian).

Karpiuk, L. (2013). Zhyvopys zakhidnoevropeiskoi tradytsii XVIII – XIX stolit. *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia: naukovyi zbirnyk, 20*, 78–86 (in Ukrainian).

Lysun, Y. (2011). Tvorchist Stanislava Stroinskoho v konteksti rozvytku zakhidnoevropeiskoho baroko. *Visnyk LNAM, 22*, 348–357 (in Ukrainian).

Lysun, Y. (2021). Monumentalnyi zhyvopys u murovanykh katolytskykh khramakh Skhidnoi Halychyny u druhii polovyni XVIII st. Topohrafiia, kompozytsiini typy ta tekhniki iliuzionistychnoho zhyvopysu. *Kultura i suchasnist: almanakh, 1*, 200–204 (in Ukrainian).

Ursu, N. (2006). *Mystetska spadshchyna dominikanskoho ordenu na terytorii Ukrainy XVII–XVIII st.* Kamianets-Podilskyi: Abetka (in Ukrainian).

Ursu, N. (2010). Zhyvopysna diialnist inozemnykh myttsiv na zemliakh Kamianechnyny u XVIII–XIX stolitiiakh. *Kultura i suchasnist: almanakh, 2*, 146–150 (in Ukrainian).

Fesenko, D. (2009). Kvadratura v stinopysu XVIII stolittia u Skhidnii Halychyni na tli zakhidnoevropeiskoho mystetstva baroko. *Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii, 9*, 58–63 (in Ukrainian).

Sheretiuk, R., Stokolos, N. (2023). Dukhovno-kulturni nadbannia ordenu trynitariv na Volyni (kinets XVII–persha polovyna XIX st.). *Konsensus, 1*, 7–19 (in Ukrainian).

Dobrowolski, T. (1948). *Polskie malarstwo portretowe. Ze studiów nad sztuką epoki sarmatyzmu.* Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności (in Polish).

Dobrowolski, T. (1974). *Sztuka Polska od czasów najdawniejszych do ostatnich.* Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).

Dzik, J. (2015). Kilka uwag o twórczości malarza trynitarzkiego Johanna Prechtla. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, 245–257 (in Polish).

Kowalczyk, J. (2006). Świątynie późnobarokowe na Kresach. Kościoły i klasztory w diecezjach na Rusi Koronnej. Warszawa: Instytut sztuki PAN, Przemyskie Centrum Kultury i Nauki (in Polish).

Łaguna-Cheuillotte, A. (2005). Freski Józefa Franciszka Piltza w dawnym kościele OO. Trynitarzy w Krakowie. *Modus: prace z historii sztuki, 6*, 19–48 (in Polish).

Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy (2007). *VIII*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Sobczyńska-Szczepańska, M. (2006). Kościół p.w. Przenajświętszej Trócy i klasztor Trynitarzy “intra moenia” we Lwowie – dzieje i architektura. *Sztuka Kresów Wschodnich. 6*, 41–57 (in Polish).

Sobczyńska-Szczepańska, M. (2018). Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty. *Biuletyn Historii Sztuki, 1*, 49–86 (in Polish).

Sobczyńska-Szczepańska, M. (2020). Zespół kościelno-klasztorny trynitarzy w Beresteczku: historia, pierwotny kształt, stan zachowania. *Wiadomości Konserwatorskie*, 61, 45–59 (in Polish).

Ruslana SHERETIUK

Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of Fine and Decorative Arts
Rivne State Humanities University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6278-0132>
e-mail: sheretyuk.r@gmail.com

THE WORK OF THE ARTIST-MONK OF THE TRINITARIAN ORDER, JOSEF PRECHTL (1737–1799) IN THE EASTERN LANDS OF THE POLISH–LITHUANIAN COMMONWEALTH THROUGH THE PRISM OF ARTISTIC VISIONS OF WESTERN EUROPEAN BAROQUE

The article is devoted to the little-studied in domestic humanities issue of the artistic achievements of the outstanding artist of the late Baroque era – Josef Prechtl in the eastern lands of the Polish–Lithuanian Commonwealth. Special place in the history of religion and the Church in the territory of the Polish–Lithuanian Commonwealth, which included Volyn and Podillia during the second half of the 16th – the end of the 18th centuries, belongs to the Roman Catholic orders. Although, their activities were aimed at strengthening the positions of the Roman Catholic Church, at the same time, they played a leading role in the dissemination and consolidation of the cultural and artistic achievements of Western civilization, in particular the artistic achievements of the Baroque era.

It is found out, that the creative work of the artist-monk of the Trinitarian Order, Josef Prechtl, is a vivid example of the contribution of the cultural and artistic achievements of the Western world to the domestic land.

It was studied the artist's style, which was characterized by a high level of esthetics, compositional and ideological content, exquisite coloristic, impeccable technical execution, as well as original stylistic solutions of the writings. In particular, thanks to his perfect mastery of the techniques of illusionistic-perspective painting, which was created under the direct influence of the pictorial heritage of the outstanding Italian artist Andrea del Pozzo, in the eastern lands of the Polish–Lithuanian Commonwealth in the interiors of a number of religious buildings. Josef Prechtl created numerous pictorial ensembles of illusions of deep crash of areas, vaults and walls, through which the spectators could watch faraway sky spheres, as well as complicated multi-figure scenes and groups presented in the bravest aspects. Properly, this is how he embodied the artistic principles of European Baroque with its striving for infinity and mysticism.

It is concluded, that in the eastern lands of the Polish–Lithuanian Commonwealth, in particular Volyn and Podillia, thanks to the work of a pleiad of Western European educational leaders, as well as artists – architects, painters, sculptors, etc., whose creative destiny was closely connected to Catholic monastic orders, complex processes of selection and assimilation of achievements took place, which largely determined the whole following development of Ukrainian culture.

Keywords: Polish–Lithuanian Commonwealth, Roman Catholic Order of Trinitarians, Josef Prechtl, Baroque, monumental painting, illusionism.

Дата першого надходження статті до видання: 14.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 94(477.83/.86=162.1):[316.7:327](477:438)«18»(092)

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-04>**Мар'ян МУДРИЙ***кандидат історичних наук,**доцент кафедри новітньої історії України ім. М. Грушевського**Львівського національного університету ім. І. Франка*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-1830>*e-mail: m_mudryi@ukr.net*

«Я – ДІДУХ!»: ДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ВОЛОДИМИРА ДІДУШИЦЬКОГО

У статті проаналізовано особливості національнокультурного самовизначення Володимира Дідушицького (1825–1899) – представника польського аристократичного середовища Галичини, чия ідентичність формувалася на перетині польської культурної традиції, статусу великого землевласника й усвідомлення руськоукраїнського коріння роду, що особливо актуалізувалося під впливом революційних подій 1848 р. Попри стале самоусвідомлення себе поляком, Дідушицький виразно відчував територіальну належність до руського простору, хоча й не називав себе «русином». З'ясовано, що його взаємодія з руськоукраїнським середовищем відбувалася переважно у формах соціального солідаризму й етнографічної зацікавленості, які стали ключовими компонентами його культурноінтелектуальної позиції. Показано, що включення елементів руської ідентичності проявлялося насамперед у соціальній площині та спиралося на ідею «цілого народу», характерну для «русинів польської нації». Водночас Дідушицький дистанціювався від політичного трактування національної свідомості, розглядаючи національний рух радше як форму патріотичного служіння, ніж як інструмент політичної мобілізації. Його погляди залишалися пов'язаними з традиційною культурою, у межах якої міжетнічні взаємини не набували політичного звучання. Значну увагу він приділяв етнографічним групам, трактуючи Галичину як простір надетнічної інтеграції, здатної об'єднати різні спільноти на основі розвитку «крайової культури», зокрема освіти й економічного добробуту. Звернуто увагу, що у своїх виступах у Галицькому сеймі в 1876 р. Дідушицький наголошував на важливості єдності, заснованої на спільній історичній пам'яті та відповідальності за майбутнє краю. Така позиція контрастувала з тенденціями посилення націоналізму, але водночас надавала йому можливість зберігати певний «нейтралітет» у конфлікті між поляками й українцями, який поступово загострювався.

Ключові слова: Галичина XIX ст., Володимир Дідушицький, національна ідентичність, «крайова культура», «органічна праця», солідаризм, українсько-польські відносини.

У XIX ст. рід Дідушицьких¹ у Галичині був представлений двома лініями, які походили від двох братів: багатого і впливового Тадеуша Гервазія (1724–1777)

¹ Дідушицькі (Дзедушицькі, пол. Dzieduszyccy) гербу Сас – давній боярський, потім руський шляхетський рід у Польському королівстві. Перші історичні відомості про Дідушицьких у Львівській землі походять із початку XV ст., коли в джерелах згадується якийсь Івасько (Івашко) Дзядошицький. Безперервна лінія Дідушицьких простежується від Яна Дідушицького (1462–1533). Правдоподібно, що він перший перейшов на католицизм. Беручи участь у боротьбі за станові привілеї, Дідушицькі поступово зазнавали асиміляції зі шляхетськими польськими елітами. Водночас упродовж століть вони зміцнювали політичні та – через вигідні шлюби – майнові позиції. На зламі XVII–XVIII ст. Дідушицькі вже були відомим і добре розгалуженим магнатським родом. У XVIII ст. набула поширення польська форма прізвища – Дзедушицькі (Dzieduszyccy), тоді як в українській мові утвердилася назва Дідушицькі. Про історичні корені роду Дідушицьких докладно див.: Karolczak. 2000. S. 17–41; Karolczak. 2013. S. 16–18.

і молодшого, зі скромнішим маєтком Домініка Гераклія (Dominik Herakliusz; 1727–1804). Обидва у 1770-х роках, після того як унаслідок першого поділу Речі Посполитої Галичина опинилася у складі монархії Габсбургів, здобули графський титул. Одним з онуків Тадеуша Гервазія був Володимир Дідушицький (1825–1899) – природознавець, колекціонер, громадський діяч, творець Природничого музею у Львові. І лише подеколи в його узагальненій характеристиці з'являється слово «політик», а ще рідше порушується питання про його ідентичність. У випадку Дідушицького поняття політичної діяльності мало як традиційний вимір – участь у політичних товариствах та представницьких органах влади, – так і особистісний, пов'язаний із його самоідентифікацією між польським та українським (руським – відповідно до тогочасної традиції) середовищами. Ця стаття досліджує, яке місце посідало «руське питання» (kwestia ruska) в житті Володимира Дідушицького, адже без цього аспекту його історичний портрет залишатиметься неповним.

В історіографії досі немає праці, спеціально присвяченої політичній діяльності В. Дідушицького, а тим більше – питанню його самоідентифікації. Ні сучасники, ні пізніші дослідники не вважали його причетність до національної політики суттєвою складовою біографії. На перший план незмінно висувалися величезні маєтки, мереживо родинних зв'язків і, звичайно, колекціонерство та музейництво. Із політичних подій, до яких Дідушицький був так чи інакше залучений, зазвичай згадували лише про створення польської Центральної ради народової, його допомогу повстанцям 1863 р., а також діяльність як депутата (і маршалка) Галицького сейму. Першу цілісну біографію Дідушицького створив Мар'ян Тирович (Tyrowicz, 1948). Наступний нарис, у якому розглянуто кілька епізодів його життя, коли він не так за власною ініціативою, як під тиском обставин змушений був діяти як політик, з'явився лише через пів століття – його автором був Габріель Бженк (Brzęk, 1998). Найновішим оглядом політичної активності Володимира Дідушицького є підрозділ у праці Казимира Карольчака, присвяченій поторицько-зарічанській лінії роду (Karolczak, 2000, s. 95–107).

Збережені джерела – фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові, відділів рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України та Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві, а також матеріали преси – подають лише фрагментарні свідчення про політичні погляди Володимира Дідушицького та його уявлення щодо власної національної ідентичності. Світоглядні аспекти його життя ніби розчиняються серед численних відомостей про родинні, господарські та музейно-організаційні справи. Фразу, що винесена в заголовок, взято зі спогадів Олександра Барвінського. Він писав: «Сем'я гр[афів] Володимира і Тадея Дідушицьких, хоч вже була латин[ського] обряду і дома між собою говорили по-польськи, мала почуте колишньої приналежності до українського народу (покійний говорив усе: «Я Дідух!»), а в 1848 р., як я знаю з переказу, зголошувався з деякими іншими панамі у єпископа-суфрагана Яхимовича, що бажають вернути на наш обряд» (Барвінський, 2009, с. 769). У статті розглядаються кілька сюжетів із біографії В. Дідушицького, що дають змогу окреслити його бачення «руського питання» та власного місця в цьому контексті. Зокрема, аналізується позиція, яку він зайняв під час революційних

подій 1848 р., його участь у спробі українсько-польського порозуміння 1861 р., а також розуміння ним «руськості» крізь призму соціального солідаризму, етнографізму та концепції «органічної праці». Окремо подано українське бачення постаті Дідушицького.

Членство в польській Центральній раді народовій та Руському соборі. Першим політичним викликом для Володимира Дідушицького стали революційні події 1848 р. У квітні його залучено до щойно створеної у Львові польської Центральної ради народової. Поява в той час 23-річного В. Дідушицького в контексті політичних подій не була випадковою. Успадкування величезного маєтку після смерті батька в 1847 р., коли вже відчувалася близькість революційних змін, автоматично надавало постаті Дідушицького політичної ваги. Для польських революціонерів із середовища творчої інтелігенції було вкрай важливо долучити до Ради народової представників аристократії та великих землевласників. Об'єднавчою платформою був польський патріотизм. Політичні зміни в Європі сприймалися як нагода для поляків заявити про державницькі прагнення. Водночас ішлося про представництво, впливи й фінансові ресурси, необхідні для діяльності новоствореної політичної інституції. Про це відверто говорив і Ян Добжанський – популярний публіцист, прихильник революції і «русин польської нації», – коли йшлося про збір коштів на потреби польської еміграції і Національної гвардії, і Роберт Геферн, учасник польських конспірацій і політичний в'язень, пропонуючи запросити Володимира Дідушицького «для зміцнення Ради народової» (Kieniewicz, Ramotowska, 1996, s. 12, 19, 24).

В. Дідушицький підтримував революційний рух і мав сформоване почуття польського патріотизму, яке зародилося ще в дитинстві переважно під впливом тітки та дядька – Клаудини Потоцької (у дівочтві Дзялинської, 1801–1836) і Тита Дзялинського (1796–1861). Показовим проявом революційного романтизму та молодечого патріотичного пориву Дідушицького став його вступ у 1848 р. до Національної гвардії у Львові. Там він отримав чин підпоручника, брав участь у нічних патрулюваннях міста й займався військовими вправами. Також мав намір перейти через Карпати до Угорщини, щоб приєднатися до повстанців Лайоша Кошута, проте від цього кроку його відмовив Францішек Смолька (Brzęk, 1998, s. 207; Karolczak, 2000, s. 98). Утім, немає жодних відомостей, які б свідчили про участь Дідушицького в той час у політичних дискусіях чи представленні власної політичної позиції. Він переважно надавав фінансову підтримку Раді народовій та виконував представницькі функції – входив до складу депутатів, які Рада направляла до губернаторства для представлення польських вимог (Batowski, 1974, s. 151, 346, 362; Stolarczyk, 1994, s. 102; Karolczak, 1999, s. 55; Karolczak, 2000, s. 98–99). Не маючи виразних політичних орієнтирів та й зрештою позбавлений політичного хисту, молодий Дідушицький намагався йти за більш активними ровесниками, як от Адам Сапіга (Adam Sapieha), або діяти під наглядом старших родичів, які вже мали політичний досвід – зокрема Олександра (1813–1879) і Тита (1796–1879) Дідушицьких.

Уже в перші тижні революції вагоме місце в політичних відносинах несподівано для багатьох польських активістів посіло українське питання. Першим публічним виступом на захист етнічної самостійності українців стала промова

Кирила Вінковського – ад'юнкта фіскального уряду у Львові, доктора права і члена Ставропігійського інституту – виголошена 19 березня 1848 р. перед вихованцями Греко-католицької духовної семінарії: «Не забувайте, що ви руське плем'я, окреме від поляків, що у вас інша національність, своя історія, своя мова, – словом, що ви – русини»² (Дня 19 marca). Польські революціонери виявилися неготовими до дискусії про національні поділи. Їм доводилося нашвидкуруч шукати аргументи на користь русько-польської єдності, що було вкрай важливим для боротьби з централізмом Відня. Коли саме й за яких обставин українське питання потрапило в поле зору Володимира Дідушицького – невідомо. Польська Центральна рада народова, членом якої він став, спочатку зайняла однозначно негативну позицію щодо будь-яких проявів окремої національної лінії українців. Лише напередодні 19 квітня 1848 р., коли депутація з представників Греко-католицької митрополичої консисторії та Ставропігійського інституту вручила губернаторові «петицію руського народу», Рада народова розпочала дискусію, «щоб уникнути недоречно-го (niestosownego) поділу між Руссю і Польщею» (Kieniewicz, Ramotowska, 1996, s. 19). На засіданні 24 квітня за пропозицією Северина Смажевського (Seweryn Smarzewski) було ухвалено рішення розпочати кроки щодо запровадження як польської, так і руської мов у шкільництві, судочинстві та церковно-управлінських установах Галичини (Kieniewicz, Ramotowska, 1996, s. 27; Kieniewicz, 1948, s. 311). Утворення у Львові 2 травня 1848 р. Головної руської ради – першої політичної організації українців Галичини – остаточно змусило польську політичну верхівку переглянути взаємини з українцями.

Пошуки польськими політиками шляхів розв'язання українського питання привели до утворення Руського собору (первісна назва – «Польсько-руська рада»). Це національно-політичне об'єднання, створене як протипага Головній руській раді, діяло від травня до жовтня 1848 р. Товариство об'єднало осіб із двоступеневою ідентичністю *gente Rutheni, natione Poloni* («русини польської нації») і стало єдиним випадком у півдастрійській Галичині, коли роздвоєна національна свідомість *gente – natione* проявилася у формі групової, а не індивідуальної реакції на розвиток українського руху. Серед засновників Руського собору був і В. Дідушицький. У родинній хроніці Мауриція Дідушицького (Maurycy Dzieduszycki; 1813–1877) – історика, письменника й землевласника – зберігся запис: «У червні 1848 [р.] їздили Юліуш Дідушицький із [Зеноном] Поглодовським до Відня як делегати від Польсько-руського [закреслено: русько-польського] комітету, діючи проти Комітету с[в]ятоюрського. Загалом у той час кілька Дідушицьких, як-от Юліуш, Казимир, Володимир, Олександр і Едмунд, визнавали себе русинами. Юліуш був і в Празі на славному Слов'янському з'їзді в перших днях червня»³ (Dzieduszycki, 1848, k. 71).

² Цит. в оригіналі: «Niezapominajcie że jesteście szczepem ruskim, różnym od polskiego; że macie inną narodowość, inną historię, inny język: słowem że jesteście Rusinami».

³ Цит. в оригіналі: «W czerwcu 1848 jeździł Juliusz Dzieduszycki z [Zenonem] Pogłódowskim do Wiednia jako posłowie od Komitetu polsko-ruskiego [закреслено: rusko-polskiego], działając przeciw Komitetowi StoJurskiemu. Ogólnie w tym czasie Dzieduszyckich kilku jako to Juliusz, Kazimierz, Włodzimierz, Aleksander i Edmund za Rusinów się uznali. Juliusz był i w Pradze na sławnym Zjeździe Słowiańskim w pierwszych dniach czerwca».

Невдовзі підпис Володимира Дідушицького з'явився під відозвою Руського собору «Братя русини!» від 8 червня 1848 р. (Widozwa)⁴. У Руському соборі Дідушицький, як можна припустити, тяжів до тієї групи «русинів польської нації», які свою руськість радше «пригадували» або навіть конструювали (Mudryj, 2024, s. 81–83). Подібно до більшості аристократів, він «не бачив» національних поділів (принаймні відкрито не акцентував на них), мислячи передусім категоріями територіальної спільноти.

Підпис В. Дідушицького під відозвою «Братя русини!» є єдиним документальним свідченням його участі в Руському соборі, проте він свідчить про пошук ним світоглядних опор, пов'язаних із власною ідентичністю. Важко достеменно визначити, чи була це усвідомлена спроба поєднати дві ідентичності, чи лише тактичний крок, зумовлений революційними подіями; однак із великою ймовірністю можна припустити, що Дідушицький поділяв положення відозви та статуту (див. Уставъ), витриманих у дусі революційних змін. Йшлося про створення умов для вільного розвитку «руської народності» та водночас про окреслення широкого поля для розуміння майбутнього взаємозв'язку між польським і руських просторами. Засадничими були три ключові ідеї: по-перше, потреба зберігати «згоду й одність з миром соплеменної народності всполної нашої отчини», тобто проголошувалася концепція спільного краю – «вспільного нашого отечества»; по-друге, можливість належати до «роду руського» для представників як грецького, так і латинського віросповідань; по-третє, наголос на досягненні соціальної повноти «руської народності», тобто розуміння руського простору, складеного з простолюду й духовенства, лише як частини «цілого народу». Підписанти відозви ставили собі за мету не лише піклуватися про «руську народність» і сприяти її вільному розвитку, а й «просвіщати наш нарид» та – що особливо важливо – підносити його до участі «в справах цілого народу»⁵.

Для В. Дідушицького ці положення не були лише деклараціями. Як і деякі інші аристократи, він опинився перед питанням, яке сьогодні окреслюють як національний вибір. Мислення категоріями «цілого народу» та тиск політичних обставин робили національні проблеми більш відчутними та спонукали землевласницьку шляхту й аристократію переосмислювати власну ідентичність. Найбільшою проблемою ставала концепція руського народу-нації без шляхти, сформована ідеологами «святоюрської партії» та втілювана Головною руською радою, адже вона перекреслювала переконання польських землевласників у праві й навіть обов'язку представляти інтереси «Русі». Єдиною можливою відповіддю здавалося стати частиною руського суспільства – його вищим прошарком, досягаючи таким чином соціальної повноти «руської народності». Щоб довести існування руської шляхти, деякі польські аристократи були готові «пригадувати» свою руськість і навіть переходити на греко-католицький обряд. В. Дідушицький належав до тих магнатів, які в 1848 р. зверталися до єпископа Григорія Яхимовича з проханням

⁴ Примірники (на окремих листах) цієї відозви див. ЦДІАУЛ-3.

⁵ Цит. в оригіналі: «...czuwaty nad narodnosteją ruskoją, przyczyniaty się do jej swobodnego i niezawysłaego rozwoju, proświszczaty nasz narid; pidnesty jeho do uczastnyctwa w sprawach cióloho naroda» (Widozwa).

про перехід з латинського на грецький обряд. Проте єпископ, згідно з пізнішими переказами, нібито розпізнавши їхні наміри, відповів, що русини шляхти не мають і не потребують (Kalicki, 1871, s. 44; Kaczała, 1879, s. 291; Барвінський, 2009, с. 769; Kozik, 1975, s. 190; Черновол, 2017, с. 129–130).

Участь у спробі українсько-польського порозуміння 1861 року. Після «Весни народів» політичне життя в Галичині фактично завмерло. У цей час В. Дідушицького поглинули майнові та родинні справи, а також колекціонерство. Емоції революційного 1848 року поступово згасли, і питання національної самоідентифікації втратило гостроту. Польська ідентичність залишалася визначальною, хоча руський компонент теж не зникав із його світогляду. До політичних справ Дідушицький повернувся наприкінці 1850-х років у зв'язку з підготовкою польськими емігрантами нового повстання на території Російської імперії. Навряд чи це було його власною ініціативою, однак соціальний статус і майнове становище зобов'язували. Ні тоді, ні пізніше Володимир Дідушицький не належав до конспіративних організацій і тим більше не був їхнім ідеологом чи організатором. Від «Весни народів» і до середини 1860-х років у політичних питаннях він переважно асистував Олександрові Дідушицькому – землевласнику й учаснику Листопадового повстання, уже згаданому в контексті подій 1848 р.⁶ Чи робив це з власної волі, чи на вимогу старшого й досвідченішого родича, невідомо. Так чи інакше, участь В. Дідушицького в польському національному русі обмежувалася фінансовою підтримкою. Незалежницький рух він підтримував, уважаючи це патріотичним обов'язком, проте уникав гучних політичних гасел і віддавав перевагу «органічній праці».

На початку 1860-х років із новою силою на порядок денний галицької політики повернулося українське питання. У 1861 р. в Австрійській імперії створили крайові представницькі органи. За результатами перших виборів до Галицького сейму українці здобули третину депутатських мандатів – максимально можливу кількість за умов куріальної виборчої системи. Українське громадянство поклало великі надії на роботу сейму, сподіваючись на врегулювання національних відносин. Напередодні відкриття його першої сесії на шпальтах газети «Слово», що саме тоді почала виходити, з'явилися публікації із закликами до порозуміння з поляками (напр., Русь жєлає згоди). В. Дідушицький належав до середовища галицьких діячів (його лідером був Леон Сапіга (Leon Sapieha), який став першим крайовим маршалком), що вважали: українське питання не можна ігнорувати ні з огляду на широкі польські незалежницькі прагнення, ні в контексті необхідності

⁶ Зигмунт Мілковський (псевдонім – Teodor Tomasz Jeż), письменник і діяч Польського демократичного товариства, що діяло в еміграції, характеризував Олександра Дідушицького як типового польського шляхтича і «голову клану Дідушицьких», а Володимира Дідушицького – як багатія, схильного до служіння суспільним інтересам» (Miłkowski. 1936. S. 282). Цит. в оригіналі: «Aleksander Dzieduszycki postawą i sposobem bycia przedstawiał typ szlachcica polskiego. Rosły, widny, butny, gadał dużo i tonem apodyktycznym. Krewny jego, Włodzimierz, bogacz i człowiek do usług publicznych chętny, stanowił przeciwieństwo jego. Blondyn jasny, nieco pochylony, z obliczem bez wyrazu, mówił mało i odzywał się nato tylko, ażeby aprobować, co Aleksander powiedział. Aleksander, zdaniem Ziemiałkowskiego, był głową klanu Dzieduszyckich».

порозуміння з австрійською владою задля перетворення Галичини на польську автономію у складі монархії Габсбургів. Така політична раціоналізація українського питання залишала дедалі менше простору для внутрішніх шукань, пов'язаних із власною ідентичністю особи, яка так чи інакше відчувала свою приналежність до руського простору.

Уже перші засідання Галицького сейму виявили глибоку прірву між баченням політичної ситуації українцями та поляками. Польські депутати діяли, керуючись загальнонаціональними інтересами та прагнучи якнайвиразніше продемонструвати державницькі устремління. Натомість українці наполягали на рівності, справедливості та здобутті реальних прав. Священник Антоній Могильницький на першому засіданні сейму 15 квітня 1861 р. звернувся до польських депутатів з такими словами: «Слова... о милості суть нам дорогі, але на словах полягати не можем; ми требуем чину, доказів, щоб та милість і правда об'явилася в зібранні; ми просим, щоб і наслідки тієї милості перейшли в чин, бо суть ще рани незагоєні. Ви високі мастком, інтелігенцією, любіть наш народ, щоб не були головою без членів, а ми членами без голови. Покажіть, що ви брати, що ви щирі друзі, покажіть, що в р. 1848 милість, єдність і воля не були слова, але чини, а тоді всіх обіймем чи Лях, чи Русин!»⁷ (SSSK-1, s. 13). Єпископ Спиридон Литвинович висловив цю думку ще лаконічніше: «немає милості без справедливості»⁸ (SSSK-1, s. 14).

Польських політиків серйозно непокоїла чисельність українського представництва в Галицькому сеймі: українські депутати разом із польськими селянами, які здебільшого діяли солідарно, становили майже половину складу сейму. Польські консерватори були змушені зважати на таку ситуацію, особливо в контексті двох важливих питань: по-перше, забезпечення єдності галицької депутації в Державній раді, а по-друге – усунення австрійського впливу з українсько-польського конфлікту. Значне занепокоєння викликала також актуалізована українцями вимога адміністративно-територіального поділу Галичини за національною ознакою – на українську та польську провінції. Під час сесії сейму 1861 р., напередодні виборів до австрійського парламенту (до 1873 р. депутатів Державної ради обирали крайові сейми), група польських депутатів виступила з ініціативою досягнення порозуміння з українцями. Особливо активно цю ідею просували Адам Сапіга, син крайового маршалка Л. Сапіги, та В. Дідушицький, яких польське депутатське коло уповноважило на переговори з українською стороною. Поляки також скористалися прагненням львівського єпископа Спиридона Литвиновича стати депутатом Державної ради – за умов куріальної виборчої системи йому були необхідні голоси польських виборців. Орієнтиром для домовленостей, як можна припустити, стали

⁷ Цит. в оригіналі: «Słowa... o myłosty, sut nam dorohi, ale na słowach polehaty ne możem; my trebujem czynu, dokazatelstw, szczoby ta mylost' i prawda objawyła sia w sobраниu; my prosym szczoby i skutki tej myłosty pereszły w czyn, bo sut szcze rany nezahojeni. Wy wysoki majetkom, inteligencieju, kochajte nasz narid, abyšte ne były hołowa bez członów, a my człeny bez hołowy. Pokażit żešte bratia, żešte szczeri druhy, pokazit szczo w r. 1848 mylost', jednost' i wolnost' ne były słowa, no czyny, a tohda wsich obywatelęj obłobezajem czy Lach czy Rusyn!».

⁸ Цит. в оригіналі: «...dożyliśmy nareszcie jawnego ogłoszenia zgody i braterskiej miłości – atoli niemasz miłości bez sprawiedliwości».

пункти польсько-української угоди, укладеної в червні 1848 р. під час Слов'янського з'їзду в Празі (Франко, 1985, с. 326–328; SSSK-3, s. 689–690; див. також Kozik, 1975, s. 56–78; Stolarczyk, 1994, s. 140–155).

Польсько-українські переговори відбувалися в помешканні В. Дідушицького, а вирішальна зустріч пройшла 25 квітня 1861 р. З українського боку участь у ній взяли Іван Борисікевич, Михайло Куземський і Спиридон Литвинович; з польського – Антоній Голесвський, Олександр і Володимир Дідушицькі, Кароль Рогавський та Адам Сапіга. Виступаючи від імені українського сеймового представництва, Спиридон Литвинович зажадав гарантій свого обрання до Державної ради від курії великих землевласників. Водночас він запевнив польських депутатів, що: по-перше, розглядає українське питання як внутрішньокрайову справу і разом з іншими українськими депутатами не порушуватиме його в австрійському парламенті; по-друге, українська парламентська депутація у Відні підтримає польські автономістські вимоги, зокрема щодо усунення німецьких бюрократів від управління Галичиною та заміни німецької мови як урядової на польську. Про результати переговорів А. Сапіга поінформував одного з провідних діячів польського національного руху – Казимира Водзіцького, закликавши використати цю інформацію у Відні на користь польської справи. Однак пізно ввечері 25 квітня Литвинович несподівано спробував відмовитися від досягнутих домовленостей (його мотиви залишаються невідомими) (ЛННБ-1). Наступного дня, 26 квітня, Литвиновича таки було обрано депутатом до австрійського парламенту 132 голосами із 136, що голосували (з 146 присутніх) (SSSK-1, s. 538–539; Девятое засѣданье). Утім, політична ситуація у Відні (ймовірно, передбачувана) та загроза перетворення Галичини на суто польську автономію змусили його разом з іншими українськими депутатами перейти на бік уряду та голосувати в Державній раді проти польських вимог.

Соціальний солідаризм та етнографізм як способи зв'язку Володимира Дідушицького з українським суспільством. Основними площинами, у яких вибудовувалася взаємодія В. Дідушицького з русько-українським середовищем, були соціальний солідаризм і етнографізм. Проникнення руських ідентифікаційних елементів у свідомість Дідушицького відбувалося насамперед у соціальному вимірі, що визначався його безпосередніми контактами із селянством. Навесні 1848 р. значного політичного резонансу набуло питання скасування панщини. Дідушицький став одним із кільканадцяти великих землевласників – представників земельної аристократії, які з власної ініціативи в березні – квітні 1848 р., ще до ухвалення відповідного урядового рішення, оголосили про її ліквідацію у своїх маєтках (Stolarczyk, 1994, s. 120). Для більшості власників рушійним мотивом був страх опинитися віч-на-віч із вороже налаштованим селянством (з огляду на події 1846 р.). Мотиви Дідушицького, імовірно, були іншими: його піддані не виявляли революційних настроїв, а фінансово-господарський стан маєтків залишався стабільним. Дослідник галицької аристократії Казимир Карольчак пояснює рішення Дідушицького скасувати панщину особливостями його світогляду. Вихований на ідеалах романтизму, Дідушицький усвідомлював значущість власного соціального становища, яке тлумачив передусім як відповідальність і обов'язок перед підданими. На думку історика, що спирається на аналіз листування, Дідушицький «керу-

вався передусім бажанням полегшити долю селянина» (Karolczak, 1999, s. 50, 53). У цій ситуації проявилася й характерна риса його поведінки – діяти індивідуально, у межах власного уявлення про належне, не нав'язуючи своїх поглядів іншим і залишаючи кожному право на самостійне рішення.

Думка про можливість соціального партнерства впливала з концепції «цілого народу», на якій ґрунтувалася ідеологія Руського собору. Важливо зазначити, що ця ідея знаходила підтримку серед частини руського селянства та духовенства. Вона сприяла зменшенню національної напруги, а в 1860-х роках стала своєрідним віддзеркаленням спроб досягнути українсько-польське порозуміння. «Ви високі мастком, інтелігенцією, любіть наш народ, щоб не були головою без членів, а ми членами без голови»⁹, – звертався до польських депутатів священник Антоній Могильницький на першому засіданні Галицького сейму 15 квітня 1861 р. (SSSK-1, s. 13). У сприйнятті частини духовенства та землевласників ця програма була способом втечі від гострої сучасності, пошуком цінностей, здатних протистояти викликам модерного світу й водночас забезпечити соціальну рівновагу. Те, як ідея соціального партнерства втілювалася в площині українсько-польських відносин, добре ілюструє приклад Софрона Витвицького (1819–1879) – греко-католицького пароха села Жаб'є на Гуцульщині, етнографа, автора першого історичного нарису про гуцулів і прихильника русько-польського порозуміння (Wielocha, Rymarowicz, 2019). Чи були особисто знайомі Витвицький і Дідушицький, невідомо, але їх споріднювало чимало: підтримка Центральної ради народової та Руського собору в 1848 р., глибоке зацікавлення історією та культурою Гуцульщини, а також відданість ідеї русько-польського порозуміння через соціальне партнерство. Світогляд Дідушицького значною мірою був близьким до поглядів Софрона Витвицького. У 1861 р. Витвицький опублікував брошуру *Do zgody! Bracia, do zgody!*, після виходу якої церковна ієрархія змусила його скласти мандат відразу після першої сесії сейму. У цій праці він закликав «нашу шановну шляхту не лише на словах, а й у справах широко поєднатися з народом», визнати спільність краю та задля загального добра «згуртувати сили в одне вільно-моральне тіло». На його думку, так само як «минуло безумство рицарських і релігійних воєн, так з часом охолоне й безумство національності» (Witwicki, 1861).

Термін «солідаризм», що виник у Франції в 1840-х роках, до Першої світової війни пройшов складну еволюцію, набуваючи різних змістових значень у соціальній та політичній думці. Його практичний вимір полягав у гармонізації суперечливих інтересів соціальних груп та їх об'єднанні навколо спільних завдань. Хоча В. Дідушицький безпосередньо не користувався цим поняттям, його погляди й діяльність органічно вписуються в ті концепції солідаризму, які постали в Західній Європі другої половини XIX ст. Ці підходи, утім, не були однорідними. Перший – консервативний – трактував солідаризм як засіб збереження існуючого суспільного ладу, що ґрунтується на нібито природжених функціях окремих соціальних верств. У цьому контексті центральною була доктрина «власність зобов'язує», що

⁹ Цит. в оригіналі: «Wy wysoki majetkom, inteligencjeju, kochajcie nasz narid, abyście ne były hołowa bez członów, a my czleny bez hołowy».

розуміла приватну власність не як привілей, а як моральний обов'язок служіння суспільству. Другий – інтегративний – розглядав солідаризм як інструмент утвердження суспільної єдності задля досягнення спільних цілей. Ідеал Дідушицького тяжів саме до цього інтегративного виміру: до солідарної взаємодії на рівні місцевих громад і всього краю, заснованої на культурній та історичній тягlostі. Його захоплення музейництвом надавало можливість відчутти солідарність у часовому вимірі: поєднувати покоління через спільну традицію та формувати моральний зв'язок між минулим і сучасним, між «мертвими і живими». Однак питання справедливості, яке в українському суспільному дискурсі посідало вагоме місце, у моделі Дідушицького не постає як окрема цінність; воно радше приховано вбудоване в саму ідею гармонізації суспільних інтересів.

У питанні польсько-українських відносин В. Дідушицький послідовно уникав політизації та націоналізації. Національно-політичний вимір цих стосунків був для нього джерелом розчарування, адже неминуче вів до конфліктів, викривав нерівноправність і руйнував усталені соціальні ієрархії. Зіткнувшись із політичною практикою, навіть переконані прихильники українсько-польського порозуміння змушені були визнавати неможливість досягнення рівноправності, яка стала провідним гаслом. Уже згаданий Софрон Витвицький у січні 1849 р. у різкій формі дорікав польській Раді народовій, що «тая свобода, рівність і братерство на пустих словах тільки состоїть», тоді як насправді поляки прагнуть «над нами старшовати» (ЛННБ-2), а Спиридон Литвинович на засіданні Державної ради у Відні 29 серпня 1861 р. пояснював свій відступ від досягнутої у Львові угоди так: «...Живущому народу з двох мільйонів Галичини, а числившому колись в цілости п'ятнадцять мільйонів, говорено в живі очі, що він мертвий і не существує: того вже занадто...»¹⁰ (Слово Преосвященного). На цьому тлі концепція соціального партнерства шляхти й селянства видавалася набагато перспективнішою. Спільна зосередженість на народній культурі, здавалося, не була пронизана гострими національними суперечностями, а тому обіцяла простір для взаєморозуміння. Досвід невдалих спроб українсько-польського порозуміння в 1848 і 1861 роках переконав молодого Дідушицького, який до того ж не мав політичного хисту, що найліпше «втекти» від політичної дійсності у світ природи та народної культури. Навряд чи він тоді усвідомлював, що в модерному світі і природа, і народна культура швидко переосмислювалися в національних категоріях, набували символічних значень і ставали ресурсом і матеріалом для політичної боротьби. Від 1860-х років Дідушицький дедалі більше замикався у світі власних колекціонерських пристрастей, які, на відміну від реальної політики, не тільки не приносили розчарувань, а й, навпаки, надавали йому енергії, натхнення та сенсу в житті.

¹⁰ Цит. в оригіналі: «...Живущому народу изъ двохъ миліонѡвъ Галиціи, а числившому колись въ цѣлости пятнадцять миліонѡвъ, говорено въ живыи очи, що онъ мертвъ и не существує; того прецѣнь уже за надто...» С. Литвинович визнавав, що серед поляків («межи нашими польскими краянами») є «многіи благородныи сердца» – люди, які добре пам'ятають поділи Речі Посполитої та виступають за мирне співжиття з русинами. Проте вони висловлюють ці погляди лише у вузькому колі й не мають помітного впливу на загальну суспільну думку чи політичний курс. Можна припускати, що серед таких осіб він мав на увазі й В. Дідушицького.

Світогляд Дідушицького залишався глибоко вкоріненим у традиційній культурі, у межах якої міжетнічні взаємини не набували політичного чи ідеологічного забарвлення. У певному сенсі він був самітником, прагнучи зберегти помірковану позицію у поляризованому національному середовищі. З часом його дедалі більше захоплював етнографізм – прагнення точно й ретельно відтворювати традиційні форми побуту, звичаїв та обрядів, не заглиблюючись у соціальні, а тим більше національні процеси¹¹. Основною сферою його зацікавлень були етнографічні групи, а не національні спільноти як політичні суб'єкти. Таке бачення культурно-історичного простору Дідушицький, імовірно, перейняв від своїх домашніх учителів. Серед них був географ, етнограф, літератор і громадський діяч Вінцент Поль (Wincenty Pol) (Brzeź, 1998, s. 191, 193). Саме від нього В. Дідушицький засвоїв уявлення про органічну єдність людини, народу та природи, мови, клімату й історії – одну із характерних рис романтичного світогляду XIX ст. Поль вважається першим, хто застосував термін «креси» щодо територій на сході колишньої Речі Посполитої – українських, білоруських і литовських земель. Почуття тісного зв'язку між природою і людиною було для Дідушицького важливим чинником формування власної ідентичності. Справою його життя стало створення й наповнення колекціями Природничого музею. У 1868 р. він придбав у Львові окрему будівлю для зберігання колекцій, а згодом подарував її місту (для відвідувачів музею відкрився 1870 р.). Атмосферу музею Дідушицький переносив і у своє повсякденне життя. Так, у його львівському палаці бали нерідко влаштовувалися у формі гуцульського весілля (Rosco-Bogdanowicz, 1959, s. 276–277).

Концепція «органічної праці». Не розриваючи зв'язків із польським патріотичним середовищем, у 1860-х роках В. Дідушицький, подібно до більшості галицької аристократії, прийняв умови австрійського лоялізму. Логістична та матеріально-фінансова підтримка, яку він надавав учасникам польського повстання 1863 р., не залишилася поза увагою австрійської адміністрації. Зрештою, під час аудієнції в цісаря Франца-Йосифа I було досягнуто негласної домовленості: в обмін на політичну лояльність Дідушицький отримав економічну свободу для

¹¹ Казимир Хлендовський – польський письменник, мемуарист, культуролог і сатирик – так описував кімнати в приміщенні Природничого музею, де Володимир Дідушицький любив перебувати: «Два улюблені покої, в яких граф почувався цілком як удома, були значною мірою оббиті килимками, обвішані картинами Гроттгера й Коссака, а ліжко навіть, немов у заможного селянина на Русі, було застелене грубим полотном, вишитим руською народною вишивкою» (цит. в оригіналі: «Ulubione dwa pokoje, w których hrabia czuł się zupełnie u siebie, były obite w znacznej części kiliwkami, obwieszzone obrazami Grottgera, Kossaka, a łóżko nawet, jakby u zamożnego chłopca na Rusi, przykryte było zgrzebną bielizną haftowaną ruskim ludowym haftem») (Chłędowski. 1957. T. I. S. 239). Руськоукраїнська народна культура була важлива для Дідушицького насамперед із погляду його етнографічних зацікавлень. Ось показовий приклад. На відпочинку в хорватській Опатії він записав у щоденнику 1 листопада 1889 р.: «Вранці ми були в костелі. Проповідь була хорватською, а месу правили здебільшого місцевою мовою, але за латинськокатолицькою літургією. На хорі відповідали священникові, як у руському обряді. На такій месі я ще не був. Мені треба дізнатися, що це означає» (цит. в оригіналі: «Rano byliśmy w kościele. Było kazanie po kroacku i msza w tutejszem przeważnie języku, ale z łacińsko-katolicką liturgią. Na chórze odpowiadano księdzu jak w ruskim obrządku. Na takiej mszy jeszcze nie byłem. Muszę się dowiedzieć, co to znaczy») (ЦДІАУЛ-1).

розвитку своїх маєтків у Галичині (Karolczak, 2000, s. 103). У 1866 р. він підтримав у Галицькому сеймі історичний адрес до цісаря, у якому польські еліти підтверджували свою відданість Відню в обмін на децентралізацію. У документі наголошувалося: «Австрія ж повинна бути сильною і могутньою; її цілісність буде забезпечено, її добробут і сила зростатимуть у тій мірі, в якій через самоврядне устроювання коронних країв розвиватимуться й зміцнюватимуться на історичних і національних засадах усі їхні моральні та матеріальні сили... Ми стоїмо біля Тебе, Найясніший Пане, і хочемо стояти!»¹² (SSSK-2, s. 170). Відмова від збройних – революційних і повстанських – методів боротьби та перехід до легальних способів відстоювання автономії в межах існуючих імперських структур стали підґрунтям для формування в Галичині концепції «органічної праці». Ця концепція не лише втілювала політичний прагматизм, а й охоплювала питання культури, світогляду, розуміння суспільного устрою, соціальних відносин і національної ідентичності.

У XIX ст. поняття «органічна праця» позначало легальну діяльність, спрямовану на зміцнення внутрішнього потенціалу й організованості польського суспільства в умовах поділів Речі Посполитої та відсутності власної держави. Перші прояви цього підходу в галузях культури, освіти, науки й особливо господарства з'явилися вже невдовзі після поділів, тоді як сам термін виник у 1840-х роках. Найшвидше відгук на ідею органічної праці проявився у Великопольщі під владою Пруссії, а згодом поширився на підросійське Королівство (Царство) Польське та підавстрійську Галичину. Після поразок Листопадового (1830 р.) та Січневого (1863 р.) повстань ця концепція набула особливого значення, оскільки збройна боротьба виявилася не лише неефективною для відновлення польської державності, а й загрозовою для самого національного існування. У Галичині започаткування органічної праці було пов'язане з утвердженням при владі краківських консерваторів – так званих станьчиків (Król, 1982; Król, 1985). У широкому розумінні вона постала як новітня програма еволюційної перебудови та модернізації суспільства, спрямована на поступове укріплення національної спільноти. У різних середовищах органічна праця набувала власних акцентів. Одним із них стало прагнення до польсько-руського порозуміння, яке польські діячі тлумачили як необхідність підпорядкування українського руху польським національно-політичним інтересам. Серед галицьких консерваторів ці ідеї послідовно відстоював Леон Сапіга. Водночас українські лідери, орієнтуючись на польський досвід, формували власну концепцію органічної праці, поступово розширюючи простір української присутності в політичному, культурному й економічному житті Галичини. Ідейними провідниками українського варіанту органічної праці були брати Володимир і Олександр Барвінські (Аркуша, 1999; Янишин, 2013; Маслій, 2014). У цьому контексті серед українців поширилася ідея «автономії народного життя», що мала постати

¹² Цит. в оригіналі: «Austria zaś powinna być silną i potężną; – jej całość będzie zabezpieczoną, jej pomyślność i potęga wzmaczać się będzie, w miarę jak przez samorządne ukonstytuowanie krajów koronnych rozwijać i wzmaczać się będą na dziejowych i narodowych podstawach wszystkie ich moralne i materialne siły. (...) Przy Tobie, Najjaśniejszy Panie! stoimy i stać chcemy». Адрес від 10 грудня 1866 р. підтримали 84 депутати зі 126. Українські депутати проголосували проти, вбачаючи в ухваленому документі програму польського домінування (SSSK-2. S. 172).

альтернативою польській політичній автономії та забезпечити розвиток української спільноти на власних засадах.

Хоча В. Дідушицький ніколи прямо не використовував термін «органічна праця», його діяльність значною мірою відповідала змістові цієї концепції. У центрі його уваги перебували господарські, освітні та наукові питання: розвиток ремесел, заснування фахових шкіл, організація музейної справи. Ці напрями засвідчують прагнення до практичного вдосконалення суспільного життя та піднесення культурного рівня населення. Разом із тим постає питання, наскільки системною була його діяльність, чи мав він чітке розуміння стратегічних цілей, ієрархії завдань і логіки послідовних кроків. У цьому можна сумніватися. Певною перешкодою виступали особливості його характеру – схильність до замкненості, упертість, а подекуди й надмірна зосередженість на власних ідеях. З одного боку, багато рішень Дідушицького справляють враження результату випадкових імпульсів, не підкріплених тривалим плануванням. З іншого боку, саме ця несистемність певною мірою зближувала його з українським середовищем, оскільки формувала світогляд, у якому вагому роль відігравали емоційні та культурні мотиви. Пропагування любові до землі, плекання традиційних народних звичаїв і ремесел, інтерес до повсякденної культури селянства ставали не лише особистою позицією Дідушицького, а й своєрідним джерелом натхнення для українських діячів. Його ініціативи, навіть за відсутності всеохопної стратегії, сприяли утвердженню ідей культурного самозбереження, господарської самодостатності та зміцненню місцевих спільнот. У цьому сенсі його діяльність органічно вписувалася в ширше русло практик, які в Галичині пов'язували з «органічною працею».

В. Дідушицького кілька разів обирали депутатом Галицького сейму від курії великих землевласників, однак щоразу він відмовлявся від мандата. Лише двічі погодився його прийняти – на короткі періоди після додаткових виборів у Золочівському окрузі: у 1865–1867 та 1874–1876 роках. Із 1874 р. він став пожиттєвим членом палати панів австрійського парламенту. Попри це, виступав Дідушицький рідко; активізувався лише в середині 1870-х років, коли в сеймі увійшов до комісії крайової культури й освіти, а згодом очолив першу з них. Тогочасне поняття «крайова культура» мало надзвичайно широкий зміст: воно охоплювало питання будівництва доріг, розвиток ремесел, освоєння природних ресурсів, заснування шпиталів і шкіл тощо. Особливо активно Дідушицький підтримував українських депутатів у справах розвитку ремесел і створення фахових шкіл, розглядаючи ці заходи як інструмент подолання селянського зuboжіння (SSSK-4, s. 930–932). Хоча політики він загалом унікав, вона постійно давала про себе знати: красназавчі зацікавлення неминуче торкалися питання національної приналежності території, та й соціальні проблеми в Галичині осмислювалися крізь призму національного питання – зокрема в контексті становища українського селянства. Вершиною політичної кар'єри В. Дідушицького стала посада маршалка Галицького сейму, яку він обійняв у лютому 1876 р. – в умовах глибокої політичної та адміністративної кризи галицької автономії після відставки Л. Сапіги (маршалка в 1861–1875 рр.) і смерті намісника Агенора Голуховського. Край перебував у стані економічного занепаду й загострення українсько-польських суперечностей, тому у Відні та Львові шукали

фігуру, здатну стабілізувати ситуацію. Кандидатура Дідушицького не викликала заперечень у жодної з політичних сил.

Як маршалок В. Дідушицький головував у сеймі лише під час однієї сесії – з 7 березня до 26 квітня 1876 р. У вступній промові він наголосив на спільній історичній спадщині, яка зобов'язує кожного мешканця краю дбати про його добробут, а також на важливості «тихої, сумлінної, обов'язкової, наполегливої праці», тобто діяльності, що фактично відповідала ідеї органічної праці – з думкою про майбутнє, але в межах наявних політичних умов. Він зазначив: «І що ж я, панове, приношу вам на це місце? Ні вміння, ні досвіду. Лише одне маю спільне з моїми попередниками – одне спільне з вами всіма, панове (і саме це спонукало мене прийняти цю посаду), – це гаряча любов до цієї землі, на якій ми всі тут народилися, яку наші предки не раз захищали власними грудьми і щедро жертвували за неї і майном, і життям, про що свідчать і розсіяні кості, і численні ряди могил. Сьогодні, панове, ця земля вимагає від нас інших послуг: тихої, сумлінної, обов'язкової, наполегливої праці! Ми, панове, маємо творити закони, впроваджувати в життя установи, які мають впливати на весь розумовий розвиток і добробут усіх мешканців і які ще нащадки благословлятимуть або проклинатимуть за наші дії. І я не сумніваюся, що, відклавши всяку приватну вигоду і партійність, маючи на увазі весь край – перше випаде нам на долю»¹³ (SSSK-5, s. 2). Сесія сейму під головуванням Дідушицького не принесла історичних рішень, про що він прямо сказав у заключному слові. Водночас він підкреслив значення ухвал, спрямованих на розвиток господарства краю: підтримку дрібних промислів, створення бюро інженера крайової культури, регулювання Дністра та гірських річок із метою запобігання повеням. На його переконання, саме ці заходи могли стати дієвим засобом боротьби із хронічною загрозою голоду, яка щороку нависала над галицьким селянством. Окремо Дідушицький порушив питання будівництва нового приміщення для Галицького сейму, надаючи цьому проекту не лише практичного, а й символічного значення. Він розглядав майбутню споруду як інструмент консолідації суспільства, здатний поєднати різні соціальні групи спільною відповідальністю за край. Як він зазначив, «ця громадська споруда об'єднає спільним інтересом малих і великих власників в одну сильну, освічену громаду, що, з одного боку, спиратиметься на шкільний дім, а з іншого – на наш старий сільський Божий дім»¹⁴ (SSSK-5, s. 963).

¹³ Цит. в оригіналі: «I cóż ja Panom na to miejsce przynoszę? Ani wprawy, ani doświadczenia. Jedno tylko mam wspólne z mymi poprzednikami – jedno wspólne z wami wszystkimi Panowie (i to mnie powodowało do przyjęcia tego stanowiska), to jest gorąca miłość tej ziemi, na której wszyscy tu zrodziliśmy się, a którą przodkowie nas wszystkich nieraz własnymi bronili piersiami i nieśli sowicie dla niej i mienie i życie, o czym świadczą i kości rozsiane i liczne mogił szeregi. Dziś Panowie ta ziemia odmiennych od nas wymaga usług: cichej, sumiennej, obowiązkowej, wytrwałej pracy! Mamy Panowie tworzyć ustawy, w życie wprowadzać instytucje, mające wywierać wpływ na cały rozwój umysłowy i dobrobyt wszystkich mieszkańców, a których jeszcze potomkowie błogosławieństwem lub złorzeczeniem czynności nasze osadzą. A nie wątpię, że odkładając wszelką prywatę i stronniczość, a mając na oku kraj cały – pierwsze padnie nam w udziale».

¹⁴ Цит. в оригіналі: «A gmachem tym będą wspólnym interesem złączeni: mali i więksi właściciele w jedną silną oświeconą gminę, opartą jedną stroną o dom szkolny, drugą o nasz stary wiejski dom Boży».

Володимир Дідушицький у сприйнятті українських політичних сил. Уникання активної політичної діяльності та зосередження на краєзнавчих і меценатських ініціативах забезпечили В. Дідушицькому прихильність українських політичних сил. Позитивно оцінювали його позицію навіть представники «староруської партії»: русофіли бачили в ньому якщо не союзника, то принаймні нейтрального посередника в умовах національно-політичної поляризації. Особливо прихильно поставилася до його призначення маршалком Галицького сейму газета «Слово», яка писала: «Номінація графа Володимира Дідушицького крайовим маршалком Галичини прийнята всіма партіями нашого краю з задоволенням. Не заперечуємо, що новий маршалок, хоча його предки вважали себе русинами, нині визнає себе поляком, однак він радше є людиною праці й науки, ніж політики». Редакція також висловлювала сподівання, що новий маршалок «не знехтує почуттями представників того народу, до якого належали його предки»¹⁵ (Львів 5. (17.) февраля).

Народовці також ставилися до В. Дідушицького прихильно, адже його поміркована позиція відповідала їхнім прагненням послабити політичну монополію «старої партії» та здобути вплив у польсько-австрійській адміністрації. Схвальні відгуки про Дідушицького залишив О. Барвінський. Їхнє знайомство розпочалося 1887 р. під час підготовки етнографічної виставки в Тернополі, організованої Володиславом Федоровичем – одним із небагатьох землевласників, які відкрито підтримували український рух. Згодом Барвінський неодноразово бував у помешканні Дідушицького, де зустрічав відомих митців і науковців. За свідченням Барвінського, саме Дідушицький спонукав Володимира Шухевича до створення п'ятитомної «Гуцульщини» та надав проєкту фінансову підтримку. Барвінський також наводить характерну для Дідушицького думку про значення дрібних промислів для розвитку українського суспільства: «...з українського народу може тільки піднесенем домашнього промислу витворитися якнайбільший гурт свідомих і вольних горожан, а не великим капіталом, що витворює невольників» (Барвінський, 2009, с. 767–770).

Одним із чутливих аспектів українсько-польських відносин у Галичині XIX ст. були особи руського походження, що ідентифікували себе як поляки (*gente Rutheni, natione Poloni*). В українському суспільстві до них ставилися негативно, називаючи «перекинчиками». У випадку В. Дідушицького, якщо й можна говорити про його належність до цієї групи, то радше в територіальному, ніж в ідеологічному сенсі. У 1848 р., на тлі страхів перед соціальною революцією, родина Дідушицьких намагалася підкреслити свою реальну чи символічну руськість, проте ця спадщина була настільки давньою, що вже не відповідала новітнім уявленням

¹⁵ Цит. в оригіналі: «Номінація графа Владимира Дѣдушицкого краевымъ маршаломъ Галиціи принята всѣма партіями нашего края съ удовольствіемъ. Не оспариваемъ, что новый маршалъ, хотя предки его считали себе русскими, признается теперь Полякомъ, но онъ больше челоѡкомъ труда и науки, нежели политики. До сихъ поръ нѣкая изъ польскихъ газетъ не причислила графа Владимира къ какой либо польской партіи, и если гдѣ о немъ упоминается, то лишь яко о челоѡцѣ труда, о меценатѣ и репрезентантѣ науки и благосостоянія нашей провинціи. Слѣдовало бы надѣяться, что графъ Д. яко краевый маршалъ не обидитъ чувства репрезентантовъ того народа, которому принадлежали его предки».

про націю. У 1860-х роках, під час змагань польських політичних сил за широку автономію Галичини, до питання руського походження роду знову звернувся історик і письменник Маурицій Дідушицький¹⁶. Сам В. Дідушицький свідомо уникав участі в дебатах про те, хто має право називатися русином і представляти Русь, що частково захищало його від критики з боку українських діячів. Водночас він залишався в межах світогляду, характерного для середовища «русинів польської нації», підтримуючи окремих його представників, зокрема й матеріально. Так, останні два роки життя у Львові на його утриманні перебував Каспер Цєґлевич (Kasper Cieglewicz).

На повідомлення про смерть В. Дідушицького українська преса зреагувала з помітною повагою. Газета «Діло» писала: «Смерть покійного викликала загальний жаль серед усього суспільства краю, незалежно від національності й віровизнання, бо це був чоловік чесний, справедливий, толерантний, світлий, люблячий край і людей, готовий жертвувати на загальне добро. Величною пам'яткою його щедрості та праці залишився багатий музей (...) Він гаряче дбав про розвиток домашнього промислу, особливо у Східній Галичині, а пристрасно любив Гуцульщину. Політики не любив. Хоча ще в 60-х роках був послом, а з 1876 року пару років займав посаду крайового маршалка, та, очевидно, прагнув відійти від цього, щоб із ще більшою ревністю присвятити себе своєму музею та справам крайового промислу»¹⁷ (Графь Володимирь Дѣдушицькій). Газета «Руслан» також підкреслювала його заслуги як мецената для мистецьких, природничих і медичних студій. Видання особливо акцентувало на заснуванні музею – головному, на його думку, досягненні Дідушицького, – у якому було зібрано численні цінні експонати, пов'язані з Галичиною та її минулим. У некролозі Дідушицького названо «справжнім аристократом духу»¹⁸ (Посмертна оповістка).

¹⁶ Маурицій Дідушицький був автором книги *Kronika domowa Dzieduszyckich*, виданої у Львові 1865 р. На примірнику, подарованому ним бібліотеці Народного дому, зберігся напис: «Почтеному Дому народному сіє сочиненіє дотычащее старого рода русского складаеть Маврикій Дѣдушицькій. 18/4 1865». На цей напис звернула увагу Ольга Колосовська під час відкриття 24 червня 2025 р. у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника виставки з нагоди 200-річчя від дня народження Володимира Дідушицького «Документальна спадщина родини Дідушицьких як складова історико-культурних фондів ЛННБ України імені В. Стефаника».

¹⁷ Цит. в оригіналі: «Смерть покійного викликала загальний жаль середь цѣлои суспѣльности въ краю, безъ огляду на народнѣсть и вѣроисповѣдане, бо то бувъ чловѣкъ честный, справедливый, толерантный, свѣтлый, любячий край и людѣ, готовый до пожертвованя на загальне добро. Величавою памяткою по нѣмъ, по его щедрости матеріяльной и праці, лишае ся богатый музей... Горячо займав ся промысломъ домашнымъ, спеціально всхѣдной Галичины, а пристрасно любивъ Гуцульщину. Політики не любивъ. Правда бувъ посломъ уже в 60-ыхъ рокахъ а вѣдъ 1876 р. пару лѣтъ маршалкомъ краевымъ, але очевидячки радъ бувъ усунути ся, а тымъ ревнѣйше вѣддавъ ся своєму музеєви и справамъ промыслу краєвого».

¹⁸ Цит. в оригіналі: «Яко меценат всіх, що віддавали ся студиям артистичним, природничим і лікарским, положив Покійний великі заслуги для розвою духового Галичини. Головною однак его заслугою було заложене музея, де з муравливою пильністю, великим знанем і неменьшим накладом зібрано багато цінних річий, що головно відносять ся до Галичини і єї старини. Се був справдішний аристократ духа».

Висновки. В. Дідушицький походив із польського аристократичного середовища й уважав себе поляком, проте чітко усвідомлював свою територіальну спорідненість із руським простором. Руськоукраїнське коріння роду, актуалізоване в середині XIX ст. під впливом національно-політичних і соціальних змін доби «Весни народів», справило помітний вплив на його світогляд і діяльність, не порушуючи при цьому цілісності польської ідентичності. Взаємодія Дідушицького з руськоукраїнським середовищем відбувалася насамперед у руслі соціального солідаризму та етнографічної зацікавленості – двох ключових орієнтирів його культурноінтелектуального самовизначення. Узагальнюючи, можна стверджувати, що ідентичність В. Дідушицького формувалася на перетині трьох чинників: польської культурної традиції, статусу великого землевласника та усвідомлення руськоукраїнського коріння роду.

Включення елементів руської ідентичності у світогляд Дідушицького відбувалося передусім у соціальному вимірі. Його прихильність до ідеї соціального партнерства спиралася на концепт «цілого народу», що був одним із засадничих принципів середовища «русинів польської нації». Водночас він не ототожнював себе із цим середовищем повністю. На відміну від багатьох його представників, Дідушицький не наділяв національну свідомість ідеологічним чи політичним змістом, послідовно уникаючи націоналізації польсько-українських взаємин. Для нього національний рух поставав радше як форма патріотичного служіння краю, ніж як засіб політичної мобілізації. Пропагування Дідушицьким любові до рідної землі, плекання традиційних народних звичаїв і ремесел, а також інтерес до повсякденної культури селянства слугували джерелом натхнення для українських діячів. Його діяльність органічно вписувалася в ширший контекст практик, які в Галичині – як поляки, так і українці – асоціювали з «органічною працею».

Світогляд В. Дідушицького залишався глибоко вкоріненим у традиційній культурі, у межах якої міжетнічні контакти зазвичай не набували політичного виміру. Його інтелектуальні зацікавлення були спрямовані передусім на етнографічні групи, а не на модерні національні спільноти як політичні суб'єкти. Галичину він розглядав як простір надетнічної інтеграції, здатний об'єднати населення краю на основі спільних практичних потреб. Підґрунтям такої інтеграції, на його переконання, мав стати розвиток «крайової культури», що передбачав подолання економічного занепаду, підвищення рівня освіти та загального матеріального добробуту. У виступах у Галицькому сеймі 1876 р. Дідушицький наголошував на потребі суспільної єдності, спираючись на спільну історичну пам'ять і відповідальності за майбутнє краю. Така позиція, з одного боку, помітно контрастувала з новими тенденціями часу, позначеними зростанням націоналізму, а з іншого – давала змогу зберігати відносний «нейтралітет» у польсько-українському конфлікті, що поступово загострювався.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Аркуша, О. (1999). Документи «гуртка українофілів» як джерело до вивчення модернізації українського руху в 90-х рр. XIX ст. В М. Трегуб (упоряд.), *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 року*. Львів, 65–80.

Барвінський, О. (2009). *Спомини з мого життя* (Т. 2. Ч. 3–4) (А. Шацька, упоряд.; Б. Янишин, комент.). Нью-Йорк; Київ: Видавничий дім «Стилос».

Турій, О. (ред.), Кришталович, У., Сварник, І. (упоряд.). (2002). *Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції*. Львів: Інститут Історії Церкви УКУ.

Графъ Володимиръ Дѣдушицкій. (1899, 7 (19) вересня). *Діло*, 201.

Девятое засѣданье львовского краєвого Сойма на дню 14 (26) Цвѣтна отбывшоеся (1861, 10 (22) червня). *Слово*, 39 (додаток).

ЛННБ-1: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка НАН України (ЛННБ ім. В. Стефаніка). Відділ рукописів, ф. 103 (Архів Сапигів з Красічина), спр. 143/II-d, арк. 156–157: [Інформація про польсько-українські переговори 1861 р.].

ЛННБ-2: ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 167 (Левицький І. О.), оп. 2 (Матеріали до біографічного словника І. О. Левицького), спр. 524/п. 22 (Софрон Витвицький), арк. 7: [Інформація з газети «Зоря Галицька» (1849, ч. 7)].

Львовъ 5. (17.) февраля. (1876, 5 (17) лютого). *Слово*, 15.

Маслій, Н. (2014). Концепція «органічної праці» в публіцистичній спадщині Володимира Барвінського. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка*, 6, 277–293.

Посмертна оповістка. Володимир гр. Дідушицький... (1899, 8 (20) вересня). *Руслан*, 202.

Русь жєлає згоди. Зъ пѣдъ руского сердця. (1861, 5 квітня). *Слово*, 21.

Слово Преосвященного Др. Литвиновича, говоренное дня 29 Серпня въ низшой комнатѣ Думы державной. (1861, 23 вересня (5 жовтня)). *Слово*, 68.

Уставъ Собору Руского / Ustaw Soboru Ruskoego. (1848, 18 (30) серпня). *Дневникъ Рускій / Dnevnyk Ruskiej*, 1.

Франко, І. (1985). З 1848 року. Давні матеріали до оцінення нових заходів около польсько-руської угоди. В І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 46. Кн. 1: Історичні праці (1883–1890)). Київ: Наукова думка, 323–337.

ЦДІАУЛ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА України у Львові), ф. 64 (графи Дідушицькі), оп. 1, спр. 2 (Щоденник Володимира Дідушицького, 1889 р.), арк. 102 (Запис від 1 листопада 1889 р.) (in Polish).

ЦДІАУЛ-2: ЦДІА України у Львові, ф. 180 (Головна руська рада, м. Львів), оп. 1, спр. 22, арк. 96–97: Лист окружної Бережанської руської ради до Головної руської ради у Львові, Бережани, 4 березня 1849 р., [підписи:] за Предсѣдателя Андрей Шушкевичъ, [Теofil] Павлѣковъ.

ЦДІАУЛ-3: ЦДІА України у Львові, ф. 474 (Колекція документів про польські повстання 1830–1831 та 1848 рр.), оп. 1, спр. 15, арк. 48–50: Widozwa Ruskoego Soboru. Bratia Rusyny! Wi Lwowi dnia 8. Czerwca 1848. r. [Львів, 1848].

Чорновол, І. (2017). Свої серед чужих, чужі серед своїх: Федоровичі гербу Огінець у контексті українського національного руху ХІХ ст. В І. Чорновол, *Нариси з історії Галичини*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 127–163.

Янишин, Б. (2013). Концепція та програми «органічної» праці в українському національному русі Галичини наприкінці ХІХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.*, 22, 217–228.

Chłędowski, K. (1957). *Pamiętniki, I–II* (А. Knot, oprac., wstęp i przyp.). Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Batowski, A. (1974). *Diariusz wypadków 1848 roku* (М. Tyrowicz, oprac., wstęp i przyp.). Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo.

Brzęk, G. (1998). Włodzimierz Dzieduszycki – życie i dzieło. *Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*, VII, 2 (14), 189–223.

Дня 19 марта... (1848, 25 марта). *Дziennik Narodowy*, 2.

Dzieduszycki, M. (1848). Wypisy i zapiski różne zawierające m. in. pamiętnik z roku 1846, spis posłów na sejm wiedeński 1848 r. i chronologię domu Dzieduszyckich. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu*, rkps 6725/I (MF 2490).

Kaczala, S. (1879). *Polityka Polaków względem Rusi*. Lwów: Nakładem autora; Z drukarni Towarzystwa imienia Szewczenki pod zarządem K. Bednarskiego.

- [Kalicki, B.] (1871). *Kwestya ruska*. Lwów: Nakładem Xięgarni Gubrynowicza i Schmitta; Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Karolczak, K. (1999). Arystokraci galicyjscy wobec wypadków 1848 r. In W. Wic (red.), *Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.
- Karolczak, K. (2000). *Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.
- Karolczak, K. (2013). *Rodzina Dzieduszyckich herbu Sas w XIX i XX wieku. Linia starsza. Potomkowie Tadeusza Gerwazego*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Kieniewicz, S. Galicja w latach 1846–1848. In N. Gąsiorowska (red.), *Wiosna Ludów na ziemiach polskich*. [Warszawa:] Państwowy Instytut Wydawniczy, 267–346.
- Kieniewicz, S., Ramotowska, F. (red.). (1996). *Protokoły posiedzeń Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV – 29 X 1848)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Kozik, J. (1975). *Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849* (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. CCCLXXXI/52). Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Król, M. (wybór tekstów, przedm. i przyp.). (1982). *Stańcacy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Król, M. (1985). *Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- [Miłkowski, Z.] (1936). *Teodor Tomasz Jeż. Od kolebki przez życie. Wspomnienia* (A. Lewak, oprac.; A. Brückner, wstęp), II. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Mudryj, M. (2024). Organizacja i członkowie Soboru Ruskiego (1848 r.). *Krakowskie Pismo Kresowe*, 16, 71–105. <https://doi.org/10.12797/KPK.16.2024.16.03>
- Rosco-Bogdanowicz, M. (1959). *Wspomnienia* (A. Knot, przedm.; J. Gintel, oprac.), I. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SSSK-1:** *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie, odbytych od dnia 15. do 26. Kwietnia 1861 r.* (1861). Lwów: Z drukarni E. Winiarza.
- SSSK-2:** *Stenograficzne Sprawozdania z Czwartej Sesi Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w roku 1866. Posiedzenie 1–26.* (1866). Lwów.
- SSSK-3:** *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesji drugiego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w r. 1869. Posiedzenie 1–40.* (1869). Lwów.
- SSSK-4:** *Stenograficzne Sprawozdania z szóstej sesji trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielk. Księstwem Krakowskim w roku 1875. Posiedzenie 1–34.* (1875). Lwów.
- SSSK-5:** *Stenograficzne Sprawozdania z siódmej sesji trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielk. Księstwem Krakowskim w roku 1876. Posiedzenie 1–27.* (1876). Lwów.
- Stolarczyk, M. (1994). *Działalność lwowskiej Centralnej Rady Narodowej. W świetle źródeł polskich*. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie.
- Tyrowicz, M. (1948). Dzieduszycki Włodzimierz (1825–1899). In W. Konopczyński (red.), *Polski Słownik Biograficzny* (T. VI. Zesz. 27). Kraków, 123–126.
- Widozwa:** Widozwa Ruskocho Soboru. Bratia Rusyny! Wi Lwowi dnia 8. Czerwca 1848. r. [Підписи:] *Dyystwytylni czlony Ruskocho Soboru* (64 підписи).
- Wielocha A., Rymarowicz, L. (2019). Sofron Witwicki (1819–1879). Zapomniany proboszcz Huculów. *Plaj: zeszyt turystyczno-krajoznawczy Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich*, 57, 5–40.
- [Witwicki, S.] (1861). *Do zgody! Bracia, do zgody! III żywotne kwestye tutejszo-krajowe dla dobra ziomków swoich, skreślił jako poseł krajowy Sofroniusz Witwicki, duszpasterz obrządku grecko-katolickiego w Żabiu. W Październiku 1861.* Lwów: W Typografii M. F. Poremby.

REFERENCES

- Arkusha, O. (1999). Dokumenty “hurtka ukrainofiliv” yak dzherelo do vvychennia modernizatsii ukrainskoho rukhu v 90-kh rr. XIX st. In M. Trehub (Comp.), *Rukopysna ukrainika u fondakh Lvivskoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka NAN Ukrainy ta problemy stvorennia informatsiinoho banku danykh. Materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii 20–21 veresnia 1996 roku*. Lviv, 65–80 (in Ukrainian).
- Barvynskiy, O. (2009). *Spomyny z moho zhyttia* (T. 2. Ch. 3–4) (A. Shatska, Comp.; B. Yanyshyn, Komment.). New York; Kyiv: Vydavnychiy dim “Stylos” (in Ukrainian).
- Turii, O. (Ed.), Kryshchalovych, U., & Svarynk, I. (Comps.). (2002). *Holovna Ruska Rada (1848–1851): protokoly zasidan i knyha korespondentsii*. Lviv: Instytut Istorii Tserkvy UKU (in Ukrainian).
- Hraf Volodymyr Didushytskyi. (1899, Veresen 7 (19)). *Dilo, 201* (in Ukrainian).
- Deviatioe zasidanie Ivovskeho kraievoho Soima na dniu 14 (26) Tsvitnia otbyvshoesia (1861, Cherven 10 (22)). *Slovo, 39 (dodatok)* (in Ukrainian).
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka NAN Ukrainy (LNNB im. V. Stefanyka). Viddil rukopysiv, f. 103 (Arkhiv Sapihiv z Krasichyna), spr. 143/II-d, ark. 156–157: [Informatsiia pro polsko-ukrainski perehovory 1861 r.] (in Polish).
- LNNB im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv, f. 167 (Levytskyi I. O.), op. 2 (Materialy do biohrafichnoho slovnyka I. O. Levytskoho), spr. 524/p. 22 (Sofron Vytvytskyi), ark. 7: [Informatsiia z hazety “Zoria Halytska” (1849, ch. 7)] (in Ukrainian).
- Lvov 5. (17.) fevralia. (1876, Liutyi 5 (17)). *Slovo, 15* (in Ukrainian).
- Maslii, N. (2014). Kontsepsiia “orhanichnoi pratsi” v publitsystychnii spadshchyni Volodymyra Barvinskoho. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka, 6, 277–293* (in Ukrainian).
- Posmertna opovistka. Volodymyr hr. Didushytskyi... (1899, Veresen 8 (20)). *Ruslan, 202* (in Ukrainian).
- Rus zhelaiie zhody. Z pid ruskoho serdtsia. (1861, Kviten 5). *Slovo, 21* (in Ukrainian).
- Slovo Preosviashchennoho Dr. Lytvynovycha, hovorenoie dnia 29 Serpnia v nyzshoi komnati Dumy derzhavnoi. (1861, Veresen 23 (Zhovten 5)). *Slovo, 68* (in Ukrainian).
- Ustaw Soboru Ruskoho. (1848, Serpen 18 (30)). *Dnewnyk Ruskij, 1* (in Ukrainian).
- Franko, I. (1985). *Z 1848 roku. Davni materialy do otsinennia novykh zakhodiv okolo polsko-ruskoi uhody*. In I. Franko, *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 46. Kn. 1: Istorychni pratsi (1883–1890)). Kyiv: Naukova dumka, 323–337 (in Ukrainian).
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIA Ukrainy u Lvovi), f. 64 (hrafy Didushytski), op. 1, spr. 2 (Shchodennyk Volodymyra Didushytskoho, 1889 r.), ark. 102 (1889, Lystopad 1) (in Polish).
- TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 180 (Holovna ruska rada, m. Lviv), op. 1, spr. 22, ark. 96–97: Lyst okruzhnoi Berezhanskoi ruskoi rady do Holovnoi ruskoi rady u Lvovi, Berezhany, 1849, Berezen 4, za Predsdatelia Andrei Shushkevych, [Teofil] Pavlikov (in Ukrainian).
- TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 474 (Kolektsiia dokumentiv pro polski povstannia 1830–1831 ta 1848 rr.), op. 1, spr. 15, ark. 48–50: Widozwa Ruskoho Soboru. Bratia Rusyny! Wi Lwovi dnia 8. Czerwca 1848. r. [Lviv, 1848] (in Ukrainian).
- Chornovol, I. (2017). Svoi sered chuzhykh, chuzhi sered svoikh: Fedorovychi herbu Ohinets u konteksti ukrainskoho natsionalnoho rukhu XIX st. In I. Chornovol, *Narysy z istorii Halychyny*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 127–163 (in Ukrainian).
- Yanyshyn, B. (2013). Kontsepsiia ta prohramy “orhanichnoi” pratsi v ukrainskomu natsionalnomu rusi Halychyny naprykintsi XIX st. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XIX st., 22, 217–228* (in Ukrainian).
- Chłędowski, K. (1957). *Pamiętniki, I–II* (A. Knot, Comp.). Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).
- Batowski, A. (1974). *Diariusz wypadków 1848 roku* (M. Tyrowicz, Comp.). Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo (in Polish).
- Brzęk, G. (1998). Włodzimierz Dzieduszycki – życie i dzieło. *Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki, VII, 2 (14), 189–223* (in Polish).
- Dnia 19 marca... (1848, 25 marca). *Dziennik Narodowy, 2* (in Polish).

- Dzieduszycki, M. (1846–1848). Wypisy i zapiski różne zawierające m. in. pamiętnik z roku 1846, spis posłów na sejm wiedeński 1848 r. i chronologię domu Dzieduszyckich. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu*, rkps 6725/I (MF 2490) (in Polish).
- Kaczęła, S. (1879). *Polityka Polaków względem Rusi*. Lwów: Nakładem autora; Z drukarni Towarzystwa imienia Szewczenki pod zarządem K. Bednarskiego (in Polish).
- [Kalicki, B.] (1871). *Kwestya ruska*. Lwów: Nakładem Xięgarni Gubrynowicza i Schmitta; Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (in Polish).
- Karolczak, K. (1999). Arystokraci galicyjscy wobec wypadków 1848 r. In W. Wic (Ed.), *Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP (in Polish).
- Karolczak, K. (2000). *Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP (in Polish).
- Karolczak, K. (2013). *Rodzina Dzieduszyckich herbu Sas w XIX i XX wieku. Linia starsza. Potomkowie Tadeusza Gerwazego*. Warszawa: Wydawnictwo DiG (in Polish).
- Kieniewicz, S. Galicja w latach 1846–1848. In N. Gąsiorowska (red.), *Wiosna Ludów na ziemiach polskich*. [Warszawa:] Państwowy Instytut Wydawniczy, 267–346 (in Polish).
- Kieniewicz, S., & Ramotowska, F. (Eds.). (1996). *Protokoły posiedzeń Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV – 29 X 1848)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG (in Polish).
- Kozik, J. (1975). *Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849* (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. CCCLXXXI/52). Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego (in Polish).
- Król, M. (Comp.). (1982). *Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax (in Polish).
- Król, M. (1985). *Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax (in Polish).
- [Miłkowski, Z.] (1936). *Teodor Tomasz Jeż. Od kolebki przez życie. Wspomnienia* (A. Lewak, Comp.; A. Brückner, Auth. of intro.), II. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności (in Polish).
- Mudryj, M. (2024). Organizacja i członkowie Soboru Ruskiego (1848 r.). *Krakowskie Pismo Kresowe*, 16, 71–105. <https://doi.org/10.12797/KPK.16.2024.16.03> (in Polish).
- Rosco-Bogdanowicz, M. (1959). *Wspomnienia* (A. Knot, Auth. of intro.; J. Gintel, Comp.), I. Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).
- Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie, odbytych od dnia 15. do 26. Kwietnia 1861 r.* (1861). Lwów: Z drukarni E. Winiarza (in Polish).
- Stenograficzne Sprawozdania z Czwartej Sesyji Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1866. Posiedzenie 1–26.* (1866). Lwów (in Polish).
- Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesji drugiego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w r. 1869. Posiedzenie 1–40.* (1869). Lwów (in Polish).
- Stenograficzne Sprawozdania z szóstej sesji trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielk. Księstwem Krakowskiem w roku 1875. Posiedzenie 1–34.* (1875). Lwów (in Polish).
- Stenograficzne Sprawozdania z siódmej sesji trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielk. Księstwem Krakowskiem w roku 1876. Posiedzenie 1–27.* (1876). Lwów (in Polish).
- Stolarczyk, M. (1994). *Działalność lwowskiej Centralnej Rady Narodowej. W świetle źródeł polskich*. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie (in Polish).
- Tyrowicz, M. (1948). Dzieduszycki Włodzimierz (1825–1899). In W. Konopczyński (Ed.), *Polski Słownik Biograficzny* (T. VI. Zesz. 27). Kraków, 123–126 (in Polish).
- Widozwa Ruskoho Soboru. Bratia Rusyny! Wi Lwowi dnia 8. Czerwca 1848. r. [Signatures:] *Diystwytlynyi chleny Ruskoho Soboru* (64 sigs.) (in Ukrainian).
- Wielocha A., & Rymarowicz, L. (2019). Sofron Witwicki (1819–1879). Zapomniany proboszcz Huculów. *Plaj: zeszyt turystyczno-krajoznawczy Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich*, 57, 5–40 (in Polish).
- [Witwicki, S.] (1861). *Do zgody! Bracia, do zgody! III żywotne kwestye tutejszo-krajowe dla dobra ziomków swoich, skreślił jako poseł krajowy Sofroniusz Witwicki, duszpasterz obrządku grecko-katolickiego w Żabiui. W Październiku 1861*. Lwów: W Typografii M. F. Poremby (in Polish).

Marian MUDRYI

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Modern History
of Ukraine named after M. Hrushevsky
I. Franko National University of Lviv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-1830>
e-mail: m_mudryi@ukr.net

“I AM A DIDUKH!”: ON THE QUESTION OF WŁODZIMIERZ DZIEDUSZYCKI’S NATIONAL SELF-IDENTIFICATION

The article analyzes the features of the national and cultural self-identification of Włodzimierz Dzieduszycki (ukr. *Volodymyr Didushytskyi*; 1825–1899), a representative of the Polish aristocratic milieu of Galicia whose identity was shaped at the intersection of the Polish cultural tradition, the status of a major landowner, and an awareness of the Ruthenian–Ukrainian origins of his family, which became particularly pronounced under the influence of the revolutionary events of 1848. Despite his consistent self-understanding as a Pole, Dzieduszycki clearly felt a territorial belonging to the Ruthenian space, although he did not call himself a “Ruthenian”. It has been established that his interaction with the Ruthenian–Ukrainian environment took place primarily in the forms of social solidarism and ethnographic interest, which became key components of his cultural and intellectual stance. The study shows that the internalization of elements of Ruthenian identity manifested itself chiefly in the social sphere and was grounded in the idea of a “whole people”, characteristic of the “Ruthenians of the Polish Nationality”. At the same time, Dzieduszycki distanced himself from the political interpretation of national consciousness, viewing the national movement rather as a form of patriotic service than as a tool of political mobilization. His views remained anchored in traditional culture, within which interethnic relations did not acquire political overtones. He devoted considerable attention to ethnographic groups, conceptualizing Galicia as a space of supra-ethnic integration capable of uniting diverse communities on the basis of the development of a “regional culture”, particularly through education and economic well-being. It is noted that in his speeches in the Galician *Sejm* in 1876, Dzieduszycki emphasized the importance of unity grounded in shared historical memory and a collective responsibility for the region’s future. This position contrasted with the growing tendencies toward nationalism, yet it also enabled him to maintain a certain “neutrality” in the increasingly tense conflict between Poles and Ukrainians.

Keywords: Galicia in the 19th century, Włodzimierz Dzieduszycki, national identity, “regional culture”, “organic work”, solidarism, Ukrainian–Polish relations.

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 930.85:352.07(438.2)

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-05>**Микола ПРИХОДЬКО**

кандидат історичних наук,
докторант кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7428-8540>
e-mail: prihod@ukr.net

ГРОМАДСЬКА ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КРАКОВА: ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ЛЮБИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ТА ПАМ'ЯТОК НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

У статті проаналізовано становлення та діяльність Товариства любителів історії та пам'яток Кракова як одного з провідних осередків громадської охорони культурної спадщини міста наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Базовим джерелом дослідження стали протоколи засідань товариства, які дали можливість простежити коло актуальних проблем, що регулярно порушувалися на його зібраннях, а також конкретні форми реагування на виклики у сфері збереження історичних пам'яток. Саме ці документи відображають повсякденну практичну діяльність організації, її внутрішню структуру, механізми ухвалення рішень та взаємодію з міськими інституціями.

Другим важливим джерелом дослідження стали річні звіти про діяльність товариства, опубліковані в часописі *Rocznik Krakowski*. Ці звіти відзеркалюють аспекти роботи організації, які товариство прагнуло донести до публіки та широко загалу. Вони містять узагальнену інформацію про здійснені заходи, наукові та пам'яткоохоронні ініціативи, фінансову діяльність і результати співпраці з іншими інституціями, що дає змогу комплексно оцінити масштаби та напрями громадської діяльності у сфері збереження історико-культурної спадщини Кракова.

Ключові слова: громадянське суспільства, громадські організації, самоорганізація населення, пам'яткоохоронна діяльність, Австро-Угорщина.

Товариство любителів історії та пам'яток Кракова (*Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*), засноване у 1896 р., було однією з науково-громадських інституцій, діяльність яких спрямовувалася на дослідження й охорону історико-культурної спадщини міста. Указана тема в Україні не досліджувалася.

Мета статті – проаналізувати практичну діяльність товариства, яка зосереджувалася на опіці над сакральними та історичними спорудами Кракова, передусім костелами, монастирськими комплексами й об'єктами середньовічної та ранньомодерної забудови. Водночас ця опіка не мала характеру системного чи повністю самостійного контролю. Члени товариства здійснювали інвентаризацію пам'яток, готували експертні висновки щодо їх технічного стану, долучалися до реставраційних ініціатив та висловлювали публічну позицію у випадках загрози руйнування або неконтрольованої модернізації історичних будівель. Фактично товариство виконувало дорадчі функції у сфері охорони спадщини, не маючи ані ад-

міністративних повноважень, ані стабільних фінансових ресурсів для самостійної реалізації масштабних проєктів.

Одним із напрямів діяльності Товариства любителів історії та пам'яток Кракова була робота з історичною топонімікою міського простору. Ініціативи щодо перейменування вулиць і площ Кракова мали на меті актуалізацію польського історичного минулого та закріплення національно значущих постатей і подій у повсякденному міському середовищі. Разом із тим ці дії не були нейтральними: вони вписувалися в ширший дискурс символічної політики пам'яті, у якому історичний простір міста ставав інструментом формування колективної ідентичності та історичної свідомості мешканців.

У цьому сенсі діяльність товариства мала виразний просвітницький, але водночас і нормативний характер. Через збереження архітектурної спадщини, інтерпретацію сакрального простору та впровадження певних історичних наративів у міську топографію члени товариства прагнули запропонувати суспільству конкретну модель осмислення минулого Польщі. Поєднання наукових досліджень із практиками охорони пам'яток та участю у міській культурній політиці зробило вказане товариство одним із чинників формування історичної пам'яті Кракова наприкінці XIX – на початку XX ст., хоча його вплив був обмежений зовнішніми обставинами та залежністю від інших інституцій.

Часопис *Rocznik Krakowski* як історичне джерело до вивчення діяльності Товариства. Часопис *Rocznik Krakowski* становить особливу джерельну цінність для дослідження діяльності товариства, оскільки саме в його окремих випусках у розділі *Sprawozdanie* систематично фіксувалися ключові напрями та результати практичної роботи організації. Звернення до конкретних річних випусків цього видання є необхідним для усвідомлення не лише загальних програмних засад діяльності товариства, але й реальних, щоденних кроків, які воно здійснювало у сфері охорони історичних пам'яток, організації наукових досліджень, видавничої та популяризаторської роботи. Саме річні звіти відображають механізми ухвалення рішень, фінансові та кадрові ресурси, форми співпраці з міською владою та іншими інституціями, а також реакцію товариства на актуальні виклики свого часу. Таким чином, аналіз конкретних випусків *Rocznik Krakowski* дає змогу реконструювати практичний вимір діяльності організації та простежити еволюцію її пріоритетів у динаміці, що робить цей часопис незамінним історичним джерелом для комплексного вивчення роботи товариства.

Установче зібрання, що відбулося 21 листопада 1896 р. в приміщенні міського архіву Кракова, стало початком інституційного оформлення Товариства любителів історії та пам'яток Кракова. Проведення зустрічі в архіві під керівництвом міського архіваріуса Станіслава Кшижановського свідчить про тісний зв'язок ініціативи з професійним середовищем істориків та архівістів і прагнення надати їй науково-й офіційного характеру (*Rocznik Krakowski*-1, 1898, s. 365).

Склад учасників установчого зібрання має важливе значення для розуміння соціальної бази організації. Серед них були відомі представники краківської науки й культури кінця XIX ст.: історики, мистецтвознавці, бібліотекарі та правники. Участь таких постатей, як Станіслав Естрайхер, Фелікс Пекосінський і

Мар'ян Соколовський, засвідчує міждисциплінарний характер товариства та високий рівень його наукових амбіцій і потенціал впливу на культурне життя Кракова (*Rocznik Krakowski-1, 1898, s. 365*).

Ключовим питанням зібрання стало обговорення проєкту статуту, що свідчить про прагнення засновників створити організацію із чітко окресленою правовою та функціональною структурою. Остаточне редагування статуту було доручене Юзефові Вавелю-Луїсу та Станіславу Кшижановському, що надало процесу підготовки установчих документів професійного характеру та стало важливим етапом інституційної стабілізації товариства (*Rocznik Krakowski-1, 1898, s. 365*).

Важливим фактом стало затвердження статуту Намісництвом 4 грудня 1896 р., що означало офіційне визнання товариства органами державної влади Австро-Угорської монархії та надання йому легального статусу (*Rocznik Krakowski-1, 1898, s. 365*). Легалізація відкривала можливість регулярної діяльності, організації публічних заходів, видання наукових праць і залучення нових членів, а також засвідчувала відповідність статутних засад чинному законодавству. Описані події демонструють типовий для кінця XIX ст. механізм створення науково-громадських об'єднань у Галичині: ініціатива виникла в середовищі професійних науковців, швидко набула організаційної форми, пройшла етап бюрократичного оформлення та була юридично закріплена.

Уже на початковому етапі товариство позиціонувало себе як інституція системного дослідження й охорони історичної спадщини. З огляду на це його можна розглядати як одну з перших у Кракові модерних інституцій громадської охорони культурної спадщини. Документування початкових етапів його діяльності на сторінках *Rocznika Krakowskiego* створило важливу джерельну базу, що дає змогу простежити еволюцію організації від моменту заснування до подальшої багаторічної діяльності.

Ухвалене на одному з перших засідань товариства рішення щодо структури майбутніх видань відображає стратегічне бачення засновниками основних завдань новоствореної інституції. Згідно з ним, видавнича діяльність товариства мала бути поділена на два взаємодоповнювальні напрями: популяризаційний та науково-дослідницький (*Rocznik Krakowski-1, 1898, s. 366*). Такий підхід засвідчує прагнення поєднати просвітницьку місію з розвитком професійної історичної науки.

Перший напрям охоплював праці, спрямовані на поширення знань про історію та пам'ятки Кракова серед широкого загалу. Вони мали популярний характер і виконували передусім освітню функцію: формували суспільний інтерес до минулого міста, виховували повагу до культурної спадщини та залучали громадськість до справи її охорони. Це свідчить про усвідомлення товариством важливості комунікації з нефаховою аудиторією. Другий напрям передбачав підготовку наукових, джерелознавчих праць, що мали відзначатися ґрунтовністю та методологічною важливістю. У таких дослідженнях наголошувалося на використанні першоджерел, аргументованості висновків, формулюванні гіпотез і застосуванні порівняльного аналізу. Таким чином закладалися високі стандарти наукової роботи, орієнтовані на розвиток фахової історіографії Кракова.

Запропонований поділ відображав характерну для кінця XIX ст. тенденцію до диференціації історичних публікацій за їхнім призначенням і цільовою аудиторією.

Товариство прагнуло чітко розмежувати науково-популярні й академічні тексти, що дало змогу одночасно реалізовувати просвітницьку й дослідницьку функції без зниження якості. Це рішення мало визначальний вплив на подальшу видавничу діяльність, насамперед на характер *Rocznika Krakowskiego*, який став платформою для публікації переважно ґрунтовних наукових досліджень. Популяризаційні матеріали передбачалося видавати в інших формах або спеціальних серіях, що забезпечувало системність і професійний рівень друкованої продукції. Отже, поділ видань на вектори свідчить про усвідомлення засновниками комплексного характеру місії товариства та прагнення поєднати розвиток академічних студій із широкою популяризацією історичних знань.

Одним із важливих елементів програмних засад товариства стало також визначення форм практичної популяризації історичних знань серед громадськості (*Rocznik Krakowski-1*, 1898, s. 366). У першому томі часопису зафіксовано рішення про організацію публічних лекцій і тематичних екскурсій як доповнення до видавничої діяльності. Лекції розглядалися як ефективний засіб поширення знань про історію Кракова та його спадщину, що надав можливість представляти результати досліджень у доступній формі та залучати мешканців міста до обговорення проблем охорони пам'яток. Організація «мандрівок», тобто відвідин історичних об'єктів, свідчила про прагнення поєднати теоретичне знання з безпосереднім пізнанням матеріальної спадщини міста. Такі заходи виконували подвійну функцію: сприяли популяризації конкретних пам'яток і водночас формували емоційний зв'язок громадян з історичним середовищем Кракова. Це підкреслює, що товариство від початку орієнтувалося не лише на вузьке коло науковців, але й на ширшу міську спільноту, прагнучи інтегрувати наукове знання у громадський простір і сформувати суспільну підтримку справи охорони культурної спадщини.

У звіті за 1898 р., що підсумовував другий рік діяльності товариства, особливу увагу приділено динаміці зростання організації та консолідації його складу. Вже на початку документа кількісні показники розглядаються як один із ключових індикаторів успішного розвитку товариства. Зокрема, зазначено зростання кількості членів зі 179 до 327 осіб, що свідчить про майже дворазове збільшення за короткий проміжок часу (*Rocznik Krakowski-2*, 1899, s. 225). Такий приріст членства інтерпретується як наслідок зростання суспільного інтересу до проблем історії та охорони пам'яток Кракова наприкінці XIX століття. Товариство постає у звіті як інституція, що поступово набуває авторитету в науково-культурному середовищі міста. Розширення членського складу відображає успішність реалізованих ініціатив і здатність товариства мобілізувати ширші кола інтелігенції навколо ідеї збереження історичної спадщини. Таким чином, звіт за 1898 р. фіксує важливий етап інституційного становлення товариства. Кількісне зростання членства виступає не лише статистичним фактом, але й показником посилення ролі організації у формуванні історичної свідомості й охороні культурних пам'яток Кракова на зламі XIX–XX століть.

Паралельно у звіті акцентовано увагу на фінансовому аспекті діяльності товариства. Зростання членства сприяло збільшенню надходжень від членських внесків, що формувало матеріальну основу для подальшої реалізації дослідницьких, видавничих і пам'яткоохоронних ініціатив. Фінансова стабільність розглядалася

як важлива умова систематичної роботи організації. Окремо у звіті зафіксовано факт інституційної підтримки з боку органів міського самоврядування. Зазначено, що Краківська міська рада ухвалила рішення про виділення цьому товариству постійної субвенції на видавничу діяльність у розмірі 600 злотих на рік (*Rocznik Krakowski-2*, 1899). Надання регулярної фінансової допомоги засвідчувало офіційне визнання значущості науково-видавничої діяльності товариства для культурного життя Кракова та сприяло стабілізації його матеріальної бази. Постійний характер субвенції створював умови для планомірного розвитку видавничих проєктів і систематичного оприлюднення результатів історичних досліджень. Таким чином, рішення Краківської міської ради про щорічну субвенцію в 600 злотих засвідчує зростання суспільного авторитету товариства та його інтеграцію в систему міської культурної політики наприкінці XIX століття.

У звітному матеріалі за 1898 р. значну увагу приділено просвітницькій діяльності товариства, зокрема організації пізнавальних екскурсій, спрямованих на популяризацію історико-архітектурної спадщини міста. Зазначається, що воно систематично проводило екскурсії для ознайомлення широкої громадськості з краківськими пам'ятками (*Rocznik Krakowski-2*, 1899, s. 226). Провідну роль у реалізації цих заходів відіграв професор Владислав Луцкевич, який надавав фахові пояснення численній аудиторії. Об'єктами відвідування стали костел святих Петра і Павла, елементи краківських фортифікацій у районі Флоріанського ронделя, костел святої Анни разом із Колегіумом Ягеллонським, а також костел і скарбниця домініканців. Добір локацій засвідчує прагнення охопити різні типи пам'яток – сакральні, університетські й оборонні споруди. Поєднання безпосереднього огляду пам'яток із науковими коментарями сприяло підвищенню освітнього рівня публіки й утвердженню товариства як посередника між академічною наукою та суспільством.

У звіті за 1898 р. підкреслюється також розширення спектра діяльності товариства, зростання його авторитету в науково-культурному середовищі міста (*Rocznik Krakowski-2*, 1899). Цей авторитет зумовив офіційні звернення органів міського самоврядування до товариства з метою отримання фахових роз'яснень і експертних оцінок. У звіті зафіксовано, що Краківська міська рада та Магістрат неодноразово зверталися до товариства з історико-культурних питань. У відповідь готувалися розгорнуті меморандуми, які мали характер науково обґрунтованих експертних висновків. Таким чином, діяльність товариства наприкінці XIX ст. охоплювала не лише просвітницьку й видавничу роботу, але й виконання консультативної функції, що сприяло його утвердженню як впливової інституції у сфері охорони культурної спадщини міста.

Важливим аспектом діяльності товариства була інституційна та фінансова підтримка його видавничих ініціатив. Архівні джерела фіксують рішення Краківської міської ради про надання постійної субвенції в розмірі 600 злотих щорічно на видавничі потреби, що свідчить про офіційне визнання наукової та культурної ваги діяльності товариства (*Rocznik Krakowski-2*, 1899). Отримання стабільного фінансування створило передумови для систематичної публікаційної роботи, насамперед для видання *Rocznika Krakowskiego*, на сторінках якого зосереджувалися результати досліджень з історії Кракова й охорони його пам'яток. У подальший

період товариство також організовувало науково-пізнавальні екскурсії, які користувалися сталою популярністю та сприяли реалізації його просвітницької місії (Rocznik Krakowski-2, 1899, s. 226).

Додатковим свідченням визнання наукової цінності діяльності товариства було налагодження співпраці з провідними науково-культурними осередками Центральної Європи. Зокрема, встановлено взаємний обмін видавничою продукцією з Почесною Чеською академією наук і Музеєм Королівства Чеського у Празі, а також із Німецьким історичним товариством у Познані (Rocznik Krakowski-2, 1899). Запровадження обміну публікаціями сприяло інтеграції товариства у європейський науковий простір, поширенню результатів досліджень за межами регіону та доступу до актуальних закордонних напрацювань, що підсилювало його академічний статус і роль у міжнародному науковому обміні.

У межах видавничої діяльності важливе місце посіла ініціатива підготовки короткого путівника по Кракову, зумовлена потребою надання стислої, науково вивіреної інформації для осіб, які перебували в місті короткий час. У звіті наголошується, що видання адресувалося передусім іноземним відвідувачам і мало слугувати практичним інструментом орієнтації в культурному просторі міста. Путівник було видано у формі окремого аркуша з паралельним текстом чотирма мовами, що свідчило про орієнтацію на міжнародну аудиторію. Важливою складовою стала детальна карта Кракова, розроблена Яном Заморським на основі офіційних міських планів. Текст уклав доктор Клеменс Бонковський, а переклади виконали фахівці з академічним досвідом: французькою мовою – Мечислав Домбровський, англійською – доктор Юзеф Мучковський, німецькою – доктор К. Бонковський (Rocznik Krakowski-3, 1900, s.205). Це свідчить про високий рівень організації видавничого процесу та поєднання наукової достовірності з практичною доступністю. Проєкт путівника засвідчує перехід товариства до системної популяризації історико-культурної спадщини, зорієнтованої на багатомовну публіку, а також сприяння формуванню позитивного культурного образу Кракова як європейського міста.

У звіті за 1901 р. зафіксовано подальшу еволюцію видавничої стратегії товариства. Загальне зібрання доручило правлінню розробити проєкт ілюстрованої монографії, присвяченої пам'яткам мистецтва й культури Кракова (Rocznik Krakowski-4, 1902, s. 197). Це рішення відображало прагнення створити комплексне синтетичне видання з високим науковим і візуальним рівнем. Розглянувши кілька концепцій, правління зупинилося на моделі, подібній до серії *Berühmte Kunststätten*, що поєднувала наукову точність, доступність викладу та якісне поліграфічне оформлення (Rocznik Krakowski-4, 1902, s. 197). Такий вибір свідчив про орієнтацію товариства на загальноєвропейські видавничі стандарти та прагнення інтегрувати культурну спадщину Кракова в ширший європейський контекст.

Статистичні дані за 1897–1901 рр. засвідчують сталі темпи зростання членства та фінансових обсягів діяльності товариства. Кількість його членів зростає зі 176 в 1897 р. до 502 у 1901 р., тобто майже втричі, що свідчить про зростання популярності й авторитету організації. Фінансові надходження збільшилися з 1364,76 зл. до пікового показника 9258,81 у 1900 р., після чого зменшилися до 6387,76 у 1901 році. Витрати також зростали, досягнувши максимуму у 1900 р. – 8992,01 зл. Попри це,

щорічно зберігався позитивний баланс: у 1900 р. він був мінімальним (+266,80), а в 1901 р. зріс до +919,29 (*Rocznik Krakowski-4*, 1902, s. 198). Загалом ці показники свідчать про фінансову стабільність та ефективне управління коштами, що забезпечувало розширення видавничої і просвітницької діяльності товариства.

Важливе місце в діяльності товариства посідала організація художніх виставок, які поєднували наукові та популяризаторські завдання. Зокрема, виставка творів Міхала Стаховича була спрямована на комплексне представлення його малодослідженої творчості (*Rocznik Krakowski-4*, 1902, s. 199). Вона дала змогу здійснити першу систематичну оцінку доробку митця, проаналізувати стилістичні та тематичні особливості його робіт і уточнити його місце в історії краківського живопису кінця XVIII – початку XIX століття.

У межах стратегії міжнародної популяризації культурної спадщини Товариство ініціювало підготовку шостого тому *Rocznika Krakowskiego* у німецькому та французькому перекладах. Видання мало бути відредаговане Леонардом Лепшим і надруковане у видавництві Е. А. Seemann у Лейпцигу як частина серії *Berühmte Kunststätten*, що гарантувало високий поліграфічний рівень і широку європейську дистрибуцію (*Rocznik Krakowski-5*, 1905, s. 275). Цей проєкт демонструє прагнення товариства інтегрувати краківські студії в міжнародний академічний простір.

Важливим напрямом науково-мистецької діяльності стала підготовка до публікації Маріяцького вітваря Віта Ствоша. Для цього було організовано детальне фотографування твору та його фрагментів із використанням спеціального обладнання. Фотографічні роботи виконало ательє Антонія Павліковського, які повністю відповідали науковим і естетичним вимогам товариства (*Rocznik Krakowski-6*, 1906, s. 191). Проєкт став прикладом інноваційного використання технічних засобів у науковій публікації мистецьких пам'яток.

У співпраці з Купецькою конгрегацією, що в 1910 р. відзначала 500-річчя свого заснування, товариство ініціювало підготовку наукового видання з історії краківської торгівлі. Проєкт отримав фінансову підтримку в розмірі 2500 корон, а його виконання було доручено дослідникам Кутржебі та Пташнику (*Rocznik Krakowski-7*, 1910, s. 167). Монографія стала прикладом комплексного дослідження економічної та соціальної історії міста й водночас засвідчила здатність товариства налагоджувати інституційні партнерства та залучати ресурси для реалізації масштабних наукових проєктів.

У рамках систематизації наукової діяльності товариства окрему увагу приділено музичній спадщині Кракова, що залишалася маловивченою. Було створено комісію для комплексної інвентаризації друкованих і рукописних музичних джерел у бібліотеках, архівах та церковних збірках із метою визначення їхньої наукової та культурної цінності (*Rocznik Krakowski-8*, 1913, s. 242). Ініціатива ілюструє розширення досліджень від мистецтва й архітектури до музикознавства та підкреслює роль товариства як координатора інвентаризацій культурної спадщини.

Товариство активно займалося вшануванням пам'яті видатних діячів та історичних подій Кракова. Планувалося встановлення пам'ятної дошки Віта Ствоша з точним визначенням будинку його майстерні або на громадській будівлі. Передбачалося також встановлення додаткових дошок на честь видатних осіб і подій, що

підкреслює роль товариства у формуванні колективної історичної пам'яті (Rocznik Krakowski-8, 1913, s. 242).

У межах науково-громадської діяльності товариство брало участь у відзначенні ювілеїв та пам'ятних подій: надсилало телеграми з нагоди 250-річчя Львівського університету та 50-річчя діяльності проф. Тадеуша Корзона, а також внесло 200 корон на пошанування заслуг д-ра Станіслава Томковича, що увінчалось портретом у Національному музеї (Rocznik Krakowski-8, 1913, s. 242).

Товариство брало участь у захисті відкритих просторів Кракова, зокрема Блоні, що перебувала під загрозою забудови. Воно долучилося до акції Товариства охорони краси Кракова, підписавши меморіал до Міської ради (Rocznik Krakowski-8, 1913, s. 242). Ця діяльність демонструвала інституційний підхід до охорони міського простору та міжорганізаційну координацію культурних товариств у збереженні історичного й містобудівного середовища Кракова.

Діяльність товариства у світлі протоколів засідань. Протоколи засідань товариства становлять одне з найважливіших першоджерел для дослідження його діяльності не лише з огляду на фактологічну насиченість, а насамперед через можливість критичного переосмислення усталених уявлень про характер і масштаби його функціонування. Саме в цих документах безпосередньо зафіксовано процес внутрішньої роботи організації, що дає можливість відійти від апологетичних інтерпретацій і простежити реальні механізми ухвалення рішень. Необхідність їх ґрунтовного аналізу зумовлена тим, що протоколи відображають не лише задекларовані цілі, а й фактичний перебіг дискусій, коло проблем, які визнавалися актуальними на конкретному етапі, а також межі практичних дій, на які було готове товариство.

На відміну від узагальнених звітів чи публічних публікацій, що формували нормативний і позитивний образ організації як активного охоронця культурної спадщини, протокольні записи дають змогу реконструювати процес формування позицій, виявити роль окремих діячів у прийнятті рішень, простежити внутрішню ієрархію та реальну організаційну структуру. У цьому сенсі протоколи виступають інструментом деміфологізації, оскільки дають змогу співвіднести риторику товариства з його практичними можливостями та інституційними обмеженнями. Таким чином, дослідження протоколів засідань у межах цієї праці спрямоване не на відтворення ідеалізованого наративу, а на критичну реконструкцію повсякденної діяльності організації.

У структурі товариства діяли спеціалізовані комісії, зафіксовані в протоколі засідання від 20 травня 1906 р. Комісія з організації екскурсій готувала тематичні маршрути для популяризації історії Кракова; комісія зі збереження пам'яток займалася інвентаризацією, охороною та реставрацією споруд, насамперед сакральних; комісія краківської традиційної музики займалася збиранням і поширенням місцевих музичних традицій; комісія з проведення конкурсу координувала наукові та культурні ініціативи. Додатково створювалися *ad hoc* комісії для оперативного вирішення ситуативних завдань (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 124).

Практичний підхід товариства до охорони спадщини ілюструє обговорення участі у відновленні костелу св. Агнешки 22 березня 1906 р. Було запропоновано виділити 200 крон за умови початку робіт духовенством та наявності гаран-

тій ефективного використання коштів, враховуючи загальну вартість у 8000 крон (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 124). Такий підхід демонструє прагнення мінімізувати ризики й уникнути символічної участі без реального впливу, перетворюючи роль товариства з активного учасника на умовного донора та спостерігача.

Аналогічно у випадку костелу св. Войцеха фінансова готовність у 500 крон декларувалася з умовами фактичного початку робіт і наявності гарантій завершення, що підкреслює прагнення товариства зберігати контроль над публічним іміджем і мінімізувати матеріальні зобов'язання (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 124). Схожий механізм простежується у справі костелу св. апостола Андрія: резервування 500 крон і посилення на очікувану позику в 3 000 000 корон дало можливість товариству зайняти позицію «очікування», забезпечуючи символічну підтримку без прямої відповідальності (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 124). Таким чином, аналіз протоколів 1906 р. демонструє, що фінансова діяльність товариства поєднувала заявлену готовність до участі з раціональною стратегією мінімізації ризиків та контролю над іміджем, що ставить під сумнів традиційне уявлення про його «безкорисливу опіку над спадщиною». Можливість перерахування 500 рублів у разі ненадходження позики на перший погляд здається проявом гнучкості, проте насправді свідчить про ситуативний характер фінансових рішень і відсутність чітко визначеної фінансової стратегії товариства.

Протокол від 16 червня 1906 р., що фіксує можливість використання коштів у марках без адміністративних обмежень, також потребує критичного осмислення. Необхідність узгодження із церковною комісією демонструє залежність товариства від зовнішніх регуляторних органів і свідчить про умовний характер його фінансової автономії (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 127). Таким чином, участь товариства у фінансуванні реставрацій сакральних об'єктів була обмеженою, умовною та залежною. Джерела свідчать не про масштабні інвестиції, а про використання стратегій обережності та резервування коштів. Деміфологізація діяльності дає змогу розглядати організацію як інститут, що функціонував переважно через символічний капітал, експертну легітимацію та координацію, залишаючи ключові фінансові й організаційні рішення за церковними та державними структурами.

Протоколи також демонструють структуровану участь товариства у формуванні міського простору. Наприклад, у відповіді на лист Магістрату Кракова щодо зміни назви вулиці Пуста товариство ухвалило перейменування на Брацьку (Braska), обґрунтовуючи це історико-топографічними факторами (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 127). Такий підхід відображає процедурно обґрунтовану позицію, а не абсолютний «захист історичної пам'яті». Схожа ситуація спостерігається в пропозиції щодо участі у відновленні костелу св. Яна. Джерела показують, що товариство не обов'язково мало намір фінансувати реставрацію, а радше прагнуло формально контролювати та супроводжувати проєкт, залишаючи основні зобов'язання за церковними структурами (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 127).

Фінансовий звіт за 1906 р. (протокол від 13 листопада) відображає доходи 10 268,69 крони та витрати 3547,86 крони, профіцит 6720,83 крони (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 128). Це не ознака масштабного впливу, а результат обережної політики та помірних витрат, причому реальна участь у проєктах залишалася обмеженою необхідністю узгодження з церковними та державними структурами.

Аналіз протоколів 1906 р. в деміфологізованому ключі показує, що товариство функціонувало переважно як координатор, радник і символічний донор. Фінансові та топонімічні рішення були обмежені процедурними умовами, адміністративною залежністю та прагненням мінімізувати ризики, а формальна активність у сфері охорони спадщини часто мала декларативний характер.

Протокольні записи від 20 грудня 1907 р. фіксують фінансовий стан: доходи 10 365,17 крони, витрати 6213,79 крони (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 142). Попри позитивний баланс, аналіз показує зростання видаткової частини бюджету через активізацію діяльності у сфері охорони пам'яток, організації наукових заходів і видань. Фінансові дані відображали не «успіх», а перехід до інтенсивнішого й умовного використання ресурсів.

Ініціатива встановлення пам'ятної таблиці на честь Вінцента Пола була радше стратегічним символічним актом для формування видимості культурної активності, ніж реальною охороною історичної пам'яті (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 143). Аналогічно створення Альбому фотографій Кракова служило репрезентативній та популяризаторській функції, підсилюючи науковий і культурний статус товариства, а не забезпечуючи ефективний захист архітектури (AAN-1, zesp. 562, sygn. 54, s. 143).

Таким чином, товариство у 1907–1908 рр. виконувало роль координатора, радника та символічного актора міського публічного простору. Фінансові ресурси та культурні інструменти (меморіальні таблиці, фотоальбом) використовувалися для підтримки репутації і видимості організації, а рішення засідань демонстрували умовну активність, орієнтовану на публічну легітимізацію та науково-символічний ефект, а не на пряме втручання в реставрацію або управління міським простором.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу всебічно проаналізувати становлення, організаційну структуру й основні напрями діяльності Товариства любителів історії та пам'яток Кракова наприкінці XIX – на початку XX ст. як одного з провідних осередків громадської охорони історико-культурної спадщини міста. На основі системного опрацювання протоколів засідань товариства та річних звітів, опублікованих у часописі *Rocznik Krakowski*, було реконструйовано не лише програмні засади діяльності організації, а і її повсякденну практику, що дає можливість глибше зрозуміти реальні механізми функціонування пам'яткоохоронного руху в Кракові зазначеного періоду.

У межах статті вирішено низку важливих наукових проблем. Насамперед подолано однобічність і фрагментарність попередніх досліджень, у яких діяльність товариства здебільшого розглядалася крізь призму окремих ініціатив або персоналій. Залучення протоколів засідань як базового джерела дало змогу простежити коло проблем, що систематично порушувалися членами організації, зокрема питання інвентаризації пам'яток, контролю за станом історичної забудови, участі в реставраційних проєктах, а також реагування на загрози, спричинені урбаністичними трансформаціями та господарською діяльністю міста. Водночас було показано, яким чином ці проблеми трансформувалися у конкретні рішення та практичні дії.

Важливим результатом дослідження стало висвітлення внутрішньої структури товариства, процедур ухвалення рішень і форм колективної відповідальності за пам'яткоохоронну діяльність. Аналіз джерел засвідчив, що товариство функ-

ціонувало як ефективний комунікативний майданчик, де поєднувалися наукова експертиза, громадська ініціатива й адміністративна взаємодія з міськими інституціями. Це дає можливість говорити про формування в Кракові на межі XIX–XX ст. ранньої моделі співпраці між громадянським суспільством та органами місцевого самоврядування у сфері охорони культурної спадщини.

Науковий внесок статті полягає також у критичному зіставленні внутрішніх документів товариства з опублікованими річними звітами, завдяки чому можна виявити відмінності між внутрішнім дискурсом організації та її публічним самопредставленням. Такий підхід дав змогу точніше оцінити пріоритети діяльності товариства, а також зрозуміти, які аспекти його роботи вважалися найбільш значущими для формування громадської думки та підтримки з боку міської спільноти.

Загалом результати дослідження істотно розширюють уявлення про роль громадських наукових товариств у процесі інституціоналізації охорони історико-культурної спадщини в Центрально-Східній Європі. Запропонований у статті підхід та введені до наукового обігу джерела створюють підґрунтя для подальших міждисциплінарних і порівняльних досліджень, зокрема щодо взаємодії громадських організацій із владними структурами, а також впливу подібних ініціатив на формування сучасних пам'яткоохоронних практик.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

AAN-1: Archiwum Narodowe w Krakowie, zesp. 562, sygn. 54

Rocznik Krakowski-1: Rocznik Krakowski (1898). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 1, 378 s.

Rocznik Krakowski-2: Rocznik Krakowski (1899). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 2, 242 s.

Rocznik Krakowski-3: Rocznik Krakowski (1900). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 3, 221 s.

Rocznik Krakowski-4: Rocznik Krakowski (1902). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 5, s.199

Rocznik Krakowski-5: Rocznik Krakowski (1905). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 7, s.275.

Rocznik Krakowski-6: Rocznik Krakowski (1906). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 8, s.191.

Rocznik Krakowski-7: Rocznik Krakowski (1910). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 12, s.197

Rocznik Krakowski-8: Rocznik Krakowski (1913). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 15, s.242.

REFERENCES

AAN-1: Archiwum Narodowe w Krakowie, zesp. 562, sygn. 54 (in Polish).

Rocznik Krakowski-1: Rocznik Krakowski (1898). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 1, 378 s (in Polish).

Rocznik Krakowski-2: Rocznik Krakowski (1899). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 2, 242 s (in Polish).

Rocznik Krakowski-3: Rocznik Krakowski (1900). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 3, 221 s (in Polish).

Rocznik Krakowski-4: Rocznik Krakowski (1902). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 5, s.199 (in Polish).

Rocznik Krakowski-5: Rocznik Krakowski (1905). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 7, s.275 (in Polish).

Rocznik Krakowski-6: Rocznik Krakowski (1906). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 8, s.191 (in Polish).

Rocznik Krakowski-7: Rocznik Krakowski (1910). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 12, s.197 (in Polish).

Rocznik Krakowski-8: Rocznik Krakowski (1913). Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, в 80 т., 15, s.242 (in Polish).

Mykola PRYKHODKO

Candidate of Historical Sciences,

Doctoral Student at the Department of World History and Archaeology

Dragomanov Ukrainian State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7428-8540>

e-mail: prihod@ukr.net

PUBLIC PROTECTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF KRAKOW: THE ACTIVITIES OF THE SOCIETY OF LOVERS OF HISTORY AND MONUMENTS IN THE LATE 19TH AND FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The article analyzes the formation and activities of the Society of Lovers of History and Monuments of Kraków as one of the leading centers of public protection of the city's cultural heritage in the late 19th and early 20th centuries. The primary source of the research was the minutes of the Society's meetings, which made it possible to trace the range of pressing issues regularly raised at its sessions, as well as the specific forms of response to challenges in the field of preservation of historical monuments. These documents reflect the everyday practical activities of the organization, its internal structure, decision-making mechanisms, and interaction with municipal institutions.

The second important source of the study was the annual reports on the Society's activities published in the journal *Rocznik Krakowski*. These reports reflect those aspects of the organization's work that the Society sought to communicate to the public and a broader audience. They contain generalized information on implemented measures, scholarly and heritage preservation initiatives, financial activities, and the results of cooperation with other institutions, which makes it possible to comprehensively assess the scope and directions of civic activity in the field of preserving the historical and cultural heritage of Kraków.

Keywords: civil society, non-governmental organizations, community self-organization, heritage preservation activities, Austro-Hungarian Empire.

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК [304.73]:792.2.9

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-06>

Роман БЕРЕСТ

*доктор історичних наук, професор
кафедри режисури та хореографії*

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7405-2020>

e-mail: Berest_liet@ukr.net

Олег ПЕТРИК

*кандидат мистецтвознавства, професор
кафедри режисури та хореографії*

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4245-3839>

e-mail: Oleh.Petryk@lnu.edu.ua

УКРАЇНСЬКІ ТЕАТРИ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА (ПРОБЛЕМИ ІСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ)

У статті на базі наукових різночасових праць діячів і дослідників мистецтва, публікацій української історіографії висвітлено складні умови існування та діяльності українських театрів у Львові в міжвоєнний період ХХ ст. На той час Львів був найбільшим адміністративним і культурно-мистецьким центром Східної Галичини¹, у якому в різних організаційних формах і об'єднаннях співіснували польські, українські, єврейські, вірменські, австрійські та інші творчі структури. Наголошено на антиукраїнських заходах владних структур щодо місцевого українського населення. На тлі заходів, скерованих на утвердження польської влади на українських землях Східної Галичини, помітно загострилися міжнаціональні протистояння між українцями та поляками, що отримало відбиток на суспільно-політичному, етнокультурному, соціальному, релігійному, науковому, освітньому, мистецькому й інших статусах українців. Особливе значення в культурному житті українського населення отримали українські театральні заклади.

Доведено, що українське театральне мистецтво, незважаючи на скрутне становище, стало головним провідником відкритої пропаганди серед населення національної культури, національних традицій, звичаїв та обрядів. Відзначено лояльну позицію діячів Української церкви, низки громадських організацій щодо полонізації населення й антиукраїнської політики. Наголошено на значному розмаїтті невеликих українських театральних установ, закладів, аматорських робітничих, профспілкових, громадських колективів, які сприяли справі підтримки національної культури, ідентичності, національного духу, що в умовах політики польської окупаційної влади мало особливе значення. Розглянуто вплив політики польської влади на динаміку відносин між українцями та поляками в Галичині. У діяльності українських театрів відзначено локальні приклади поширення міжетнічної польсько-української творчої співпраці, а також участь окремих українських артистів у польських театральних колективах.

Ключові слова: театр, артисти, національна культура, танець, балет, музика, українці, поляки, політика, творча діяльність, мистецтво.

¹ У цьому випадку зазначимо про умовність вживання терміна «Східна Галичина» для міжвоєнного періоду, коли на основі мандата Паризької мирної конференції польська влада приєднала їх до складу Речі Посполитої.

Міжвоєнний період для українського населення Східної Галичини став складним політичним, економічним, національним, освітнім, етнокультурним і соціальним випробуванням. Формуванню міжнаціональних суспільно-політичних умов у Галичині сприяла низка подій та чинників. Зокрема, поразка в Першій світовій війні Росії та Австро-Угорщини створила сприятливі умови для проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та Речі Посполитої. Міжнародна військова підтримка Польської держави (насамперед з боку Франції), а також лояльне ставлення до неї низки європейських країн не тільки помітно підняли національний дух поляків, але й актуалізували ідею відродження великої Польщі. Тому не випадково претензії поляків на Східну Галичину переросли в польсько-українську війну 1918–1919 рр., яка за результатами національно-визвольних змагань для ЗУНР та Галицької армії (ГА) закінчилася невдало (Литвин, 1998).

На тлі утвердження новітньої польської зверхності на галицьких землях зауважимо, що польсько-українські стосунки мають багатомісячну історію. У її основі найчастіше лежали територіальні та майнові претензії. Проте в різні періоди історії міжетнічні відносини мали різне напруження. Це залежало від різних чинників. Так, наприкінці XIX століття в умовах існування в Галичині австро-угорської влади в міжетнічних польсько-українських відносинах відзначалася відносна «м'якість» і навіть доходило до актів міжнаціонального порозуміння.

Проте внаслідок повоєнного врегулювання, що відбувалося на Паризькій мирній конференції, у Східній Галичині було встановлено жорстку польську владу, яка українцям запровадила низку обмежень щодо участі в адміністративному управлінні, суспільно-політичній діяльності, роботі в силових структурах, у галузі національної освіти, культури тощо (Дерев'яний, 2011, 3 лютого).

В умовах дискримінаційної антиукраїнської політики польських владних структур на східних галицьких землях у культурному житті українського населення театр отримав особливе місце та значення. Він став своєрідним національним комунікатором, оберегом і репрезентантом багатой національної історико-культурної спадщини. У його творчій місії тісно перепліталися реалії буденного існування, далеко не прості проблеми згуртування українців, ідеї доброзичливості, патріотизму, побуту, праці, гідності, національного духу.

Стан дослідження. Із числа праць сучасників міжвоєнного періоду виділяється монографія Степана Чарнецького «Нарис історії українського театру в Галичині» (Чарнецький, 1934). Робота є цінною і важливою, але вона не охоплює весь міжвоєнний період. Крім цього, автор помітно зосередив свою увагу на діяльності культурного товариства «Українська Бесіда» (до 1916 р. – «Руська Бесіда»), що обмежує уяву сучасника про загальне становище, особливості формування та розвитку національного театру в період між двома світовими війнами. Стан українського театру й театрального мистецтва висвітлюють невеликі публікації на сторінках місцевої періодики, які присвячені діяльності окремих театрів, гуртків, товариств. Серед них варто відмітити невелику статтю Антона Крушельницького, присвячену діяльності львівського театру «Комета», яка була опублікована на шпальтах газети «Діло» (Крушельницький, 1925, с. 3). Привертає увагу стаття невідомого автора, надрукована під псевдонімом Л. Л. Вона поміщена на сторінках видання «Новий

час» і висвітлює становище й аматорську діяльність театрального гуртка «Просвіти» (Л. Л., 1928, с. 5). Спробу проаналізувати реальне становище й діяльність українського театру у Львові у 20–30 рр. ХХ ст. зробив у своїй публікації Кость Левицький. Він намагався відшукати причини нерівномірного розвитку мистецького театрального життя українців в умовах польської влади (Левицький, 1937, с. 3).

У руслі дослідження проблематики умов існування українського театру привертають увагу праці авторів, які в силу різних причин опинилися в еміграції. Серед них відзначимо роботу Семена Наріжного, присвячену становищу мистецького життя українців у Галичині між світовими війнами (Наріжний, 1942). Деяко суб'єктивними й односторонніми здаються опубліковані спогади емігрантів про діяльність окремих українських театральних митців, аматорських колективів театрів Галичини міжвоєнного періоду, які були видані в 1975 р. під редакцією Григорія Лужницького та Леоніда Полтави (Наш театр, 1975). Менш-більш реально становище окремих талановитих українських артисток у польських культурних закладах Львова в період між двома світовими війнами намагалася показати Марія Пастернакова² (Пастернакова, 1963).

Із числа найновіших праць заслуговує на увагу стаття Оксани Середи, присвячена діяльності окремих аматорських колективів Галичини в міжвоєнний період (Середа, 2007, с. 162–175). Різні аспекти культурно-мистецького життя західних українців у міжвоєнний період проаналізували Олександра Боньковська (Боньковська, 2007, с. 35–52), Роман Лаврентій (Лаврентій, 2012, с. 32–36); Анастасія Чубрей, Лідія Снісарчук, Олеся Дроздовська та ін.

Помітним доповненням до висвітлення реального стану побутування театрального аматорства в міжвоєнний період стало відкриття відомостей про діяльність при українських галузевих робітничих професійних спілках та організаціях аматорських театральних гуртків, секцій, їх тісну співпрацю з філіями товариства «Просвіта», створення координаційного міжспілкового центру «Культурна Ліга» (Берест, 1995, с. 50–76; Берест, 2013, с. 348–350). Зрештою, варто наголосити, що культурні традиції репрезентації національної спадщини в середовищі українського робітництва активно закладалися ще в другій половині ХІХ ст., тобто в умовах існування в Галичині австро-угорської влади (Пасіцька, 2013, с. 88; Берест, 2022, с. 159–163).

Останнім часом цінні наукові персоніфіковані дослідження з використанням різних за походженням джерел опублікували працівники факультету культури і мистецтв Львівського національного університету ім. І. Франка Олег Петрик, Олександр Плахотнюк, Роман Берест, Олег Кузик та ін. (Берест, Петрик, Кузик, 2022, с. 104–114; Берест, Плахотнюк, 2024, с. 8–18). Проте досі в царині створення й діяльності українських театрів залишається багато маловідомих питань. Так, майже нічого невідомо про театральну діяльність у Львові філії театрального То-

² Вона ж – Марія Іванівна Пастернак (1897, Львів – 1983, Торонто), українсько-канадська педагогиня, журналістка, критикиня, співавторка Енциклопедії українознавства, авторка низки статей і рецензій у галицьких, канадських і американських часописах: «Душа і танок», «Давня і сьогочасна пантоміма», «На службі Терпсихори», «Сильветки українських танечниць» та ін., дружина відомого галицького археолога Ярослава Пастернака.

вариства імені І. Котляревського, «Українського ювілейного театру», профспілкового «Союзу артистів» (маються на увазі секції професійної спілки «Союз діячів українського театрального мистецтва») і багато інших питань, що актуалізують проблематику дослідження.

Основний виклад матеріалу. Після захоплення поляками земель Східної Галичини всі найголовніші адміністративні, силові, комунікативні, фінансові, виробничі, транспортні, освітні, культурно-розважальні та інші заклади й будівлі перебрала польська влада. Уже на початку 20-х рр. ХХ ст. Східна Галичина отримала назву «Малопольща». З корінних польських земель у Східну Галичину прибували резервісти, колоністи, осадники, яким за «особливі заслуги» влада надавала землі й маєтки. У руслі реалізації політики прискореної полонізації місцевого населення з боку владних структур періодично відбувалися різні заходи. Силові структури проводили жорсткий контроль за місцевим населенням, українськими установами з метою усунення українців із керівних посад, обшуку й закриття українських установ. Відбувалося обмеження діяльності та скорочення українських наукових, навчальних, етнокультурних, освітніх, спортивних, профспілкових товариств, а також окатоличення місцевого населення (Дерев'яний, 2011, 3 лютого).

Проте вже від початку 20-х рр. ХХ ст., навіть в умовах польської владної зверхності, українці намагалися відтворювати свої національні етнокультурні наративи та декларувати українство. Культура та мистецтво вирішальним чином впливали на реальний суспільно-політичний і світоглядний стан населення Галичини. Цей час для українського населення можна оцінити як обнадійливо-поміркований етап співіснування національних культур. Особливістю тогочасної Галичини було те, що не тільки українські, але й насамперед польські, єврейські національні громадські організації для реалізації своїх ідей використовували наявний національний інструментарій впливу на глядача. І якщо польська національна ідеологія чітко орієнтувалася на реалізацію державних асиміляційних процесів в Галичині, то інші національні колективи намагалися пристосуватися до умов існування або чинити опір, пропагуючи власне мистецтво.

Загалом з утвердженням польської адміністрації у Східній Галичині українська національна культура опинилася в складному становищі. Не тільки у Львові, але й у багатьох населених пунктах Галичини на виробництвах, при товариствах «Просвіта» (ДАЛО, спр. 10297, арк. 5–6), при галузевих професійних спілках (Берест, 1995, с. 50–57) виникали та напівлегально існували невеликі трупі аматорів театрального мистецтва. Специфіка їх аматорської діяльності полягала у відзначенні національних пам'ятних дат, подій, ювілеїв окремих осіб.

Попри багатовекторність побутуючих політичних поглядів і пропагованих ідей від різних тогочасних політичних сил із позиції сьогодення заслуговують на особливу увагу суспільно-політичні погляди станиславівського єпископа Григорія Хомишина. Навіть у складних умовах існування національна еліта мала б не тільки консолідуватися в протистоянні антиукраїнським заходам, але й відшукувати легальні інформативні засоби. Тому він активно підтримував створення та розвиток української преси. До речі, заснований ним часопис «Нова зоря» в міжвоєнний період став важливим культурним інформатором. На його сторінках порушували-

ся не тільки важливі питання становища релігії, польсько-українських відносин, але й питання стану національної культури, мистецтва, театру тощо. На відміну від радикальних закликів, які пропагували представники низки політичних партій, Г. Хомишин усвідомлював навісну загрозу асиміляції та наслідки політики утисків із боку влади (Комар, 2012, с. 351–352). Подібно до громадянської позиції митрополита Андрея Шептицького (Литвин, 2023, с. 101–121) він не вдавався до силової конфронтації, а вибрав шлях конструктивного культурного протистояння через розвиток і пропаганду національних культурних цінностей, освіти, міжнародного діалогу. Його стратегія полягала у формуванні освіченої та морально-стійкої української еліти, здатної вести рівноправний діалог із польською стороною.

Реально національна галицька еліта міжвоєнного періоду відшуквала різні шляхи утвердження. Так, у плані археологічного вивчення пам'яток минулого Галичини, що мало дуже важливе значення для доказу історичної приналежності галицьких земель, українським дослідникам було введено численні обмеження на право виконання науково-дослідних робіт (Булик, Берест, 2023, с. 223–250). Щоправда, вказані дослідження регулярно підтримувала Греко-католицька церква.

Подібна ситуація склалася і в театральному мистецтві. Чимало аматорських труп Галичини існували під керівництвом священників, дяків, учителів та ін. Ближче до рівня професійної діяльності перебував перший професійний театр Галичини, заснований у 1864 р. у Львові при культурно-освітньому товаристві «Руська Бесіда». Важливо, що його діяльність підтримувала австрійська влада, а виступи театру часто виходили далеко за межі галицьких земель. Зі зміною влади театр опинився на межі виживання.

Особливу увагу владні польські структури надавали прискореній колонізації закладів науки, освіти, культури, мистецтва, релігії. Виключно польським стали Львівський університет, Львівська політехніка, Великий міський театр (зараз – Львівський національний театр опери і балету ім. С. Крушельницької), театр Станіслава Скарбека (зараз – Національний академічний український драматичний театр ім. Марії Заньковецької), театр «Марисенька», що був розташований на площі Ф. Смольки, 5 (зараз – театр «Воскресіння, пл. ген. Григоренка, 5) та ін. Фактично вже від початку 20-х рр. ХХ ст. усі українські політичні, наукові, навчальні, громадські, культурні, освітні, мистецькі, спортивні організації та товариства Львова опинилися під контролем і утисками польської влади, що логічно викликало невдоволення й опір українців. Незважаючи на владну дискримінаційну політику, антиукраїнську пропаганду, в тому числі з боку проросійських товариств і видань, українці за інтересами гуртувалися навколо «Просвіти», Наукового товариства імені Шевченка, «Рідної школи», «Бояна», «Сокола» і навіть «Маслосоюзу», «Центробанку», «Народної торгівлі», «Українського студентського союзу», галузевих профспілкових об'єднань, де творили аматорські хорові, музичні, театральні, хореографічні та інші гуртки. У відповідь на колонізацію Львівського університету й інших вищих навчальних закладів уже в липні 1921 р. у Львові розпочав навчальну діяльність Тасмний український університет (Литвин, 2017, с. 337–349).

Безумовно, Перша світова війна й умови повоєнного врегулювання внесли помітні корективи в театральне життя українців Галичини. Появі та поширенню

стрілецьких труп у легіоні Українських січових стрільців слід завдячувати акторам «Руської Бесіди», а також самодіяльним артистам невеликих аматорських колективів (Башняк, 2009, с. 249–255). А вже на початках формування польської влади в Галичині мистецькі традиції змушені були пристосовуватися до реальних умов. Фактично від травня 1920 р. до серпня 1921 р. при товаристві «Українська Бесіда» у Львові існувала трупа під назвою «Український незалежний театр». Вона була сформована із числа демобілізованих військових акторів Театру Начальної Команди ГА. Для проведення репетицій та виступів трупа орендувала Велику залу Музичного товариства ім. М. Лисенка (зараз – Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка) на тодішній вул. Шашкевича, 5 (зараз – вул. О. Нижанківського, 5) (Башняк, 2009, с. 249–255).

Важливо, що за короткий відрізок часу артисти Незалежного театру зуміли налагодити творчу співпрацю з педагогами та студентами музичного товариства. Ініціатором творчої співпраці виступив талановитий український композитор Станіслав Людкевич. Особливою подією у культурному житті Львова та театру «Української Бесіди», зокрема, стала спільна постановка невеликої оперної вистави М. Лисенка «Ноктюрн», яка відбулася 5 вересня 1920 р. під орудою Станіслава Людкевича. Саме він інструментував оперу для камерного оркестру й підготував її до постановки. Згодом виставу успішно демонстрували в Коломиї та Дрогобичі, і навіть на сцені Великого польського міського театру у Львові. У жовтні 1920 р. відбулися постановки опер «Ночі під Івана Купала» Анатолія Вахнянина, «Наталка Полтавка», «Чорноморці» Миколи Лисенка, «Катерина» Миколи Аркаса. Музичний супровід вистав озвучували порівняно «скромні» композиції, створені обмеженим числом простих музичних інструментів (Гавалюк, 2020).

Поступово Незалежний український театр «Української Бесіди» ставав яскравим виразником національних інтересів та дієвим пропагандистом культурної спадщини українського народу. Велика заслуга в цьому належить Олександрові Загарову³, якому вдалося зібрати в одну трупу низку талановитих артистів та виконавців (Пилипчук, 2010). До складу театральної трупи О. Загарова увійшли професійні вокалісти Василь Коссак, Нестор Горницький, Філомена Лопатинська, Михайло Маслюк-Мартіні, Роман Прокопович-Орленко, а також актори: Софія і Ярема Стадники, Ольга Дівнич-Завадська, Стефанія Стадниківна, Олена Бенцалева, Мар'ян Крушельницький, Іван Рубчак, Микола Бенцаль, Лука Лісевич та ін.

³ Загаров Олександр Леонідович (справж. прізвище – фон Фессінг; 05.01.1877 – 12.11.1941), мандрівний актор, режисер, педагог. Походив зі змішаної українсько-німецької родини. Закінчив реальне училище в Харкові, Вище музично-драматичне училище при Московському філармонічному товаристві (кл. В. Немировича-Данченка), був вільним слухачем Брюссельського університету. Працював у Московському художньому академічному театрі; виступав артистом у російських антрепризах Константина Незлобіна (м. Вільно), Михайла Дарського (м. Ярославль), Всеволода Мейерхольда (м. Тбілісі), Лебедева (Херсон); режисером Театру Федора Корша, Імператорського театру (С.-Петербург), Московського драмтеатру Суходольських. У 1917 р. керував Військово-народним театром в Одесі. У листопаді 1918 р. в Києві став директором новоствореного українського Державного драматичного театру. 1921 р. він емігрував у Польщу і у Львові очолив Український незалежний народний театр товариства «Українська бесіда» (до 1923 р.).

З урахуванням нагальних вимог польської окупаційної влади О. Загаров значно оновив репертуар театру, у якому помітно збільшилася кількість творів класиків та оперет розважального характеру (Гавалюк, 2020).

Навіть коротенькі анонси, звіти на сторінках періодичних видань і невеличкі афіші (рис. 1, 2) дають сучаснику багату й розгорнуту уяву про особливості творчого репертуару, розмаїття жанрової тематики театру. У його творчих постановках виділяється драма, народна драма, драма-трагедія, комедія, фантастична комедія, опера, оперета, фарс і інші жанри.

Появі в репертуарі театру класичних оперет зарубіжних авторів передувала велика перекладацька праця. За короткий період було здійснено переклади українською мовою, складено лібрето та виконано сценічну постановку оперет австрійських композиторів Франца Легара «Циганська любов», Лео Фалля «Троянда Стамбулу», Йоганна Штрауса (молодшого) «Барон циганів», а також французького композитора Жака (Якоба) Оффенбаха «Чародійна скрипка» та ін. (Гавалюк, 2020).

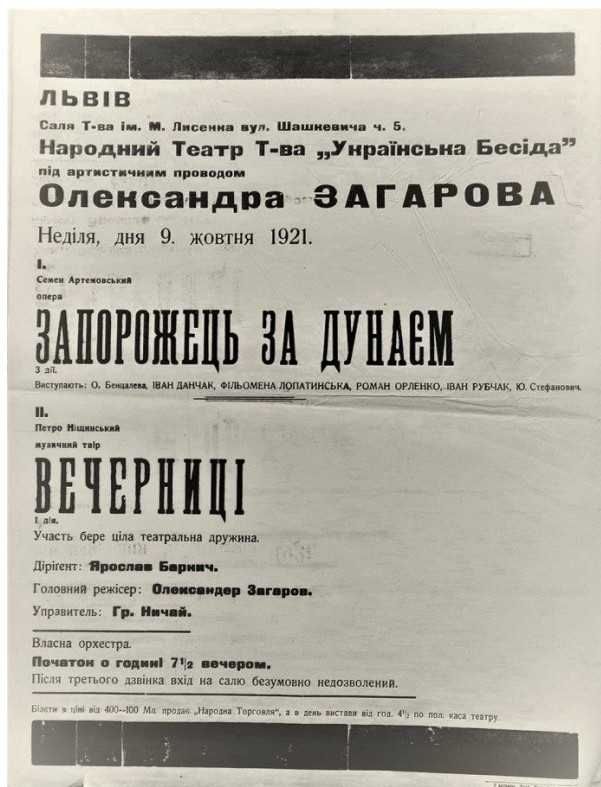


Рис. 1. Театральна афіша про постановку опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» артистами Народного театру товариства «Українська Бесіда» у Львові в неділю 9 жовтня 1921 р. (фото із сайту «Фотографії старого Львова»:
<https://photo-lviv.in.ua/velyka-teatral-na-istoriia-odnii-velykoi-stseny-chastyna-druha-vid-teatru-uha-do-dramatychnoi-shkoly>)

Особливо прихильно глядачі сприйняли постановки опер українських авторів. Серед них великим успіхом відзначалися «Відьма» галицького композитора й диригента Ярослава Ярославенка, «Катерина» письменника й композитора М. Аркаса, «Ноктюрн» композитора й педагога Миколи Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» композитора Семена Гулака-Артемовського, а також «Галька», яку створив польський композитор Станіслав Монюшка, «Продана наречена» чеського композитора Бедржіха Сметани. Варто згадати й комедію «Мірандоліна», яку написав реформатор італійського театру епохи Просвітництва, італійський драматург Карло Гольдоні, «Бій метеликів» німецького драматурга Германа Зудермана, «Любовці» австрійського прозаїка Артура Шніцлера та ін. (Гавалюк, 2020).

У постановках театру особливу популярність серед глядацької публіки Львова мали комедії зі співами та танцями. Серед них відзначимо комедійну п'єсу українського письменника Михайла Старицького «За двома зайцями», мелодраму «Верховинці» уродженця м. Броди видатного польського драматурга Юзефа Коженювського, виконану на тематику традиційного гуцульського буття. Певною творчою інновацією у постановках театру також стали народні драми зі співами й танцями. Серед них відзначалися «Циганка Аза, або Хата за селом» Юзефа Крашевського на музику Зигмунта Носковського, «Маруся Богуславка» та «Ой, не ходи, Грицю» Михайла Старицького, «Дай серцю волю...» Миколи Кропивницького та ін.



Рис. 2. Театральна афіша про постановку комедії К. Гольдоні «Мірандоліна» артистами Народного театру товариства «Українська Бесіда» у Львові в четвер 13 жовтня 1921 р. (фото із сайту «Фотографії старого Львова»: <https://photo-lviv.in.ua/velyka-teatral-na-istoriia-odnii-nevelykoi-stsny-chasty-na-druha-vid-teatru-uha-do-dramatychnoi-shkoly>)

Із числа творів драматичного репертуару театру з великим успіхом було реалізовано постановки «Бурлака» й «Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого, «Діти Агасфера» Світлани Белої, «Батько» Августа Стріндберга, «Примари», «Нора» і «Гедда Габлер» Генріка Ібсена, «Міреле Ефрос» Якова Гордіна, «Тартюф» Жана Батиста Мольєра, «Одруження», «Ревізор з Петербурга» і «Страшна помста» Миколи Гоголя, «Невольник» Миколи Кропивницького, «Панна Мара», «Молода кров», «Гріх», «Закон» Володимира Винниченка, «Візник Геншель» Гергарта Гавптмана, «Ясні зорі» Бориса Грінченка, «Молодість» Макса Гальбе, «Барон Кіммель» Вальтера Колло, «Момот Нір» Єлисея Карпенка та ін. (Театральна, 1922, с. 15).

Ще більш переконливо про величезну творчу роботу Незалежного театру «Української Бесіди» свідчить статистика його діяльності. Так, лише за період від 1 березня 1922 року до 1 травня 1923 року у Львові та в навколишніх містечках Галичини театр «Української бесіди» поставив 369 вистав. Майже половина з них (181) була поставлена у Львові. Тоді на сцені українського театру провідні партії виконували Олександра Любич-Парахоняк і Ольга Левицька-Бучма, формували майстерність талановиті диригенти Микола Гладилевич, Богдан Сарамага та Ярослав Барнич (Возняк, 1923, с. 2).

Попри величезний суспільний успіх і популярність у Галичині, театральна трупа стикалася з періодичними утисками поліції та різними перепонами. Театр існував на громадських засадах, без державної підтримки, громадських субвенцій. Вистави в силу невідомих причин іноді відбувалися з неповними залами або знімалися з виступу (Відкликана, 1922, с. 11). На психологічний стан О. Загарова також відчутно впливала відсутність житла. Тимчасовий притулок для його сім'ї надав працівник театру О. Онисько. Крім того, неприємним став міжнаціональний інцидент, який відбувся з вини вибуху емоцій польських радикалів у Великому театрі Львова в березні 1922 р. Тоді з нагоди вшанування польської артистки Великого польського театру Ірени Трапшо українській делегації заборонили виголошувати вітальну промову українською мовою, що викликало обурення серед українців (Отвертий лист, 1922, с. 6).

Попри побутуючі негаразди серед акторів Незалежного театру наприкінці 1922 р. ще існувала надія на краще майбутнє. При Музичному інституті ім. М. Лисенка була заснована Драматична українська школа, яка мала б стати доброю опорою у діяльності театру. В коротенькому оголошенні, поміщеному в часописі «Діло», зазначено: «Промовцям, що хотіли б виправити свою дикцію, загорілим аматорам-речитаторам, яким бракує добре виробленої техніки, і особливо кандидатам на майбутніх жерців Мельпомени, що перед вступом на сцену бажали би найти поважну професійну підготовку, нагадуємо, що від 1 листопада с. р. при Музичнім Інституті ім. М. Лисенка відчиняє для учнів свої двері перша в Галичині українська драматична школа під проводом Олександра Загарова і Миколи Вороного. Години навчання пополудневі» (Новинки, 1922, с. 6). У той же час невелика зала Музичного товариства була надто тісною для роботи виконавського колективу. Тому на шпальтах українських періодичних видань Галичини піднімалося питання про реальне становище театру, висловлювалися міркування про будівництво власними силами нового приміщення, на яке було оголошено про збір коштів (Відкликана, 1922, с. 11).

Імовірно, складні умови повсякденного існування й діяльності театру, а також особисте побутове становище О. Загарова та його сім'ї стали причиною припинення його роботи в театрі в 1923 р.⁴ Посаду директора театру з того ж року обійняв Йосип Стадник (Возняк, 1923, с. 2). Однак, імовірно, щораз нові негаразди стали причиною того, що різко спадає число виступів і гастрольних виїздів театральної трупи Галичиною. Поступово театр покидали талановиті артисти. Чимало з них у пошуках роботи опинилося в аматорських мандрівних театрах, що існували при товаристві «Просвіта», театральних гуртках галузевих професійних спілок. Частина артистів виїхала за межі Львова. Фактично станом на 1924 рік театр майже припинив свою діяльність.

У час активної діяльності Незалежного театру, що існував при товаристві «Українська Бесіда», також відзначалася творча робота невеликих театральних труп, створених при товаристві «Просвіта». Часто через матеріальні негаразди та різні обставини вони вимушено ставали мандрівними аматорськими театрами. Зокрема, на початку 20-х рр. ХХ ст. при товаристві «Просвіта» у Львові було засновано «Робітничий театр», який серед українців мав особливу популярність (Боньковська, 1999, с. 691–695).

Варто зауважити активну діяльність «Просвіти» щодо створення на початку ХХ ст. хат-читалень, гуртків, секцій. Ще в 1912 р. при головній управі «Просвіти» було створено «Театральну організаційну комісію», покликану підтримувати й координувати роботу аматорських театральних, музичних, хорових гуртків. Цікаво, що в галузі культурно-освітньої роботи товариство активно співпрацювало з галузевими профспілками (Берест, 1995, с. 50–76). Однак у період Першої світової війни та повоєнних національно-визвольних змагань діяльність комісії майже припинилася. З приходом польської влади в Східну Галичину українці відновили роботу «Просвіти». У лютому – березні 1922 р. при головній управі товариства у Львові було створено окрему Театральну комісію, яка регламентувала свою діяльність на основі «Правильника театральної комісії Головного відділу «Просвіти» у Львові». Комісія отримала статус спостережного, дорадчого та координуючого органу. Зокрема, члени Театральної комісії пропонували аматорським колективам календарну тематику постановки вистав, допомагали складати лібрето, відвідували репетиції та вистави, надавали рекомендації та поради, організували конференції, наради, курси, лекції, семінари, видавали афіші, реклами, програмки, методичні праці тощо.

Комісія прагнула залучати до гурткової роботи на громадських засадах відповідних фахівців. Імовірно, саме тому проголошену ідею створення людowego (народного) й доступного простому глядачеві театру реалізувати не вдалося. Менш-більш сформовані «Просвітою» театральні колективи намагалися виходити з-під її опіки або за короткий період припиняли існування. Прикладом може стати «Зразковий мандрівний народний театр товариства «Просвіта» у Львові»⁵, який за

⁴ З 1923 по 1925 рік О. Загаров перебував в Ужгороді, де працював директором і головним режисером Руського театру при товаристві «Просвіта».

⁵ Його створила Театральна комісія «Просвіти» завдяки особистим старанням референта з театральних питань Петра Мурського.

короткий час діяльності переформатувався у приватний аматорський Український театр Миколи Орла-Степняка (1922–1923 рр.). Тоді ж невідомий автор на сторінках львівського часопису «Театральне мистецтво» гостро критикував очікувальну позицію Театральної комісії, яка не приймала жодних заходів щодо запрошення артистів «Української бесіди», котра під керівництвом Й. Стадника реформована в кооператив «Український театр». Як твердить дослідник Р. Лаврентій, аж 29 вересня 1927 р. газета «Діло» інформувала, що «постає на днях окремих мандрівний театр, зложений з кваліфікованих акторів і музиків, який буде працювати в порозумінні з Театральною Комісією Головного Виділу Т-ва “Просвіта”» (Лаврентій, 2013).

Однак створити новий театр вдалося лише на початку 1928 р. Керівництво театром покладалося на колективну управу, подібну до громадського товариства на паях. Засновники декларували матеріальну і правову самостійність театру як окремої самоокупної інституції. Помітна заслуга у її створенні належить очільнику Театральної комісії Альфреду Будзиновському, організаторам мандрівних театральних труп Петру Сороці, Йосипу Стаднику, Володимирі Блавацькому та ін. У творчий склад трупи нового театру ввійшли артисти з різних куточків Галичини (Андрій Шеремета, Йосип Стадник, Лавро Кемпе, Петро Гладкий, Богдан Сарамга, Ванда Сорокова, Юрко Нікітін, Наталія Костівна, Клавдія Кемпова, Марко Ганжа, Олександр Яковлів, Володимир Відерко, Володимир Блавацький та ін.), що підсилювало його значення та популярність.

І хоча символічним місцем прописки театру була головна управа товариства «Просвіта» у Львові, він урочисто відкрився 15 лютого 1928 р. в Народному домі в Городенці постановкою опери М. Аркаса «Катерина» (за Т. Шевченком). Уже в першому творчому сезоні діяльності театру з успіхом демонструвалися твори М. Старицького «Циганка Аза», «Маруся Богуславка», «Ой, не ходи, Грицю», С. Козич-Уманської «Вихрест», К. Ванченка-Писанецького «Запорізький скарб», В. Чубатого «Воскресіння», С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм» та «Катерина», М. Лисенка «Майська ніч», М. Кропивницького «Вій» та ін. Упродовж 1928–1929 рр. колектив театру реалізував великий мистецький тур просвітянськими осередками Галичини (Коломия, Яблонів, Обертин, Делятин, Надвірна, Богородчани, Станиславів, Калуш, Дрогобич, Самбір, Хирів, Доброміль, Бірче, Мостиська, Судова Вишня, Яворів, Немирів, Рава-Руська, Сокаль та ін.). У звіті трупи головній управі «Просвіти» про діяльність за період від середини лютого до кінця травня 1928 р. зазначено, що за 107 днів постановок було представлено 110 вистав, але сім днів унаслідок страсного католицького та православного тижнів випали з виступів. Попри перешкоди поляків, зокрема підвищену оренду оплати за надане приміщення, колектив зумів зібрати 16 774,60 злотих. З них понад 5 тис. вимушено витратили на потреби трупи. Оплата праці акторів становила 70 грошів за один пай. Хористи й актори в середньому за день заробляли 4 зл. 30 грошів. Але, якщо врахувати, що вони з власних коштів формували стартовий капітал театру, працювали в позичених костюмах, з позиченими лібрето, нотами, кулісами і навіть практикували виступи під відкритим небом, то це була дуже мізерна винагорода (Лаврентій, 2013).

Слід зауважити, що багато артистів театру були звичайними аматорами, які «по-своєму» сприймали та представляли театральне мистецтво. Тому значного удару по діяльності акторів завдала критика примітивізму, неактуальності і навіть шкідливості постановок. Тут варто зауважити гострі критичні замітки Михайла Рудницького, які виливалися на театр замість дружніх рекомендацій та порад. Крім того, низка інших чинників сприяла занепаду творчої діяльності театру та пошуку артистами нових місць праці, здебільшого в невеликих провінційних містечках Галичини.

Припиненням діяльності в 1929 р. кооперативної групи «Українського театру» під керівництвом Й. Стадника, самоліквідація так званого Просвітянського театру на тривалий період відсунули Львів від місії провідного українського національно-мистецько-культурного центру Галичини (Лаврентій, 2013). Хоча аж до приходу більшовицької армії в Галичину в 1939 р. головна управа «Просвіти» намагалася всіляко підтримувати невеличкі просвітянські театральні осередки Львова.

У міжвоєнний період однією з найбільших театральних споруд Львова був Великий міський театр. Подібно до інших театральних закладів міста на початку 20-х рр. ХХ ст. до роботи у Великому театрі українців не допускали, що поступово впливало на однобокий репертуар, суспільну популярність і його творчу діяльність. У 1934 р. унаслідок нагромаджених боргів і глибокої кадрової та фінансової кризи міська влада театр закрила. У другій половині 30-х рр. ХХ ст. владні структури міста вирішили будь-яким чином оживити театр. Тоді у Великий театр потрапило чимало акторів єврейського походження. Перед вибухом Другої світової війни на роботу до Львова з підрадянської України приїхало кілька талановитих українських артистів. Серед них була Валентина Переяславець, яка вже 1939 р. стала прима-балериною Великого міського театру у Львові (Берест, Петрик, Кузик, 2023, с. 104–114). У той час при театрі також відкрилася балетна школа. Серед інших дітей ученицею школи стала корінна галичанка, дочка лікаря легіону УСС і ГА Романія Прийма, яка згодом у світі досягла вершин балетного мистецтва (Берест, Плахотнюк, 2024, с. 8–18).

Міжвоєнний період ХХ ст. став черговим національно-культурним випробуванням для українського населення Галичини. У складних суспільно-політичних умовах, за соціально-економічних утисків та освітніх обмежень з боку влади представники українських партій і культурно-освітніх організацій, театральних колективів були змушені самотужки підтримувати національну ідентичність та культурну пам'ять українців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрухів, І. (2025). Єпископ Григорій Хомишин: на перехресті українсько-польських культурних та церковних взаємин першої половини ХХ століття. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 19, 95–103. DOI: <https://doi.org/10.33402/up.2025-19-05>

Башняк, Л. (2009). Стрілецькі театри легіону УСС і Галицької армії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 18, 249–255.

Берест, Р. (1995). *Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.)*. Дрогобич: Відродження.

Берест, Р. (2022). Народне мистецтво в діяльності дорадянських профспілок Східної Галичини. *Світ наукових досліджень*, 159–163.

Берест, Р., Берест, І. (2013). Дорадянські професійні спілки Східної Галичини та їх діяльність в галузі культури, освіти і дозвілля робітництва. *Збалансований розвиток туристичних регіонів: національний і світовий досвід*. Львів, 348–350.

Берест, Р., Петрик, О., Кузик, О. (2023). Валентина Переяславець: довга дорога у високе балетне мистецтво. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*, 23, 104–114.

Берест, Р., Плахотнюк, О. (2024). Хореографічний феномен Роми Прийми-Богачевської. *Танцювальні студії*, 7 (1), 8–18. Doi:10.31866/2616-7646.7.1. 2024. 306998

Боньковська, О. (2007). Театральне мистецтво на західноукраїнських землях у 1918–1939 роках. *Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика Кіно*, 4 (20), 35–52.

Боньковська, О. (1999). Український мандрівний театр Миколи Орла-Степняка (Галичина 1920-і рр.). *Народознавчі зошити*, 5 (29), 691–695.

Булик, Н., Берест, Р. (2023). Наукова еліта Львова у роки Першої світової війни та національно-визвольних змагань (на прикладі археологічного середовища). *Українська еліта в другій половині XIX – на початку XXI ст.: особливості формування, трансформація уявлень, інтелектуальний потенціал. Західні землі*, 223–250.

Відкликана вистава. (1922). *Театральне Мистецтво. Місячник театру і сцени*. Львів, II, 11.

Возняк, М. (1923). Український театр «Української Бесіди» в останнім році. *Діло*, 44, 2.

Вороний, М. (1923). Український театр «Української Бесіди» в останнім році. (Звідомлення за час від 1 березня 1922 до 1 травня 1923 р. включно). *Діло*, 44, 2.

Гавалюк, Р. (2020, 12 травня). Велика театральна історія однієї невеликої сцени. Частина друга: від театру УГА до драматичної школи. <https://photo-lviv.in.ua/velyka-teatral-na-istoriia-odniiei-nevelykoi-stseny-chastyna-druha-vid-teatru-uha-do-dramatychnoi-shkoly/>

ДАЛО: Державний архів Львівської області, ф. 1, оп. 53, спр. 10297 (Дело о регистрации читальни українского националистического товарищества «Просвита» в Ланах Бобркского повета), арк. 5–6.

Дерев'яний, І. (2011, 3 лютого). Польська окупація Західної України у 1918–1939 роках. Як це було. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d4b20cabaaa8>

Комар, В. (2012). «Нова Зоря» як джерело до вивчення суспільно-політичних процесів у Галичині (1920–1930-ті рр.). *Галичина*, 20–21, 351–352.

Крушельницький А. (2025, 24 травня). Артистичний театр «Комета». (Під протекторатом кооперативи «Український театр» під артистичним проводом Миколи Вороного). *Діло*, 113, 3.

Л.Л. (1928, 22 жовтня). З нагоди гостинних виступів Просвітянського театру у Львові. *Новий час*, 129, 5.

Лаврентій Р. (2012). Театральна група кооперативу «Український театр» у Львові під дирекцією Йосипа Стадника 1927–1929 років. *Вісник НТШ: Інформаційне видання світової Ради Наукових товариств імені Шевченка*, 47, 32–36.

Лаврентій Р. (2013, 2 листопада). Просвітянський театр під керівництвом Петра Сороки (1928–1929). <http://ntsh.org/content/prosvityanskiy-teatr-pid-kerivnictvom-petra-soroki-1928-1929>

Левицький К. (1937, 28 листопада). Чому припізналася у нас будова українського театру у Львові по Світовій війні? *Діло*. 263, 3.

Литвин, М. (2023). Від реальної політики, соціальної солідарності до національної держави: суспільна місія митрополита Андрія Шептицького в першій половині ХХ століття. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 16, 101–121.

Литвин М. (1998). Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи.

Литвин, М. (2017). (ред.). Українсько-польські відносини. Новітня доба. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 337–349.

Наріжний С. (1942). *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша*. Прага.

Наш театр. Книга діячів українського театрального мистецтва 1915–1975 (1975). За ред. Г. Лужницького і Л. Полтави. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. Об'єднання мистців української сцени (ОМУС), 1.

Новинки (1922, 22 жовтня). *Діло*, 42, 6.

Отвертий лист О. Загарова з приводу «гостинності», яка зустріла депутацію артистів українського театру на ювілею п[ані] Ір[єні] Трапшо. (1922, 22 марта). *Громадський вісник*, 32, 6.

Пасіцька О. (2013). *Львівська «Зоря» – товариство українських ремісників, промисловців та торговців (1884–1939): історичний нарис*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Пастернакова М. (1963). *Українська жінка в хореографії*. Вінніпег-Едмонтон. Накладом Союзу України Канади з фундації ім. Наталії Кобринської, 216.

Пилипчук, Р. (2010). Загаров Олександр Леонідович. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-15149>

Пилипчук Р. (2019). *Історія українського театру (від витоків до кінця XIX ст.)*. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 356.

Середа О. (2007). Ампаторський театр Галичини 20–30 рр. XX ст. Кризь призму театральної періодики: домінанта ідеології та естетики. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 15, 162–175.

Театральна школа у Львові (1922, квітень). *Театральне Мистецтво*, 1, 15.

Чарнецький С. (1934). *Нарис історії українського театру в Галичині*. Львів: Науково-популярна бібліотека товариства «Просвіта».

REFERENCES

Andruxhiv, I. (2025). Yepyskop Hryhoriy Khomyshyn: na perekhresti ukayins'ko-pol's'kykh kul'turnykh ta tserkovnykh vzayemyn pershoyi polovyny KHKH stolittya. *Ukrayina–Pol'shcha: istorychna spadshchyna ta hromads'ka svidomist'*, 19, 95–103. DOI: <https://doi.org/10.33402/up.2025-19-05> (in Ukrainian).

Bashnyak, L. (2009). Strilets'ki teatry lehionu USS ta Halyts'koyi armiyi. *Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'*, 18, 249–255 (in Ukrainian).

Berest, R. (1995). *Narysy istoriyi profspilkovoho rukhu u Zakhidniy Ukraini (1817–1939 rr.)*. Drohobych: Vidrozhennya (in Ukrainian).

Berest, R. (2022). Narodne mystetstvo u diyal'nosti doradyans'kykh profspilok Skhidnoyi Halychyny. *Svit naukovykh doslidzhen'*, 159–163 (in Ukrainian).

Berest, R., Berest, I. (2013). Doradyans'ki profesiyni spilky Skhidnoyi Halychyny ta yikh diyal'nist' u haluzi kul'tury, osvity ta dozvillya robitnytstva. *Zbalansovane rozvytok turystychnykh rehioniv: natsional'nyy ta svitovyy dosvid*. L'viv, 348–350 (in Ukrainian).

Berest, R., Petryk, O., Kuzyk, O. (2023). Valentyna Pereyaslavets': dovha doroha u vysoke baletne mystetstvo. *Visnyk L'viv's'koho universytetu. Seriya mystetstvoznavstva*, 23, 104–114 (in Ukrainian).

Berest, R., Plakhotnyuk, O. (2024). Khoreorafichnyy fenomen Romi Priymi-Bohachevs'koyi. *Tantsyval'ni studiyi*, 7(1), 8–18. Doi: 10.31866/2616-7646.7.1. 2024.306998 (in Ukrainian).

Bon'kovs'ka, O. (2007). Teatral'ne mystetstvo na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh u 1918–1939 rokakh. *Studiyi mystetstvoznavchi. Teatr. Muzyka Kino*, 4 (20), 35–52 (in Ukrainian).

Bon'kovs'ka, O. (1999). Ukrayins'ky mandrivnyy teatr Mykoly Orla-Stepnyaka (Halychyna 1920-i rr.). *Narodoznavchi tetrady*, 5 (29), 691–695 (in Ukrainian).

Bulik, N., Berest, R. (2023). Naukova elita L'vova u roky Pershoyi svitovoyi viyny ta natsional'no-vyzvol'nykh zmahan' (na prykladi arkhеолоhichnoyi seredovyshcha). *Ukrayins'ka elita u druhiy polovyni KHKH – na pochatku KHKH st.: osoblyvosti formuvannya, transformatsiya uyavlen', intelektual'nyy potentsial. Zakhidni zemli*, 223–250 (in Ukrainian).

Vidklykano vystavu. (1922). Teatral'ne Mystetstvo. *Misyachnyk teatru ta stseny*, II, 11 (in Ukrainian).

Voznyak, M. (1923). Ukrayins'kyi teatr “Ukrayins'koyi Besidy” u ostann'omu rotsi. *Dilo*, 44, 2 (in Ukrainian).

Voroniy, M. (1923). Ukrayins'kyi teatr “Ukrayins'koyi Besidy” v ostann'omu rotsi. (Zvidomlennya za hodynu vid 1 bereznya 1922 r. do 1 travnya 1923 r. vklyuchno). *Dilo*, 44, 2 (in Ukrainian).

Havalyuk, R. (2020, 12 travnya). Velyka teatral'na istoriya odniyeyi nevelykoyi stseny. *Chastyna druha: vid teatru UHA do dramatychnoyi shkoly*. <https://photo-lviv.in.ua/velyka-teatral-na-istoriia-odniiei-nevelykoi-stseny-chastyna-druha-vid-teatru-uha-do-dramatychnoi-shkoly/> (in Ukrainian).

DALO: Derzhavnyy arkhiv L'vivs'koyi oblasti, f.1, op. 53, spr. 10297 (Sprava pro reyestratsiyu chytal'ni ukrayins'koho natsionalistychnoho tovarystva “Prosvita” u Lanakh Bobrks'koho povitu), ark. 5–6 (in Ukrainian).

Derev'yanyy, I. (2011, 3 lyutoho). Pol's'ka okupatsiya Zakhidnoyi Ukrayiny u 1918–1939 rokakh. Yak tse bulo. *Istorychna pravda*.

<https://www.istpravda.com.ua/articles/4d4b20cabaaa8> (in Ukrainian).

Komar, St (2012). “Nova Zorya” yak dzherelo dlya vyvchennya suspil'no-politychnykh protsesiv u Halychyni (1920–1930-ti rr.). *Halychyna*, 20–21, 351–352 (in Ukrainian).

Krushel'nyts'kyi O. (2025, 24 travnya). Artystychnyy teatr “Kometa”. (Pid protektoratom kooperatyvy “Ukrayins'kyi teatr” pid artystychnym provodom Mykoly Voronoho). *Dilo*, 113, 3 (in Ukrainian).

L.L. (1928, 22 zhovtnya). Z nahody hostynnykh vystupiv Prosvityans'koho teatru u L'vovi. *Nova hodyna*, 129, 5 (in Ukrainian).

Lavrentiy R. (2012). Teatral'na hrupa kooperatyvu “Ukrayins'kyi teatr” u L'vovi pid dyrektsiyeyu Yosypa Stadnyka 1927–1929 rokiv. *Visnyk NTSH: Informatsiyne vydannya svitovoyi Rady Naukovykh tovarystv imeni Shevchenka*, 47, 32–36 (in Ukrainian).

Lavrentiy R. (2013, 2 lystopada). Prosvityans'kyi teatr pid kerivnytstvom Petra Soroky (1928–1929).

<http://ntsh.org/content/prosvityanskiy-teatr-pid-kerivnytstvom-petra-soroky-1928-1929> (in Ukrainian).

Levyts'kyi K. (1937, 28 lystopada). Chomu piznylasya u nas budova ukrayins'koho teatru u L'vovi za Svitovoyu viynoyu? *Dilo*, 263, 3 (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2023). Vid real'noyi polityky, sotsial'noyi solidarnosti do natsional'noyi derzhavy: hromads'ka misiya mytropolitya Andriya Sheptyts'koho u pershiy polovyni KHKH stolittya. *Ukrayina – Pol'shcha: istorychna spadshchyna i hromads'ka svidomist'*, 16, 101–121 (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2017). (ed.). Ukrainsko-polski vidnosyny. Novitnia doba. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. Lviv, 337–349 (in Ukrainian).

Lytvyn M. (1998). *Ukrayins'ko-pol's'ka viyna 1918–1919 rr.* L'viv: Instytut ukrainoznavstva NANU; Instytut Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy (in Ukrainian).

Narizhnyy S. (1942). Ukrayins'ka emihratsiya. *Kul'turna pratsya ukrayins'koyi emihratsiyi mizh dvoma svitovymy viynamy. Chastyna persha*. Praha (in Ukrainian).

Nash teatr. *Knyha diyachiv ukrayins'koho teatral'noho mystetstva 1915–1975* (1975). Za red. H. Luzhnyts'koho ta L. Poltavy. N'yu-York; Paryzh; Sidney; Toronto. Ob'yednannya myststiv ukrayins'koyi stseny (OMUS), 1 (in Ukrainian).

Novynky (1922, 22 zhovtnya). *Dilo*, 42, 6 (in Ukrainian).

Vidvertiy arkush O. Zaharova z pryvodu “vital'nosti”, yaka zustrila deputatsiyu artistiv ukrayins'koho teatru na yuvileyu p[ani] Ir[eni] Trapsho. (1922, 22 bereznya). *Hromads'kyi visnyk*, 32, 6 (in Ukrainian).

Pasitka O. (2013). *L'vivs'ka “Zorya” – tovarystvo ukrayins'kykh remisnykiv, promyslovtsiv ta torhovtsiv (1884–1939): istorychnyy narys*. L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Pasternakova M. (1963). *Ukrayins'ka zhinka u khoreohrafiyi*. Vinnipeh-Edmonton. Tyrzhem Soyuzu Ukrayinok Kanady z fundatsiyi im. Nataliyi Kobryns'koyi, 216 (in Ukrainian).

Pylypchuk, R. (2010). Zaharov Oleksandr Leonidovych. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny / redkol.: I. M. Dzyuba, O. I. Zhukovs'kyi, M. H. Zaliznyak [ta in.]*; NAN Ukrainy, NTSH. Kyiv:

Institut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrayiny. <https://esu.com.ua/article-15149> (in Ukrainian).

Pylypchuk R. (2019). *Istoriya ukrayins'koho teatru (vid vytokiv do kintsya KHKH st.)*. L'viv : Vydavnytstvo LNU im. Ivana Franka (in Ukrainian).

Sereda O. (2007). Amators'kyi teatr Halychyny 20–30 rr. KHKH st. Cherez pryzmu teatral'noyi periodyky: dominanta ideolohiyi ta estetyky. *Zbirnyk prats' Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. L'viv: L'vivs'ka naukova biblioteka im. V.Stefanyka, 15, 162–175 (in Ukrainian).

Teatral'na shkola u L'vovi (1922, kviten'). *Teatral'ne Mystetstvo*, 1, 15 (in Ukrainian).

Charnets'kyi Z. (1934). *Narys istoriyi ukrayins'koho teatru u Halychyni*. L'viv: Naukovo-populyarna biblioteka tovarystva “Prosvita” (in Ukrainian).

Roman BEREST

Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of Directing and Choreography
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7405-2020>
e-mail: Berest_liet@ukr.net

Oleh PETRYK

Candidate of Art Studies,
Professor at the Department of Directing and Choreography
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4245-3839>
e-mail: Oleh.Petryk@lnu.edu.ua

UKRAINIAN THEATRES OF INTERWAR LVIV (PROBLEMS OF EXISTENCE AND ACTIVITY)

The article, based on scholarly works of various periods by cultural figures and art researchers as well as publications of Ukrainian historiography, highlights the difficult conditions of existence and activity of Ukrainian theatres in Lviv during the interwar period. At that time, Lviv was the largest administrative and cultural-artistic centre of Eastern Galicia, where Polish, Ukrainian, Jewish, Armenian, Austrian, and other creative structures coexisted in various organisational forms and associations.

Attention is drawn to the anti-Ukrainian measures implemented by the governing authorities against the local Ukrainian population. Against the background of policies aimed at consolidating Polish power on the Ukrainian lands of Eastern Galicia, interethnic tensions between Ukrainians and Poles noticeably intensified. This had a direct impact on the socio-political, ethnocultural, social, religious, academic, educational, artistic, and other aspects of the status of Ukrainians.

Ukrainian theatrical institutions acquired particular importance in the cultural life of the Ukrainian population. It is demonstrated that Ukrainian theatrical art, despite its realistically humiliating position, became the main herald of open propagation of national culture, national traditions, customs, and rituals among the population.

The article also notes the loyal stance of figures of the Ukrainian Church and a number of public organisations towards the policy of population Polonisation and the anti-Ukrainian measures of the authorities. Emphasis is placed on the significant diversity of small Ukrainian

theatrical institutions, establishments, amateur workers', trade-union, and civic collectives, which contributed to the preservation of national culture, identity, and national spirit – an issue of great importance under the conditions of the policy pursued by the Polish occupation authorities.

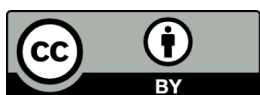
The influence of Polish state policy on the dynamics of relations between Ukrainians and Poles in Galicia is examined. Within the activities of Ukrainian theatres, local examples of interethnic Polish–Ukrainian creative cooperation are identified, as well as the participation of individual Ukrainian artists in Polish theatrical collectives.

Keywords: theatre, artists, national culture, dance, ballet, music, Ukrainians, Poles, politics, creative activity, art.

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК [94(477:438):351.741(477.83-25)]”1919/1924”

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-07>**Adam OSTANEK***PhD. DSc., Professor Akademii Policyjnej w Szczytno**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0801-811X>**Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57429511700>**Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/A-6631-2019>**e-mail: a.ostanek@apol.edu.pl*

ORGANIZACJA STRUKTUR POLICJI PAŃSTWOWEJ WE LWOWIE W LATACH 1919–1924

Sprawne funkcjonowanie każdego państwa wymaga działania formacji i instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa w każdym aspekcie jego funkcjonowania. Przyjmuje się, że za bezpieczeństwo zewnętrzne odpowiada armia, natomiast za wewnętrzne między innymi policja. Odbudowująca się Rzeczpospolita właściwie nie miała w swojej tradycji istnienia formacji typowo policyjnych – nie zdążyła ich wytworzyć przed swoim upadkiem pod koniec XVIII wieku. Formacje takie wytworzyły dopiero władze państw zaborczych. Kiedy po I wojnie światowej Państwo Polskie się odbudowywało, niezbędnym było stworzenie formacji, która odpowiadałaby za bezpieczeństwo i porządek publiczny. W ten sposób w 1919 r. powołano do życia Policję Państwową. Początki funkcjonowania Policji Państwowej we Lwowie nie były łatwe. Władze państwowe mierzyć się musiały z szeregiem problemów o zróżnicowanej naturze, które z pewnością nie ułatwiały prowadzenia działań, do których każda policja jest powoływana, a więc dbania o bezpieczeństwo publiczne.

Z całą stanowczością należy jednak podkreślić, że władze tak państwowe, jak i miejskie, od początku starały się o należyte zabezpieczenie porządku publicznego w mieście. Dążono przede wszystkim do możliwie szybkiego tworzenia przewidzianych prawem struktur Policji Państwowej. Z pewnością nie było to łatwe, ze względu na ograniczone warunki lokalowe oraz problemy natury budżetowej, z którymi borykało się w pierwszych latach istnienia Państwo Polskie. Na inwestycje czas przyszedł później, toteż adaptowano na potrzeby Policji obiekty wykorzystywane przez analogiczną formację w czasach Austro-Węgier. Cały czas rekrutowano także funkcjonariuszy, którzy mieli za zadanie strzec prawa i dbać o bezpieczeństwo na terenie miasta. Rok 1924, na skutek dalszych modyfikacji w organizacji Policji Państwowej w całej II Rzeczypospolitej, uznać należy za zakończenie działań z rodzaju organizacji. Stworzone do tego roku struktury, modyfikowane już nieznacznie i jedynie rozbudowywane z biegiem lat, adekwatnie do zadań stawianych Policji Państwowej, dotrwały do 1939 roku.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, historia, Policja Państwowa, Lwów, porządek publiczny, bezpieczeństwo.

Poczucie bezpieczeństwa stanowi jedną z podstawowych potrzeb ludzkich. Na przestrzeni dziejów wszystkie państwa dążyły do stworzenia systemu, w którym można byłoby skutecznie dbać o porządek publiczny. W czasach nowożytnych, w Europie, pojęcie «policja» pojawiło się dopiero w XVI wieku. Wówczas pod pojęciem tym rozumiano całą wewnętrzną administracją państwa (z wyłączeniem wojska, sądownictwa i skarbowości). Do zawężenia tego pojęcia doprowadziły działania mające na celu stworzenia odrębnego pionu, który odpowiadałby za zwalczanie przestępczości politycznej i kryminalnej. Stworzenie w Paryżu, przez króla Ludwika XIV stanowiska

namiestnika (dyrektora) policji w 1667 r. dało początek procesowi tworzenia analogicznych rozwiązań i podobnych w zakresie kompetencji stanowisk. Struktury policji rozbudowywano, co było odpowiedzią nie tylko na rosnącą przestępczość, ale także na nowe formy i rodzaje przestępczości. Wiek XIX zaowocował w wytworzenie się we wszystkich państwach Europy wielopłaszczyznowych struktur policji, które zasadniczo działają po dziś dzień (Majer, 2012, s. 129–155).

Polska, ze względu na fakt, iż w ciągu wieku XIX nie istniała jako państwo, nie wytworzyła nowoczesnych struktur policyjnych. Kiedy zatem od końca 1918 r. państwo odtwarzało się, stworzenie policji stało się jednym z kluczowych wyzwań. Nie było to jednak łatwe, bowiem w okresie tym władze w Warszawie miały realnie kontrolę tylko nad częścią ziem, które ostatecznie znalazły się w składzie II Rzeczypospolitej. Niewypowiedziana wojna polsko-niemiecka (w postaci powstań wielkopolskiego i trzech powstań śląskich), wojna polsko-ukraińska, a także wojna polsko-rosyjska powodowały, że szereg działań i decyzji podejmowano doraźnie, często pro forma, mając świadomość, że dopiero po ostatecznym zakończeniu walk i działań politycznych w przedmiocie ustalenia granic, będzie można realnie budować struktury wewnętrzne państwa.

Dzieje policji w Polsce doczekały się licznych opracowań, jednak dotyczą one raczej ujęcia ogólnego, w zdecydowanie mniejszej mierze regionalnego. Już przed wybuchem II wojny światowej podejmowano problematykę początków policji na ziemiach polskich (Kawka, 1934). W okresie powojennym tematykę tą pogłębiano, choć równoległe latach 1945–1989, z przyczyn politycznych rzecz jasna, nad funkcjonowaniem Policji Państwowej zapadła zmowa milczenia – starano się nie pisać o niej w ogóle, a jeśli już, to w negatywnym świetle (Litwiński, 2022, s. 435–452).

Po 1989 r. przystąpiono do badań nad dziejami Policji II Rzeczypospolitej. W pierwszym rządzie szereg publikacji poświęcono kwestiom ogólnym – organizacji, strukturom, zakresowi działania (Litwiński, 2007; Mączyński, 1997; Misiuk, 1996; Peplowski, 1991; Sprengel, 2011). W miarę upływu czasu i dostępności do materiałów starano się w badaniach naukowych podejmować temat struktur oraz działania Policji Państwowej na różnych szczeblach – okręgów (Buras, 2014; Głogowski, 2015; Gołasz, Gwóźdź, 2017; Halicki, 2015; Litwiński, 2001; Mikitin, 2021; Mikiton, Grześkowiak, 2008; Razyhrayev, 2019) oraz niższych (Halicki, 2014; Kania, 2019; Jeleniewski, 2012; Jędrzejewska-Wrona, Zych, 2019; Kobylarz, 2019; Łaszczewski, 2015; Pietrzakiewicz 2019; Prochwicz, 2017; Razyhrayev, 2010; Razyhrayev, 2011; Sprengel, 2006; Sprengel, 2007; Sprengel, 2009; Śleszyński, 2005; Śleszyński 2006).

Obszar dawnych województw południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej nie doczekał się do tej pory kompleksowego opracowania w postaci monografii. Istniejące obecnie artykuły podejmują tę tematykę jedynie częściowo lub skupiają się na konkretnych wydarzeniach, w których udział brali funkcjonariusze Policji Państwowej (Kayzer, 2006; Franz, 2018; Franz, 2025; Litwiński, 2007; Ostanek, 2016; Ostanek, 2017; Ostanek, 2018a; Ostanek, 2018b; Ostanek, 2023; Ostanek, Pulik, 2024). W przypadku samego Lwowa nie przygotowano jak dotąd żadnego opracowania poświęconego początkom funkcjonowania Policji Państwowej na terenie miasta, dlatego podjęcie tego tematu jest uzasadnione. Powstała jedynie publikacja omawiająca funkcjonowanie organów policyjnych działających w mieście w okresie zaborów (Kurka, 1930).

Celem artykułu jest przybliżenie szczegółów tworzenia struktur Policji Państwowej we Lwowie w latach 1919–1924.

Zanim jednak mówić będzie można o Policji we Lwowie, należy przybliżyć proces tworzenia się struktur tej formacji w skali całego kraju. Kwestia stworzenia służby odpowiadającej za bezpieczeństwo wewnętrzne pojawiała się już w trakcie trwania I wojny światowej, szczególnie w Warszawie doby okupacji niemieckiej z lat 1916–1917. Wobec sprzeciwu władz niemieckich, nie udało się jednak stworzyć scentralizowanej i ogólnokrajowej policji. Do sprawy powrócono na forum Rady Regencyjnej, gdyż utworzenie formacji mającej strzec bezpieczeństwa wewnątrz państwa było palącą kwestią. Z zachowanych materiałów wynika, że kluczowe decyzje w tej materii zapadły 26 marca 1918 r. podczas narady zorganizowanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, gdzie zdecydowano, że przyszła policja będzie podlegać ministrowi spraw wewnętrznych, zostanie zorganizowana na wzór wojskowy – będzie odpowiednio umundurowana, wyszkolona i uzbrojona. Na poziomie powiatów zwierzchnictwo nad policją mieli sprawować starostowie, w województwach – naczelnicy (Litwiński, 2020, s. 707–710).

Momentem przełomowym w zakresie organizacji służby porządkowej w Polsce było formalne odzyskanie niepodległości. Już 5 grudnia 1918 r. Tymczasowy Naczelnik Państwa Józef Piłsudski dekretem upaństawił dotychczasową Milicję Ludową Polskiej Partii Socjalistycznej. Z kolei 9 stycznia 1919 r. powołano do życia Policję Komunalną, która miała charakter samorządowej służby porządkowej, a jej trzonem stały się przekształcone milicje miejskie i powiatowe (Misiuk, 1996, s. 15).

Podjęmowano także działania, które miały doprowadzić do scalenia wspomnianych wyżej podmiotów oraz stworzyć model narzucający im system służby scentralizowanej. Już w lutym 1919 r. rozpoczęto prace nad projektem ustawy, na mocy której miało dojść do powołania do życia zunifikowanej służby bezpieczeństwa w Polsce. 11 kwietnia 1919 r. połączono obie funkcjonujące do tej pory służby – Milicję Ludową i Policję Komunalną. W ten sposób stworzono Komendę Główną Policji Komunalnej i Milicji Ludowej. Kolejne działania tylko potwierdzały istnienie dużej woli politycznej do powołania do życia nowej formacji odpowiadającej za porządek publiczny (Pepłoński, 1991, s. 15).

Projekt ustawy przedłożono pod obrady Sejmu 16 maja 1919 r. Zakładał on przede wszystkim uregulowanie dotychczasowej sytuacji w zakresie służb porządkowych przez likwidację wielu podmiotów odpowiadających za bezpieczeństwo wewnętrzne i stworzenie jednolitego dla całego państwa rozwiązania. Od tej pory prace nad nową ustawą nabrały tempa. Przyjęto, że w dziedzinie organizacji i wyszkolenia nowy podmiot będzie oparty na wzorcach wojskowych, zastrzegając jednak, że będzie podlegał w całości ministrowi spraw wewnętrznych (Litwiński, 2020, s. 714).

Sytuacja w kraju wymagała jednak działania natychmiastowego. Wobec powyższego rozkazem z 17 czerwca 1919 r. rozwiązano Komendę Główną Policji Komunalnej i Milicji Ludowej, rozpoczynając organizowanie Straży Bezpieczeństwa. Warto dodać, że właśnie taką nazwę początkowo proponowano dla formacji policyjnej, ponieważ obawiano się, że słowo «policja», powszechnie kojarzone z formacjami porządkowymi państw zaborczych, będzie negatywnie odebrane w Polsce przez obywateli. Zarówno centralne, jak i terenowe jednostki tworzone głównie na bazie struktury Policji Komu-

nalnej. Obok Komendy Głównej Straży Bezpieczeństwa powstały komendy okręgowe oraz podległe im komendy obwodowe (Misiuk, 1996, s. 19).

Po dwóch miesiącach prac, 22 lipca 1919 r., wypracowano model jednolitej Służby Bezpieczeństwa. Posłom przedstawiono wówczas skorygowany projekt ustawy. W ostatecznej wersji, co warte podkreślenia, zrezygnowano z nazwy Straż Bezpieczeństwa» na rzecz nazwy „Policja Państwowa”, podkreślając państwowy charakter tej służby. Projekt zapoczątkował burzliwą debatę, w której uczestniczyli przedstawiciele wszystkich ugrupowań politycznych. Posłowie mieli różne zastrzeżenia do projektu ustawy, ale widoczna była jednomyślność co do konieczności powołania ogólnokrajowej policji (Litwiński, 2020, s. 714).

Ustawa o Policji Państwowej została uchwalona 24 lipca 1919 r. (Dz.U.-1). Jednocześnie moc obowiązująca utraciły dotychczasowe akty prawne. Zgodnie z art. 2 Policję Państwową uznawano za organ wykonawczy władz państwowych i samorządowych. Podkreślano, że jej zadaniem jest ochrona bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego. W myśl art. 4 analizowanej ustawy Policja miała być organizowana i szkolona na wzór wojskowy. Podlegała Ministrowi Spraw Wewnętrznych.

Na czele Policji Państwowej stał komendant główny, któremu podlegali komendanci okręgowi, tym z kolei komendanci powiatowi, nadzorujący z kolei prace komendantów komisariatów i posterunków. Organizacja struktur terenowych została dostosowana do podziału administracyjnego państwa – na szczeblu województw powoływano komendy okręgowe, powiatów – komendy powiatowe. W większych miastach powiatowych i miastach wydzielonych dodatkowo istnieć miały komisariaty. Na szczeblu gminnym stworzona miała być sieć posterunków (Franc, 2012, s. 191).

Wejście w życie ustawy o Policji Państwowej nie oznaczało oczywiście, że jej struktury, w tym także terenowe, zostaną utworzone z dnia na dzień. W połowie 1919 r. Rzeczpospolita była nadal krajem, który dopiero tworzył fundamenty swojej egzystencji. Toczące się konflikty zbrojne, głównie o granice, powodowały, że tworzenie struktur terenowych Policji Państwowej przebiegało powoli i nierównomiernie. Na przykład na Górnym Śląsku formalna możliwość stworzenia struktur Policji Państwowej pojawiła się dopiero po plebiscycie z 20 marca 1919 r. i po decyzji Rady Ambasadorów z 20 października 1920 r. o podziale Śląska, kiedy z ziem przyznanych Polsce stworzono województw śląskie. Z kolei Komenda Okręgowa Policji Państwowej w Wilnie powstała dopiero w lipcu 1922 r., po przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski. Można zatem powiedzieć, że w pierwszym okresie obowiązywania, ustawa o Policji Państwowej była aktem jedynie formalnym, wymagającym realizacji szeregu zadań, które przeniosłyby jej zapisy do rzeczywistości polityczno-społecznej (Ostaneck, 2023, s. 38).

Zanim można było przystąpić do tworzenia struktur terenowych Policji należało opracować odpowiednie i zarazem niezbędne akty wykonawcze. Jednym z przykładów takich regulacji były przepisy o organizacji okręgowych i powiatowych komend Policji Państwowej, wydane 4 grudnia 1919 r. przez ministra spraw wewnętrznych na mocy art. 9 ustawy o Policji Państwowej. W przepisach tych wskazano, że na czele komend okręgowych stoją komendanci okręgowi, a na czele komend powiatowych – komendanci powiatowi. Do zadań komendantów okręgowych i powiatowych należał nadzór nad wykonaniem przez podwładnych czynności służbowych oraz kierowanie sprawami or-

ganizacyjnymi, administracji, zaopatrzenia, uzupełnienia i wyszkolenia funkcjonariuszy na podległym terenie. W zakresie organizacji, administracji, zaopatrzenia, uzupełnienia i wyszkolenia komendanci podlegali swoim przełożonym w pionie policyjnym (komendantom wyższego szczebla), a w zakresie służby bezpieczeństwa i administracji państwowej – odpowiednio wojewodom i starostom. W większych miastach i w miejscowościach z siedzibą urzędów gminnych miały istnieć posterunki stałe Policji wraz z ich komendantami. Wyjątkiem były komisariaty Policji w miastach wydzielonych i w większych miejscowościach, gdzie na czele komisariatów stali komisarze policji (Dz.U.-3).

W celu sprawnej organizacji struktur terenowych Policji Państwowej 14 listopada 1919 r. na podstawie rozporządzenia wykonawczego ministrów spraw wojskowych i spraw wewnętrznych, wydano nowe rozporządzenie, na mocy którego powołano w byłej Galicji trzy komendy okręgowe – z siedzibą we Lwowie, Krakowie i Przemyślu. 20 listopada 1919 r. ministrowie spraw wojskowych i spraw wewnętrznych wydali rozporządzenie wykonawcze dotyczące wcielenia Żandarmerii Krajowej i Policji Wojskowej na obszarze byłej Galicji do Policji Państwowej. Od 1 grudnia 1919 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych miało przejąć na swój etat podoficerów, szeregowców i funkcjonariuszy służby pomocniczej wchodzących w skład galicyjskiej Żandarmerii Krajowej oraz funkcjonariuszy galicyjskiej Policji Wojskowej. Zastrzeżono przy tym, że spośród oficerów zostaną przyjęci tylko ci, którzy złożą stosowne wnioski i zostaną pozytywnie zweryfikowani przez resort spraw wewnętrznych (AAN-3, k. 116; Dz.U.-2).

Organizowane w ten sposób struktury Policji Państwowej na terenie Galicji Wschodniej miały być tymczasowo tworzone na podstawie przepisów i instrukcji służbowych obowiązujących w Żandarmerii Krajowej i Policji Wojskowej. Wyjątkiem były te przepisy, które były sprzeczne z przedmiotowym rozporządzeniem. Dla funkcjonariuszy tak formowanej służby zastosowanie miały ogólne przepisy dyscyplinarne obowiązujące w Policji Państwowej. W miastach funkcjonujących według własnego statutu pozostawiono działające wcześniej dyrekcje policji, co miało miejsce właśnie we Lwowie. Na czele Policji Państwowej na obszar Galicji Wschodniej stanął komendant dla byłej Galicji, będący zarazem pełnomocnikiem Komendanta Głównego Policji Państwowej.

Powyższe działania były skutkiem pomyślnej sytuacji na froncie wojennym. W kolejnych miesiącach 1919 r. władze polskie przejmowały kontrolę nad dalszymi obszarami. Przesuwanie się linii frontu na wschód powodowało, iż dalsze powiaty włączane były z obszaru etapowego i operacyjnego, co skutkowało wycofaniem z nich z Żandarmerii Polowej i zastępowanie jej Policją Państwową. Z dniem 1 czerwca 1919 r. cały obszar Galicji Wschodniej wyłączono z obszaru etapowego i frontowego. Obszar Galicji Wschodniej ponownie w obszar wojenny i frontowy włączony został podczas wojny polsko-rosyjskiej i wyłączany z niego w miarę wyparcia wojsk Armii Czerwonej (AAN-1, k. 48–49, 78–79; WBH–CAW, b.p.; ДАЛО, арк. 1–16).

Taka sytuacja każdorazowo powodowała wprowadzanie godziny policyjnej na terenie miasta. Dochodziło także czasem do sporów kompetencyjnych pomiędzy wojskiem a Policją, szczególnie w przedmiocie ścigania przestępców i oddawania ich sądom – wojskowym, działającym w trybie doraźnym, i cywilnym. Warto jednak podkreślić, że zarówno władze szczebla centralnego, jak i przełożeni obydwu pionów na szczeblu

lokalnym nakazywali daleko idącą współpracę armii i Policji w warunkach wojennych (ЦДДАУ, арк. 4–6; ДАЛО, арк. 4).

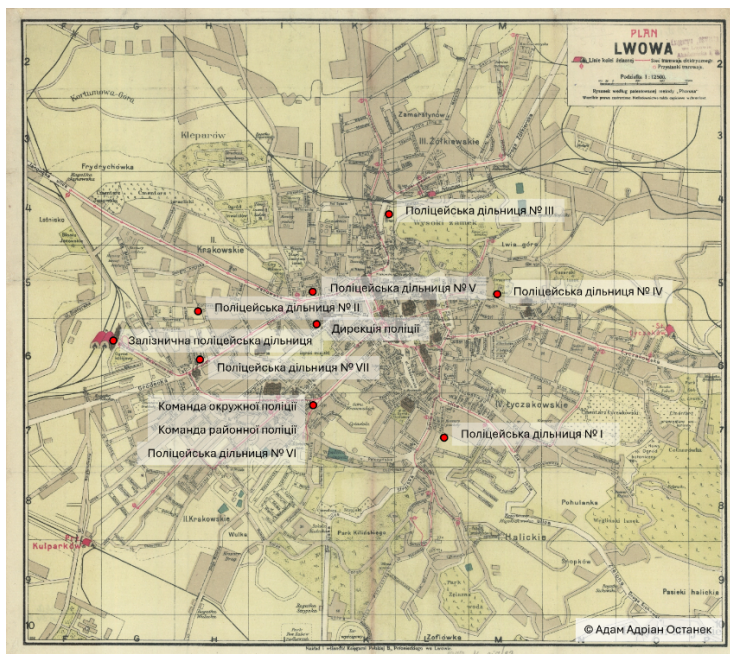
Komendę Okręgową Policji Państwowej we Lwowie powołano do życia z dniem 23 grudnia 1920 r., choć tymczasowa komenda istniała już od 1 marca 1920 r. Z formalnego punktu widzenia takie działanie pozwoliło na rozpoczęcie zmian w strukturach miejscowej Policji zgodnie z założeniami ustawy o Policji Państwowej z 1919 r. W dniu 26 stycznia 1921 r. lwowski okręg policyjny otrzymał numer VIII (AAN-2, k. 4). 5 marca 1921 r. minister spraw wewnętrznych wydał rozporządzenie dotyczące faktycznego utworzenia Komendy Okręgowej Policji Państwowej dla województwa lwowskiego z siedzibą we Lwowie (Dz.U.-4; Litwiński, 2007b, s. 78). Warto jednak pamiętać, o czym wspominało, że do 13 września 1921 r. na czele struktur Policji Państwowej w całej Galicji Wschodniej stał komendant Policji Państwowej dla byłej Galicji. Dopiero po tej dacie swoje obowiązki przejęli komendanci okręgowi (Dz.U.-6).

Równolegle wydawano także regulacje prawne, mające doprowadzić do likwidacji lub połączenia ze strukturami Policji Państwowej wszelkich służb i instytucji przejściowych oraz pozostałości po władzach zaborczych. Działającą dotychczas we Lwowie Dyрекcję Policji wcielono do struktur Policji Państwowej 11 lipca 1921 r., reorganizując ją na wzór komendy powiatowej. Co ciekawe, nie zdecydowano się na jej zupełną likwidację aż do 1928 r.

Komendę Okręgową Policji Państwowej ulokowano w gmachu położonym przy ówczesnej ulicy Leona Sapiehy 1, zaś Komendę Powiatową Policji Państwowej przy ówczesnej ulicy Łąckiego 1. Dyrekcja Policji miała swoją siedzibę przy ówczesnej ulicy Mickiewicza 12. Jednocześnie na terenie miasta, do 1924 r. powołano do życia osiem komisariatów (I – ul. Jabłonowskich 11a, II – ul. Kordeckiego 21, III – ul. Zamarstynowska 30, IV – ul. Kurkowa 23, V – ul. Jachowicza 3, VI – ul. Łąckiego 1, VII – ul. Gródecka 90, Kolejowy – Dworzec Główny) i dwie wartownie policyjne (Dz.U.-5; Kayzer, 2006, s. 43; Janusz, 1922, s. 7).

W myśl cytowanych wcześniej przepisów, zakres działania Policji Państwowej na terenie miasta Lwowa okazał się być bardzo szeroki. Funkcjonariusze mieli pełnić dozór nad cudzoziemcami mieszkającymi we Lwowie (z prawem do kontrolowania paszportów), prowadzić inwigilację różnych środowisk i grup społecznych czy współdziałać z Dyrekcją Policji w zakresie zwalczania szpiegostwa i działalności antypaństwowej. Do ich obowiązków należało także utrzymanie porządku publicznego, jak również zwalczanie prostytucji, stręczycielstwa oraz kontrola obiektów podejrzanych o działalność niezgodną z prawem (AAN-4, k. 1).

Ze względu na wielość zadań, jakie stawiano nowej formacji, struktury Policji Państwowej rozbudowywano o inne pionery, w tym o pionier śledczy. Prace nad jego utworzeniem trwały już od końca 1920 r., ale formalnie pionier śledczy zaistniał od początku 1922 r. Wówczas, zgodnie z rozporządzeniem ministra spraw wewnętrznych z dnia 4 stycznia 1922 r., przy każdej komendzie okręgowej powołano do życia okręgowe urzędy śledcze, a w miastach, w których siedziby miały sądy okręgowe, oraz w miastach stanowiących samodzielną jednostkę organizacyjną, powołano do życia ekspozytury urzędów śledczych. W ten sposób we Lwowie powstał Okręgowy Urząd Śledczy oraz Ekspozytura Śledcza Policji Państwowej Lwów – miasto (Dz.U.-7).



Мапа 1. Lokalizacja obiektów należących do Policji Państwowej we Lwowie w 1924 r. (Źródło: Opracowanie własne)

Pierwsze lata działania struktur Policji Państwowej na terenie miasta stanowiły szereg wyzwań tak dla całej formacji, jak i zwykłych funkcjonariuszy. Poza klasyczną przestępczością kryminalną, mierzono się także z przestępczością polityczną. Bliskość frontu, szczególnie w okresie wojny polsko-rosyjskiej, stanowił dodatkowe wyzwania dla Policji.

Zasadniczo do wiosny 1922 r. we Lwowie utworzono wszystkie szczeble struktur Policji Państwowej. Głównym problemem w procesie organizacyjnym był niedobór kadr oraz niezbyt konkurencyjne w tym czasie zarobki oferowane w pierwszej połowie lat 20. XX w. funkcjonariuszom niższych grup uposażenia.

Poza tym służba policyjna była wówczas trudna i niezwykle wymagająca. Wyzwaniami były też stawiane przed kandydatami wymagania, których spełnienie czasem było problematyczne lub wręcz niemożliwe. Warto podkreślić, że Państwo Polskie dążyło do budowy formacji, która nie byłaby obciążona przeszłością i nie kojarzyła się obywatelom z analogicznymi formacjami okresu zaborów.

Przełom 1924 i 1925 r. przyniósł ostateczne ukształtowanie się struktur terenowych Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej, w tym także we Lwowie. Na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 grudnia 1924 r. dotychczasowe komendy okręgowe Policji Państwowej zostały zniesione, a w ich miejsce powołano komendy wojewódzkie z komendantami wojewódzkimi na czele, co spowodowało powstanie Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej we Lwowie (Dz.U.-8). Tym samym uznać można, że zakończyło to proces tworzenia i organizowania struktur Policji

Państwowej na terenie miasta. W kolejnych latach struktury te były jedynie rozbudowywane, a to ze względu na zmianę granic miasta i tworzenie nowych komisariatów.

Początki funkcjonowania Policji Państwowej we Lwowie nie były łatwe. Władze państwowe mierzyć się musiały z szeregiem problemów o zróżnicowanej naturze, które z pewnością nie ułatwiały prowadzenia działań, do których każda policja jest powoływana, a więc dbania o bezpieczeństwo publiczne.

Z całą stanowczością należy jednak podkreślić, że władze tak państwowe, jak i miejskie, od początku starały się o należyte zabezpieczenie porządku publicznego w mieście. Dążono przede wszystkim do możliwie szybkiego tworzenia przewidzianych prawem struktur Policji Państwowej. Z pewnością nie było to łatwe, ze względu na ograniczone warunki lokalowe oraz problemy natury budżetowej, z którymi borykało się w pierwszych latach istnienia Państwo Polskie. Na inwestycje czas przyszedł później, toteż adaptowano na potrzeby Policji obiekty wykorzystywane przez analogiczną formację w czasach Austro-Węgier. Cały czas rekrutowano także funkcjonariuszy, którzy mieli za zadanie strzec prawa i dbać o bezpieczeństwo na terenie miasta.

Rok 1924, na skutek dalszych modyfikacji w organizacji Policji Państwowej w całej II Rzeczypospolitej, uznać należy za zakończenie działań z rodzaju organizacji. Stworzone do tego roku struktury, modyfikowane już nieznacznie i jedynie rozbudowywane z biegiem lat, adekwatnie do zadań stawianych Policji Państwowej, dotrwały do 1939 roku. Oczywiście nie znaczy to, że okres lat 1924–1939 nie zasługuje na odrębną analizę.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- AAN-1:** Archiwum Akt Nowych, sygn. 349.2.
AAN-2: Archiwum Akt Nowych, sygn. 349.3.
AAN-3: Archiwum Akt Nowych, sygn. 349.559.
AAN-4: Archiwum Akt Nowych, sygn. 2025.1.
 Buras, D. (2014). *W służbie wolnej Polski. Organizacja i działalność Policji Państwowej w województwie kieleckim w latach 1919–1939*. Toruń.
- ДАЛО:** Державний архів Львівської області, ф. 243, оп. 1, спр. 371.
ЦДАУ: Центральний державний історичний архів України, ф. 795, оп. 1, спр. 5.
- Dz.U.-1:** Dziennik Ustaw 1919, Nr 61, poz. 363.
Dz.U.-2: Dziennik Ustaw 1919, Nr 87, poz. 475.
Dz.U.-3: Dziennik Ustaw 1919, Nr 94, poz. 507–508.
Dz.U.-4: Dziennik Ustaw 1921, Nr 21, poz. 122.
Dz.U.-5: Dziennik Ustaw 1921, Nr 67, poz. 440.
Dz.U.-6: Dziennik Ustaw 1921, Nr 82, poz. 574.
Dz.U.-7: Dziennik Ustaw 1922, Nr 7, poz. 54.
Dz.U.-8: Dziennik Ustaw 1924, Nr 114, poz. 1014.
- Franc, S. (2012). Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*, 8, 185–205.
- Franz, M. (2018). Zadania i działalność Policji Państwowej na Ziemi Stanisławowskiej w drugiej połowie 1921 roku w świetle materiałów źródłowych Archiwum Państwowego w Iwano-Frankiwsku. W: P. Hawryłyszyn, M. Kardas, A.A. Ostanek (red.), *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923 (t. 2, Administracja – Kultura)*. Iwano-Frankiwsk, 29–37.
- Franz, M. (2025). Działania Policji Państwowej w obliczu wyborów 1922 r. w województwie stanisławowskim w świetle dokumentów. W: D. Palacz, M. Grosicka (red.) *Formacje policyjne w*

Polsce na przestrzeni ponad stu lat. Ewolucja organizacyjna, zakres uprawnień, praktyczne aspekty aktywności (T. 1). Kielce; Warszawa, 93–109.

Głogowski, A. (2015). *Policja Państwowa i inne instytucje bezpieczeństwa na Wileńszczyźnie w latach 1918–1939*. Kraków.

Gołasz, Z., Gwóźdź, K. (2017). *Na straży porządku publicznego. Policja Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*. Tarnowskie Góry.

Halicki, K. (2014). *Dzieje policji w Gniewie i regionie w latach 1920–2013*. Bydgoszcz.

Halicki, K. (2015). *Policja Polityczna w województwie pomorskim w latach 1920–1939*. Łódź.

Janusz, B. (1922). *Przewodnik po Lwowie (z planem miasta)*. Lwów.

Jeleniewski, M.K. (2012). *Policja Państwowa w Bydgoszczy i jej obraz medialny 1920–1939*. Bydgoszcz.

Jędrzejewska-Wrona, B., Zych, T. (2019). *Z dziejów policji tarnobrzesckiej w 100. rocznicę powstania (1919–2019)*. Tarnobrzeg.

Kania, M. (2019). *Policja Państwowa w powiecie zawierciańskim 1927–1939. Struktury, działalność, wojenne i powojenne losy funkcjonariuszy*. Katowice; Warszawa.

Kawka, W. (1939). *Policja w ujęciu historycznym i współczesnym*. Wilno.

Kayzer, B. (2006). Organizacja Żandarmerii Krajowej i Policji w Małopolsce Wschodniej w latach 1918–1922. *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, 19, 23–64.

Kobylarz, W. (2019). *Policja Państwowa w Białej Podlaskiej 1918–1939*. Biała Podlaska.

Kurka, A. (1930). *Dzieje i tajemnice lwowskiej policji z czasów zaboru austriackiego 1772–1918*. Lwów.

Litwiński, R. (2001). *Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919–1939*. Lublin.

Litwiński, R. (2007a). *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*. Lublin.

Litwiński, R. (2007b). Skutki działań wojennych w 1939 r. dla policji w Małopolsce Wschodniej. *Dzieje Najnowsze*, 2, 77–95.

Litwiński, R. (2020). O kształt policji w II Rzeczypospolitej. Od wzorca samorządowego, do modelu państwowego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, 4, 703–718. <https://doi.org/10.4467/20844069PH.20.038.12492>

Litwiński, R. (2022). Policja II Rzeczypospolitej – pomiędzy negacją a gloryfikacją. Historiografia i postulaty badawcze. Cz. 1 – stań badań do 1989 roku. *Historyka. Studia Metodologiczne*, 52, 435–452. <https://doi.org/10.24425/hsm.2022.142736>

Łaszczewski, A. (2015). *Płocka policja okresu międzywojennego*. Sierpc.

Majer, P. (2012). Geneza i ewolucja policji jako pojęcia, instytucji i funkcji państwa. *Miscellanea Historico-Iuridica*, XI, 129–155.

Mączyński, M. (1997). *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*. Kraków.

Mikitin, J. (2021). *Policja Górnego Śląska 1920–1922*. Katowice.

Mikitin, J., Grześkowiak, G. (2008). *Policja województwa śląskiego 1922–1939*. Warszawa.

Misiuk, A. (1996). *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*. Warszawa.

Ostaneck, A. (2016). Udział formacji zwartych Policji Państwowej w akcji represyjnej w Małopolsce Wschodniej w 1930 roku w świetle «Sprawozdania Komendanta Wojewódzkiego Policji Państwowej we Lwowie z akcji przeciwsabotażowej na terenie powiatu bóbreckiego, brzeżańskiego, podhajeckiego, rohatyńskiego i tarnopolskiego, przeprowadzonej w dniach 21–29 września 1930 roku przez oddziały policji». *Rocznik Kresowy*, 2, 157–185.

Ostaneck, A.A. (2017). *Wydarzenia 1930 roku w Małopolsce Wschodniej a bezpieczeństwo II Rzeczypospolitej*. Warszawa.

Ostaneck, A.A. (2018a). *Sabotaże nacjonalistów ukraińskich oraz akcja represyjna władz polskich w Małopolsce Wschodniej w 1930 roku w świetle dokumentów, wybór, wstęp i oprac.* Warszawa.

Ostaneck, A.A. (2018b). Z ruinami w tle... Stan bezpieczeństwa w Stanisławowie w (po) wojennej rzeczywistości lat 1919–1921. W: M. Kardas, A.A. Ostaneck, P. Semków (red.), *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923 (t. 1, Polityka – Wojskowość)*. Warszawa; Iwano-Frankiwnsk, 177–193.

Ostaneck, A.A. (2023). O bezpieczeństwo i porządek publiczny. Organizacja struktur terenowych Policji Państwowej w Małopolsce Wschodniej w pierwszych latach niepodległości (1919–1924). *Textus et Studia*, 1, 29–47. <https://doi.org/10.15633/tes.09102>

Ostaneck, A.A., Pulik, P. (2024). «Orzeł czy Rzeszka?». *Nastroje społeczne mieszkańców województwa tarnopolskiego wobec zagrożenia wojennego i wojny 1939 roku w świetle dokumentów*, wybór, wstęp i oprac. Warszawa.

Peplowski, A. (1991). *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa państwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991.

Pietrzakiewicz, A. (2019). *Policja Państwowa regionu krośnieńskiego okręgu lwowskiego*, Krosno.

Prochwicz, J. (2017). Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej 1923–1926. W: P. Majer, M. Seroka (red.), *225 lat policji w Polsce (t. 1: Geneza i ewolucja policji)*. Olsztyn, 113–132.

Razyhrayev, O. (2010). Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921–1924. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 1, 211–231.

Razyhrayev, O. (2011). Policja Państwowa a życie społeczno-polityczne Wołynia (1921–1939). W: M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki (red.), *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.* Rzeszów, 394–409.

Razyhrayev, O. (2019). *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*, Warszawa 2019.

Sprengel, B. (2006). *Policja Państwowa a przestępczość w powiecie wrocławskim w latach 1919–1939*. Wrocławek.

Sprengel, B. (2007). *Posterunek ostatniej szansy. Policja Państwowa i przestępczość w Chełmży w latach 1920–1939*. Toruń.

Sprengel, B. (2009). *Policja Państwowa w Toruniu (1920–1939)*. Toruń.

Sprengel, B. (2011). *Policja Państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*. Toruń.

Strzelecki, W. (1934). *Bezpieczeństwo na ziemiach Polski. Od kmiecia grodowego do granatowej armii*. Warszawa.

Śleszyński, W. (2005). Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939). *Studia Podlaskie*, 15, 7–33.

Śleszyński, W. (2006). Struktura organów terenowych i podległość służbowa Policji Państwowej na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, 19, 119–129.

WBH–CAW: Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe, sygn. I.371.6.2, b.p. Dowództwo Okręgu Korpusu nr VI «Lwów». Likwidacja Obszaru Etapowego Tarnopol (b.d.)

REFERENCES

AAN-1: Archiwum Akt Nowych, sygn. 349.2 (in Polish).

AAN-2: Archiwum Akt Nowych, sygn. 349.3 (in Polish).

AAN-3: Archiwum Akt Nowych, sygn. 349.559 (in Polish).

AAN-4: Archiwum Akt Nowych, sygn. 2025.1 (in Polish).

Buras, D. (2014). *W służbie wolnej Polski. Organizacja i działalność Policji Państwowej w województwie kieleckim w latach 1919–1939*. Toruń (in Polish).

DALO: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 243, op. 1, spr. 371 (in Ukrainian).

TsDIAU: Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, f. 795, op. 1, spr. 5 (in Ukrainian).

Dz.U.-1: Dziennik Ustaw 1919, Nr 61, poz. 363 (in Polish).

Dz.U.-2: Dziennik Ustaw 1919, Nr 87, poz. 475 (in Polish).

Dz.U.-3: Dziennik Ustaw 1919, Nr 94, poz. 507–508 (in Polish).

Dz.U.-4: Dziennik Ustaw 1921, Nr 21, poz. 122 (in Polish).

Dz.U.-5: Dziennik Ustaw 1921, Nr 67, poz. 440 (in Polish).

Dz.U.-6: Dziennik Ustaw 1921, Nr 82, poz. 574 (in Polish).

Dz.U.-7: Dziennik Ustaw 1922, Nr 7, poz. 54 (in Polish).

Dz.U.-8: Dziennik Ustaw 1924, Nr 114, poz. 1014 (in Polish).

Franc, S. (2012). Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*, 8, 185–205 (in Polish).

Franz, M. (2018). Zadania i działalność Policji Państwowej na Ziemi Stanisławowskiej w drugiej połowie 1921 roku w świetle materiałów źródłowych Archiwum Państwowego w Iwano-Frankiwsku. W: P. Hawryłyszyn, M. Kardas, A.A. Ostanek (red.), *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923 (t. 2, Administracja – Kultura)*. Iwano-Frankiwsk, 29–37 (in Polish).

Franz, M. (2025). Działania Policji Państwowej w obliczu wyborów 1922 r. w województwie stanisławowskim w świetle dokumentów. W: D. Palacz, M. Grosicka (red.) *Formacje policyjne w Polsce na przestrzeni ponad stu lat. Ewolucja organizacyjna, zakres uprawnień, praktyczne aspekty aktywności* (T. 1). Kielce; Warszawa, 93–109 (in Polish).

Głogowski, A. (2015). *Policja Państwowa i inne instytucje bezpieczeństwa na Wileńszczyźnie w latach 1918–1939*. Kraków (in Polish).

Gołasz, Z., Gwóźdź, K. (2017). *Na straży porządku publicznego. Policja Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*. Tarnowskie Góry (in Polish).

Halicki, K. (2014). *Dzieje policji w Gniewie i regionie w latach 1920–2013*. Bydgoszcz (in Polish).

Halicki, K. (2015). *Policja Polityczna w województwie pomorskim w latach 1920–1939*. Łódź (in Polish).

Janusz, B. (1922). *Przewodnik po Lwowie (z planem miasta)*. Lwów (in Polish).

Jeleniewski, M.K. (2012). *Policja Państwowa w Bydgoszczy i jej obraz medialny 1920–1939*. Bydgoszcz (in Polish).

Jędrzejewska-Wrona, B., Zych, T. (2019). *Z dziejów policji tarnobrzeskiej w 100. rocznicę powstania (1919–2019)*. Tarnobrzeg (in Polish).

Kania, M. (2019). *Policja Państwowa w powiecie zawierciańskim 1927–1939. Struktury, działalność, wojenne i powojenne losy funkcjonariuszy*. Katowice; Warszawa (in Polish).

Kawka, W. (1939). *Policja w ujęciu historycznym i współczesnym*. Wilno (in Polish).

Kayzer, B. (2006). Organizacja Żandarmerii Krajowej i Policji w Małopolsce Wschodniej w latach 1918–1922. *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, 19, 23–64 (in Polish).

Kobylarz, W. (2019). *Policja Państwowa w Białej Podlaskiej 1918–1939*. Biała Podlaska (in Polish).

Kurka, A. (1930). *Dzieje i tajemnice lwowskiej policji z czasów zaboru austriackiego 1772–1918*. Lwów (in Polish).

Litwiński, R. (2001). *Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919–1939*. Lublin (in Polish).

Litwiński, R. (2007a). *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*. Lublin (in Polish).

Litwiński, R. (2007b). Skutki działań wojennych w 1939 r. dla policji w Małopolsce Wschodniej. *Dzieje Najnowsze*, 2, 77–95 (in Polish).

Litwiński, R. (2020). O kształt policji w II Rzeczypospolitej. Od wzorca samorządowego, do modelu państwowego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, 4, 703–718. <https://doi.org/10.4467/20844069PH.20.038.12492> (in Polish).

Litwiński, R. (2022). Policja II Rzeczypospolitej – pomiędzy negacją a gloryfikacją. Historiografia i postulaty badawcze. Cz. 1 – stan badań do 1989 roku. *Historyka. Studia Metodologiczne*, 52, 435–452. <https://doi.org/10.24425/hsm.2022.142736> (in Polish).

Łaszczewski, A. (2015). *Płocka policja okresu międzywojennego*. Sierpc (in Polish).

Majer, P. (2012). Geneza i ewolucja policji jako pojęcia, instytucji i funkcji państwa. *Miscellanea Historico-Iuridica*, XI, 129–155 (in Polish).

Mączyński, M. (1997). *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*. Kraków (in Polish).

Mikitin, J. (2021). *Policja Górnego Śląska 1920–1922*. Katowice (in Polish).

Mikitin, J., Grześkowiak, G. (2008). *Policja województwa śląskiego 1922–1939*. Warszaw (in Polish).

Misiuk, A. (1996). *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*. Warszawa (in Polish).

Ostaneck, A. (2016). Udział formacji zwartych Policji Państwowej w akcji represyjnej w Małopolsce Wschodniej w 1930 roku w świetle «Sprawozdania Komendanta Wojewódzkiego Policji Państwowej we Lwowie z akcji przeciwsabotażowej na terenie powiatu bóbreckiego, brzeżańskiego, podhajeckiego, rohatyńskiego i tarnopolskiego, przeprowadzonej w dniach 21–29 września 1930 roku przez oddziały policji». *Rocznik Kresowy*, 2, 157–185 (in Polish).

Ostaneck, A.A. (2017). *Wydarzenia 1930 roku w Małopolsce Wschodniej a bezpieczeństwo II Rzeczypospolitej*. Warszawa (in Polish).

Ostaneck, A.A. (2018a). *Sabotaże nacjonalistów ukraińskich oraz akcja represyjna władz polskich w Małopolsce Wschodniej w 1930 roku w świetle dokumentów*, wybór, wstęp i oprac. Warszawa (in Polish).

Ostaneck, A.A. (2018b). Z ruinami w tle... Stan bezpieczeństwa w Stanisławowie w (po) wojennej rzeczywistości lat 1919–1921. W: M. Kardas, A.A. Ostaneck, P. Semków (red.), *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923 (t. 1, Polityka – Wojskowość)*. Warszawa; Iwano-Frankiów, 177–193 (in Polish).

Ostaneck, A.A. (2023). O bezpieczeństwo i porządek publiczny. Organizacja struktur terenowych Policji Państwowej w Małopolsce Wschodniej w pierwszych latach niepodległości (1919–1924). *Textus et Studia*, 1, 29–47. <https://doi.org/10.15633/tes.09102> (in Polish).

Ostaneck, A.A., Pulik, P. (2024). «Orzeł czy Rzeszka» *Nastroje społeczne mieszkańców województwa tarnopolskiego wobec zagrożenia wojennego i wojny 1939 roku w świetle dokumentów*, wybór, wstęp i oprac. Warszawa (in Polish).

Pepłoński, A. (1991). *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa państwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991 (in Polish).

Pietrzakiewicz, A. (2019). *Policja Państwowa regionu krośnieńskiego okręgu lwowskiego*, Krosno (in Polish).

Prochwicz, J. (2017). Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej 1923–1926. W: P. Majer, M. Seroka (red.), *225 lat policji w Polsce (t. 1: Geneza i ewolucja policji)*. Olsztyn, 113–132 (in Polish).

Razyhrayev, O. (2010). Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921–1924. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 1, 211–231 (in Polish).

Razyhrayev, O. (2011). Policja Państwowa a życie społeczno-polityczne Wołynia (1921–1939). W: M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki (red.), *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w. Rzeszów*, 394–409 (in Polish).

Razyhrayev, O. (2019). *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*, Warszawa 2019 (in Polish).

Sprengel, B. (2006). *Policja Państwowa a przestępczość w powiecie włocławskim w latach 1919–1939*. Włocławek (in Polish).

Sprengel, B. (2007). *Posterunek ostatniej szansy. Policja Państwowa i przestępczość w Chełmży w latach 1920–1939*. Toruń (in Polish).

Sprengel, B. (2009). *Policja Państwowa w Toruniu (1920–1939)*. Toruń (in Polish).

Sprengel, B. (2011). *Policja Państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*. Toruń (in Polish).

Strzelecki, W. (1934). *Bezpieczeństwo na ziemiach Polski. Od kmiecia grodowego do granatowej armii*. Warszawa (in Polish).

Śleszyński, W. (2005). Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939). *Studia Podlaskie*, 15, 7–33 (in Polish).

Śleszyński, W. (2006). Struktura organów terenowych i podległość służbowa Policji Państwowej na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, 19, 119–129 (in Polish).

WBH–CAW: Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe, sygn. I.371.6.2, b.p. Dowództwo Okręgu Korpusu nr VI «Lwów». Likwidacja Obszaru Etapowego Tarnopol (b.d.) (in Polish).

Адам ОСТАНЕКдоктор габлітований гуманістичних наук,
професор Академії поліції в ЩитніORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0801-811X>Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57429511700>Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/A-6631-2019>e-mail: a.ostanek@apol.edu.pl**ОРГАНІЗАЦІЯ СТРУКТУР ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЛЬВОВІ
В 1919–1924 РОКАХ**

Ефективне функціонування будь-якої держави потребує створення формувань та інституцій, відповідальних за безпеку держави в усіх аспектах її функціонування. Вважають, що за зовнішню безпеку відповідає армія, а за внутрішню (серед інших структур) – поліція. Відроджена Польська держава фактично не мала традиції існування усталених поліцейських структур – вона не встигла їх створити до свого падіння наприкінці XVIII століття. Такі формування створила влада держав-окупантів. Коли після Першої світової війни Польська держава відновилася, актуалізувалася потреба у створенні структур, які б відповідали за безпеку та громадський порядок. Тож у 1919 р. було створено Державну поліцію.

Автор наголошує, що загальнодержавна й міська влада намагалися забезпечити належний громадський порядок у Львові. Насамперед створено передбачені законом структури Державної поліції. Її формування стримували обмежений бюджет і нестача приміщень. Час для інвестицій настав пізніше, тому для потреб поліції були адаптовані об'єкти, які використовувалися аналогічними формуваннями за часів Австро-Угорщини. Протягом 1919–1924 рр. також проводився набір співробітників, які мали охороняти право і дбати про безпеку на території міста. 1924 р. завершено формування структур Державної поліції в усій Другій Республіці. Створені тоді структури в наступні роки зазнали незначних трансформацій і проіснували до 1939 року.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, історія, Державна поліція, Львів, громадський порядок, безпека.

Дата першого надходження статті до видання: 17.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 94(477+438+474)(091)«1991/2004»:321.01

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-08>**Юрій ВОЙТЕНКО**

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та журналістики
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3782-5471>
e-mail: Polistnicht@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ, ПОЛЬЩІ ТА КРАЇНАХ БАЛТІЇ (1991–2004): КОМПАРАТИВНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

У статті здійснено порівняльний аналіз державотворчого поступу в площині інститутів політичної системи в Україні, Польщі та країнах Балтії. У дослідженні проведено методологічне зіставлення головних маркерів кожної інституції у межах політичної системи з виокремленням спільних та відмінних рис у зазначених державах. Такий підхід у формі вертикального й горизонтального порівняння інститутів політичних систем дав можливість простежити особливості внутрішньої складової державотворення у вказаних країнах. Головними маркерами цієї внутрішньої складової державотворення стали інститути: президента, парламенту, уряду, судів та окремо – конституційстворення. Взятий на озброєння широкий формат такого охоплення інституційності досліджуваних держав дав змогу розглянути специфіку кожного з них з порівнянням між собою на новітньому етапі державотворення. Це дало підстави для здійснення узагальнення моделей політичних систем у кожній з країн порівняння, а також для висвітлення особливостей кожної з них у період власного державного суверенітету в новітній період.

Порівняльний аналіз інституційного виміру державотворення в Україні, Польщі та країнах Балтії засвідчує ряд особливостей щодо кожного з окреслених складових. Зокрема, специфіка конституційного процесу полягала в тому, що Польща та країни Балтії (за винятком Латвії, яка відновила свою Конституцію міжвоєнного періоду) ухвалювали свої основні закони на всенародних референдумах. Натомість в Україні цей процес відбувався на рівні вищих органів державної влади, супроводжуючись складними пошуками компромісів між лівими та правими політиками в парламенті, а також протистоянням із Президентом.

Особливості президентської моделі полягали в тому, що в Україні, Польщі та Литві цей інститут став всенародно обраним, на відміну від Латвії і Естонії, адже у них глава держави обирається на рівні парламентів. Парламенти в Україні та країнах Балтії є однопалатними, на відміну від двопалатного в Польщі. Обрання ж законодавчого органу в країнах Балтії і Польщі (Сейму) здійснюється за пропорційною виборчою системою (Сенат – за мажоритарною), а в Україні перші дві каденції – мажоритарна, наступні дві – змішана. Формування урядів у Польщі та країнах Балтії залежало від політичної конфігурації у парламентах, а в Україні – від особи Президента.

Ключові слова: Україна, Польща, Литва, Латвія, Естонія, державотворення, політична система, президент, парламент, уряд, суди, конституції.

Розпад соціалістичної системи радянського типу наприкінці ХХ ст. зумовив глибокі політичні, соціально-економічні та інституційні трансформації в країнах Центрально-Східної Європи. Для України, Польщі та держав Балтії період

1991–2004 рр. став етапом формування нових моделей державності, конституційного ладу та політичних інститутів. Етнополітичні трансформації у цих країнах відбувалися за різними траєкторіями, що було зумовлено історичними традиціями, рівнем політичної культури, характером еліт і впливом зовнішнього середовища. Польща та країни Балтії досить швидко інтегрувалися до євроатлантичних структур, тоді як Україна демонструвала досить суперечливу динаміку реформ.

У сучасній історіографії значна увага приділяється проблемам демократичного транзиту, інституційної консолідації та європейської інтеграції постсоціалістичних держав, зокрема центральної та східної Європи. Водночас комплексні порівняльні дослідження інституційного виміру державотворення України, Польщі та країн Балтії залишаються недостатньо розробленими.

Метою статті – здійснити порівняльний аналіз політичних інститутів в Україні, Польщі та країнах Балтії в умовах новітнього періоду державотворення.

Важливе місце в дослідженні трансформаційних процесів посідає саме інституційний підхід, згідно з яким стабільність політичного режиму визначається ефективністю його владних інститутів. Для інституційного порівняння були взяті до уваги незалежні держави Центрально-Східної Європи постсоціалістичного простору, які мають спільні й тяглі історичні взаємини, – Україна, Польща і країни Балтії після 1991 р. Це країни, які протягом попередніх десятиліть перебували під радянським впливом і після деімперіалізації здійснювали власні державотворчі процеси в умовах незалежності, що найбільше проявилось на інституційному рівні, передусім у контексті європейської інтеграції та вступу до ЄС у 2004 р. (Польща та три країни Балтії) та у зв'язку із суспільно-політичними трансформаціями в Україні після Помаранчевої революції (того ж таки 2004 р.).

Одним із важливих рішень влади в новітній період державотворення для зазначених країн стало конституційне будівництво, адже воно лягло в основу їх подальшої інституційної трансформації. Саме в 1990-х рр. у зазначених державах було закладено правові засади функціонування нових політичних систем.

В Україні процес формування конституційної моделі тривав протягом двох парламентських каденцій: першої – 1991–1994 рр. і другої – 1994–1998 рр. Саме друге скликання Верховної Ради разом із новообраним Президентом узгодили й ухвалили новий Основний Закон. Прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. стало результатом складних політичних компромісів між президентською владою та парламентом (Войтенко, 2023, с. 6). Ухвалена Конституція закріпила принципи суверенітету, поділу влади та правової держави, однак залишила простір для посилення фактичних повноважень вищих представницьких органів у рамках уже узгодженої президентсько-парламентської форми правління.

У Польщі конституційний процес відбувався більш послідовно. Так, у 1992 р. була прийнята т. зв. Мала Конституція, яка врегулювала взаємовідносини між основними органами влади (законодавчою та виконавчою), а також місцевим самоврядуванням (Ріяка, 2006, с. 439). Остаточний текст Конституції Республіки Польща спочатку був ухвалений Національними зборами 2 квітня 1997 р., а вже 25 травня він був затверджений на всенародному референдумі й через три місяці набув чинності (Ріяка, 2006, с. 439–440).

У країнах Балтії конституційне будівництво мало реституційний характер, адже ці держави відновлювали свій статус, а не проголошували новий. Тому потрібно було встановити історичний правовий «місток» новітнього періоду державності з міжвоєнним (доокупаційним). Так, було поновлено конституції балтійських держав із відновленням ними незалежності, а згодом Литва й Естонія ухвалили на референдумах нові конституції у 1992 р. (25 жовтня і 28 червня відповідно). Латвія ж відновила чинність своєї Конституції міжвоєнного періоду (1922 р.) і в такий спосіб засвідчила повне відновлення республіки. Усе це сприяло відновленню історичної тяглості балтійських держав, а також формуванню в них стабільної правової системи, орієнтованої на довоєнні державницькі традиції з їх модернізацією в нових умовах.

Як бачимо, Польща, Литва й Естонія скористалися плебісцитом щодо затвердження власних основних законів, забезпечивши в такий спосіб національним конституціям всенародну підтримку. Латвія повністю відновила свою Конституцію міжвоєнного періоду. В Україні ж такий засіб, як референдум, був використаний Президентом для пришвидшення ухвалення парламентом проєкту Основного Закону після закінчення річної дії Конституційного договору (8 червня 1995 р. – 8 червня 1996 р.) (Литвин, 2007 с. 954), тому до всенародного рішення справа так і не дійшла (хоча у формі політичного тиску Президента на парламент такий референдум був запланований на 25 вересня 1996 р. під час засідання РНБО 26 червня того ж року (Войтенко, 2023, с. 6).

Однією з ключових рис трансформації було створення політичних інститутів, здатних гарантувати стабільність і функціонування демократичної системи влади. У цьому контексті важливо проаналізувати розвиток інститутів президентства, парламенту, уряду та судової влади в Україні, Польщі та країнах Балтії.

Інститут президентства в Україні сформувався як один із центральних політичних інститутів. Ще влітку 1991 р. було створено посаду Президента Української РСР, що стало важливим кроком у побудові нової системи влади (Закон, 1991). Після проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) нова держава успадкувала цей інститут разом зі старою Конституцією 1978 р., а вже 1 грудня 1991 р. провела перші вибори глави держави (перемогу здобув колишній спікер парламенту – Леонід Кравчук). Наступні президентські вибори стали достроковими в 1994 р., за результатами яких другий президент (Леонід Кучма) посідав цей найвищий пост протягом двох подальших п'ятирічних каденцій (1994–2004 рр.).

У Польщі інститут президентства мав місце як у міжвоєнний, так і післявоєнний період – до ухвалення Конституції 1952 р., і остаточно його було відновлено після падіння комуністичного режиму в 1989 р. У рамках нових конституційних положень (т. зв. Малої Конституції 1992 р.) місце президента поступово трансформувалося. Так, президента почали обирати всенародно; він отримав юридично сформульовані повноваження узгоджувати політичний курс із парламентом і урядом, хоча за характером взаємодії така система була ще «напівпрезидентською». Остаточне врегулювання повноважень президента відбулося згідно з Конституцією 1997 р. Так, польське президентство було побудоване на балансі між виконавчою владою і парламентом, що сприяло посиленню демократичних механізмів у

країні. Президентами Республіки в зазначений період були (послідовно): Войцех Ярузельський, Лех Валенса, Александр Квасневський (останній – двічі поспіль). Формуючи східний вектор зовнішньополітичної стратегії Польщі, керівництво держави насамперед прагнуло гарантувати безпеку своєї держави (Литвин, 2017, с. 520–540).

У країнах Балтії президентські інститути сформувалися в умовах відновлення незалежності й на основі довоєнних політичних традицій. Зокрема, конституції Латвії та Естонії 1992 р. передбачали відносно обмежені повноваження президента порівняно з виконавчою владою та парламентом, що відповідало прагненню уникнути концентрації влади в одній інституції. Ба більше, президента у цих двох республіках обирає саме парламент, на відміну від всенародно обраного глави держави в Литві. Литовські науковці зазначають, що в них «система влади є компромісною – напівпрезидентська й напівпарламентська (все ж більше орієнтувалися на парламентське управління), бо запропоновану президентську форму влади не було схвалено» (Бумблаускас та ін., 2018, с. 380). Президентами цих республік у зазначений період були: у Литві – Альгірдас Бразаускас і Валдас Адамкус, у Латвії – Гунтіс Улманіс і Вайра Віке-Фрайберга, в Естонії – Леннарт Мері і Арнольд Рюйтель.

Отже, особливістю інститутів президентства в зазначених республіках стало те, що глави держав в Україні, Польщі та Литві є всенародно обраними і мають більший вплив на урядову вертикаль, на відміну від Латвії та Естонії, у яких влада більше зміщена в бік парламентів як щодо їх призначень, так і щодо ухвалення державотворчих рішень.

Парламентський же рівень став центром політичної конкуренції різних партій, а також головним майданчиком формування курсу вказаних держав.

В Україні Верховна Рада після перших демократичних виборів 1990 р. зіграла вирішальну роль у проголошенні незалежності держави 1991 р. та напрацюванні й ухваленні важливих для подальшого державотворчого поступу рішень. Враховуючи особливості політичної архітектури у Верховній Раді (у складі якої 450 народних депутатів, які входили до різних фракцій) і відповідних скликань у зазначений період, варто зазначити, що значна частина їх була лівої орієнтації (комуністично-соціалістичної), що не сприяло розвитку ні ринкової економіки, ні курсу на усталену демократію в Україні. Частково це було наслідком збереження застарілої і неефективної в умовах пострадянського періоду мажоритарної виборчої системи (чистої під час перших і других виборів, та часткової – третіх і четвертих), адже сімдесятилітній підрадянський період мав значну культурно-ментальну інерцію на рівні як виборців, так і їх представників у частині збереження комуністичної / соціалістичної доктрини, яка йшла всупереч новітнім тенденціям державотворчого поступу в бік тієї ж ринкової економіки і справжньої демократії.

У Польщі Сейм і Сенат за Конституцією 1997 р. становить двопалатний парламент – Національні збори. Парламент Польщі став фактором компромісності та стабільності політичної системи в постсоціалістичний період, що здатний забезпечувати консенсус і регулювати взаємодію гілок влади в республіці. Заснування двопалатного парламенту в демократичному польському суспільстві сприяло

більшій селекції державницьких рішень, що позитивно відобразилося на розвитку країни в різних вимірах у зазначений період. Політичні сили, які формували уряди в Сеймі Польщі, перебували в межах центрального спектра (правоцентристи змінювали лівоцентристів і навпаки). Обрання депутатів Сейму (460 осіб) здійснювалося за пропорційною виборчою системою, а Сейму (100 осіб) – мажоритарною.

У країнах Балтії парламентські інститути стали ядром їх політичної системи: у Литві – Сейм (141 особа), у Латвії – Сейм (100 осіб), в Естонії – Рійгікогу (101 осіб). Реституція довоєнних політичних механізмів та активна участь населення у формуванні партій сприяли формуванню стабільних парламентських систем, що відігравали ключову роль у законодавчому забезпеченні подальших реформ, особливо зважаючи на те, що в Латвії та Естонії це були центральні інституції державної влади, які обирали і президента, і уряд. Специфікою цих республік стало впровадження пропорційної виборчої системи (лише в Литві вона поєднувалася з мажоритарною складовою), яка сприяла появі партійної, національно орієнтованої політичної еліти в пострадянський період. Крім того, через політику громадянства до державотворчих процесів не було допущено тих некорінних мешканців, які оселилися в країнах після їх окупації з боку СРСР (за винятком тієї ж Литви). У такий спосіб значна частина російськомовного населення в Латвії та Естонії опинилася поза політичною участю (особливо в Латвії) (Войтенко, 2025, с. 302). При цьому, якщо в Латвії та Естонії у парламентах відповідних скликань переважали партії центру, то в Литві праві змінювали лівих і навпаки (як у Польщі).

Окремо варто відзначити уряд – інститут державної влади, який є чи не найвпливовішим на рівні безпосередньої взаємодії з населенням. Залежно від форми правління, яка відображена в конституціях і чітко окреслює повноваження виконавчої вертикалі влади, формування уряду – це результат компромісів між різними політичними силами як усередині парламенту, так і з президентом.

Українська практика новітньої історії в частині формування урядів полягала в тому, що від періоду ухвалення Конституції (1996 р.) і до політичної реформи 2004 р. вся державна виконавча вертикаль (від Кабінету Міністрів і до місцевих адміністрацій) перебувала в підпорядкуванні Президента (у цьому випадку – Л. Кучми). Така модель для пострадянської держави була далекою від демократичної, адже спонукала до потенційних зловживань владою представниками відповідної вертикалі. Проте, враховуючи вищезазначений склад парламентів перших скликань (лівого спектра), а також наявність зовнішніх викликів (зокрема, щодо сепаратизму в Криму й підтримки відповідних дій з боку РФ), така модель уможливила збереження цілісності й унітарності України, хоча й ціною появи фінансово-промислових кіл (олігархату), наближених до глави держави.

У Польщі формування уряду (Ради Міністрів) як виконавчого органу супроводжувалося впливом партійної системи та зміцненням процесів коаліційного управління, що сприяло стабільності політичного курсу. Аналогічна ситуація спостерігалася і в країнах Балтії, де уряди (Кабінети Міністрів) формувалися на базі парламентської більшості та мали реальний політичний вплив щодо формування державної політики. Президенти у всіх цих республіках призначали очільників урядів, що відбувалося за результатами виборів до парламентів (за пропорційною

складовою) і компромісів між основними політичними силами. Уряд ставав фактично продовженням парламентів у виконавчій гілці влади, яка була похідною від законодавчої. Отже, способи формування урядів є схожими як у польській, так і у трьох балтійських моделях.

Судова система стала одним із найважливіших інститутів у процесі демократичної трансформації у зазначених країнах, адже саме вона відображає наявність чи відсутність правової держави, в основі якої стоїть верховенство закону.

В Україні 15 грудня 1992 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про статус суддів» (Про статус, 1993, с. 56), згідно з яким суддя визнавався як носій судової влади, котрий керується виключно законами з метою здійснення правосуддя. При цьому протягом 1991–1996 рр., на думку дослідника Сергія Яроша, «судова система виглядала таким чином: формально незалежні судді фактично перебували у певній залежності від голів судів, обласних рад та органів Міністерства юстиції України» (Ярош, 2019). Після ухвалення Верховною Радою Основного Закону в 1996 р. відбулося також створення Конституційного Суду (Судова, 2014, с. 487), що стало важливим кроком у зміцненні принципу верховенства права, але низка викликів у формуванні незалежності всієї судової влади (зокрема, її фактична залежність від виконавчої вертикалі) обмежувала ефективність цього механізму. 7 лютого 2002 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про судоустрій і статус суддів». У цьому Законі зазначено: «Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства» (стаття 1) (Про судоустрій, 2002, с. 180). У цьому Законі визначено систему судів загальною юрисдикції. До них належать: місцеві суди, апеляційні суди, Апеляційний суд України, Касаційний суд України, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України (стаття 18) (Про судоустрій, 2002, с. 180). У юридичному сенсі судова влада в Україні з часу ухвалення Конституції стала незалежною гілкою (стосовно виконавчої).

У Польщі та країнах Балтії судові інституції формувалися в контексті запозичення стандартів Європейського Союзу та Ради Європи, що стимулювало розбудову незалежних і професійних суддівських корпусів. Такий розвиток сприяв зміцненню правової держави й підвищенню довіри до судових процедур.

Судова система Польщі поділяється на суди загальної юрисдикції (окружні, регіональні і апеляційні), адміністративні суди (провінційні і Верховний), військові суди, Верховний суд. Окремо існують два трибунали: Конституційний і Державний (Organisation, 2024). Саме Конституційний трибунал виконує функції, які в багатьох державах віднесені до Конституційного суду (відповідність ухвалених законів конституції, відповідні скарги тощо). У Латвії з перших років відновленої незалежності була створена судова система з трьох рівнів: районні (міські) суди, окружні суди та Верховний суд. Конституційний суд Латвії був створений 1996 р. (History, 2024). У Литві на рівні Конституції передбачені такі рівні судів: апілінкові та окружні суди, Апеляційний суд, Верховний суд, а також існує можливість мати спеціалізовані суди (Конституція, 1992). Конституційний суд Литовської Республіки було створено 1993 р., тобто вже після ухвалення Основного Закону на референдумі 25 жовтня 1992 р. Конституція Естонії окреслює таку судову систему Рес-

публіки: уїзні, міські й адміністративні суди (це суди першої інстанції), окружні суди (є судами другої інстанції), Державний суд (суд найвищої інстанції, котрий одночасно є судом конституційного нагляду) (The Constitution, 1992). При цьому в Естонії не створювався окремий Конституційний суд, а функції конституційного нагляду відтоді (з моменту ухвалення Конституції на референдумі 28 червня 1992 р.) і дотепер виконує Верховний суд (стаття 149) (The Constitution, 1992).

Таким чином, порівняльний аналіз інституційного виміру державотворення в Україні, Польщі та країнах Балтії засвідчує ряд особливостей в кожній з окреслених складових. Зокрема, специфіка конституційного процесу полягала в тому, що Польща та країни Балтії (за винятком Латвії, яка відновила свою Конституцію міжвоєнного періоду) ухвалювали свої основні закони на всенародних референдумах. Натомість в Україні цей процес відбувався на рівні вищих органів державної влади, супроводжуючись складними пошуками компромісів між лівими та правими політиками в парламенті, а також протистоянням із Президентом. Особливості президентської моделі полягали в тому, що в Україні, Польщі та Литві цей інститут став всенародно обраним, на відміну від Латвії і Естонії, адже в них глава держави обирається на рівні парламентів. Парламенти в Україні та країнах Балтії є однопалатними, на відміну від двопалатного в Польщі. Обрання ж законодавчого органу в країнах Балтії та Польщі (Сейму) здійснюється за пропорційною виборчою системою (Сенат – за мажоритарною), а в Україні перші дві каденції – мажоритарна, наступні дві – змішана. Формування урядів у Польщі та країнах Балтії залежало від політичної конфігурації у парламентах, а в Україні – від особи Президента. Судові ж системи є досить схожими в усіх країнах за своєю формою (від місцевих і районних – до Верховного суду), при цьому серед усіх зазначених держав лише в Естонії не було створено Конституційного суду як окремої інституції, але в ній відповідну юрисдикцію здійснювала окрема Палата Верховного суду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бумблаускас А., Ейдинтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис, М. (2018). *Історія Литви кожному*. Київ : «Балтія-Друк», 423.

Войтенко, Ю. (2025). Особливості політики надання громадянства в Україні та країнах Балтії (1991–2001). *Сторінки історії: збірник наукових праць. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»*, 60, 292–306.

Войтенко, Ю. (2023). Становлення конституційної моделі в Україні та країнах Балтії у пострадянський період. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобицьк: Видавничий дім «Гельветика»*, 60/1, 4–10.

Закон УРСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесенням змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 5 липня 1991 р. № 1293-ХІІ. (1991). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12#Text>

Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року. (1992). http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm

Литвин В. М. (ред.). (2007). Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. Київ: «Парламентське видавництво», 1028.

Литвин, М. (2017). (ред.). Українсько-польські відносини. Новітня доба. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 520–540.

- Про статус суддів: Закон України. (1993). *Відомості Верховної Ради України*, 8.
- Про судоустрій і статус суддів: Закон України. (2002). *Відомості Верховної Ради України*, 27–28.
- Ріяка, В. (ред.). (2006). Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 544.
- Усенка, І (ред.). (2014). Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. Київ: Наукова думка, 503.
- Ярош, С. (2019). Історія реформ у судовій системі України: 1991–2001 роки. *Ракурс*. <https://racurs.ua/ua/2415-istoriya-reform-u-sudoviy-systemi-ukrayiny-1991-2001-roky.html>
- History of the Court (2024). <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/history/history-of-the-court/>
- Organisation of justice – judicial systems (2024). *National justice systems. Poland*. https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-systems-eu-and-national/national-justice-systems/pl_en
- The Constitution of the Republic of Estonia (1992). <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/521052015001/consolide/current#para103>

REFERENCES

- Bumblauskas A., Eidyntas A., Kulakauskas A., Tamoshaitys, M. (2018). *Istoriia Lytvy kozhnomu*. Kyiv : “Baltii-Druk”, 423 (in Ukrainian).
- Voitenko, Yu. (2025). Osoblyvosti polityky nadannia hromadianstva v Ukraini ta krainakh Baltii (1991–2001). *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats. Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut im. Ihoria Sikorskoho”*, 60, 292–306 (in Ukrainian).
- Voitenko, Yu. (2023). Stanovlennia konstytutsiinoi modeli v Ukraini ta krainakh Baltii u postradianskyi period. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 60/1, 4–10 (in Ukrainian).
- Zakon URSR “Pro zasnuvannia posta Prezydenta Ukrainiskoi RSR i vnesenniam zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainiskoi RSR” vid 5 lypnia 1991 r. № 1293-KhII. (1991). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12#Text> (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Lytovskoi Respubliki vid 25 zhovtnia 1992 roku. (1992). http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm (in Ukrainian).
- Lytvyn, V. (Ed.). (2007). *Ukraïna: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st.* Kyiv: “Parlamentske vydavnytstvo”, 1028 (in Ukrainian).
- Lytvyn, M. (2017). (ed.). *Ukrainsko-polski vidnosyny. Novitnia doba. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha*. Lviv, 520–540 (in Ukrainian).
- Pro status suddiv: Zakon Ukrainy (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 8 (in Ukrainian).
- Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 27–28 (in Ukrainian).
- Riika, V. (Ed.). (2006). *Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain: Navch. posibnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter, 544 (in Ukrainian).
- Usenko, I. (Ed.). (2014). *Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytyky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku*. Kyiv: Naukova dumka, 503 (in Ukrainian).
- Yarosh, S. (2019). *Istoriia reform u sudovii systemi Ukrainy: 1991–2001 roky. Rakurs*. <https://racurs.ua/ua/2415-istoriya-reform-u-sudoviy-systemi-ukrayiny-1991-2001-roky.html> (in Ukrainian).
- History of the Court (2024). <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/history/history-of-the-court/> (in English).
- Organisation of justice – judicial systems (2024). *National justice systems. Poland*. https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-systems-eu-and-national-justice-systems/pl_en (in English).
- The Constitution of the Republic of Estonia (1992). <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/521052015001/consolide/current#para103> (in English).

Yurii VOITENKO

PhD in History, Associate Professor

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3782-5471>e-mail: Polistnicht@gmail.com**FEATURES OF STATE-FORMATION IN UKRAINE,
POLAND AND THE BALTIC COUNTRIES (1991–2004):
COMPARATIVE AND INSTITUTIONAL DIMENSION**

The article carries out a comparative analysis of state-building progress in the field of political system institutions in Ukraine, Poland and the Baltic countries. The study methodologically correlated the main markers of each institution within the political system with the identification of common and distinctive features in the indicated states. Such an approach, in the form of a vertical and horizontal comparison of political system institutions, made it possible to trace the features of the internal component of state-building in the indicated countries. The main markers of this internal component of state-building were the institutions of the president, parliament, government, courts and, separately, constitution-making. The adopted broad format of such coverage of the institutionality of the studied states allowed us to consider the specifics of each of them in comparison with each other at their latest stage of state-building. This provided grounds for generalizing models of political systems in each of the countries of comparison, as well as for highlighting the features of each of them during the period of their own state sovereignty in the latest period.

A comparative analysis of the institutional dimension of statehood in Ukraine, Poland and the Baltic states reveals a number of peculiarities in each of the outlined components. In particular, the specificity of the constitutional process was that Poland and the Baltic states (with the exception of Latvia, which restored its interwar constitution) adopted their Basic Laws in nationwide referendums, while Ukraine did so exclusively at the level of the highest authorities, in particular with complex searches for compromises between left-wing and right-wing politicians in the domestic parliament, as well as in confrontation with the president. The peculiarities of the presidential model were that in Ukraine, Poland and Lithuania, this institution became popularly elected, unlike in Latvia and Estonia, where the head of state is elected at the parliamentary level. Parliaments in Ukraine and the Baltic states are unicameral, unlike the bicameral parliament in Poland. The legislative body in the Baltic states and Poland (the Sejm) is elected by a proportional electoral system (the Senate by a majority system), while in Ukraine the first two terms are by majority vote and the next two by a mixed system. The formation of governments in Poland and the Baltic states depended on the political configuration in parliaments, while in Ukraine it depended on the president.

Keywords: Ukraine, Poland, Lithuania, Latvia, Estonia, state formation, political system, president, parliament, government, courts, constitutions.

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється

на умовах ліцензії

відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 94(477:438):342.722

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-09>**Марина КОВАЛЕНКО***кандидатка юридичних наук, доцентка, адвокатка*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0153-4613>*e-mail: bkmarina13@gmail.com*

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ (XX–XXI СТ.)

У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз розвитку правового регулювання недискримінації в правових системах України та Польщі протягом XX–XXI століть. Досліджено історичну трансформацію праворозуміння рівності: від формального закріплення рівності громадян перед законом у конституційних актах початку XX ст. до впровадження сучасних концепцій змістовної рівності та позитивних дій. Проаналізовано специфіку антидискримінаційного дискурсу в умовах тоталітарних режимів.

Окрему увагу приділено впливу європейської інтеграції на формування національних антидискримінаційних механізмів, зокрема імплементації директив ЄС та адаптації законодавства до стандартів Ради Європи. Зроблено висновок про поступове зміцнення інституційних гарантій рівності та перехід до активної політики подолання фактичної нерівності в українському та польському законодавстві крізь призму історичних змін.

Стверджено, що сучасний етап, після 1990-х рр., позначений поверненням до ліберальних стандартів, де принцип недискримінації став не просто юридичною нормою, а фундаментом правової держави. Європейська інтеграція виступала потужним зовнішнім стимулом, змусивши національні уряди прийняти комплексні антидискримінаційні закони та створити інституційні механізми захисту.

Ключові слова: Україна, Польща, історія, принцип недискримінації, правове регулювання, рівність, європейська інтеграція.

Аналіз історичного розвитку правового закріплення принципу недискримінації в межах української та польської правових традицій охоплює тривалу хронологічну перспективу, що відображає фундаментальні трансформації європейської правової думки. Протягом XX та початку XXI ст. Україна та Польща пройшли складний шлях трансформації правових систем: від тоталітарних та авторитарних режимів до інтеграції у європейський правовий простір. Цей процес не був лінійним і характеризувався періодами реформ, революційних зрушень та регресій у часи тоталітарних режимів. Україна та Польща, маючи спільне історичне коріння в правовій культурі Речі Посполитої, у XIX ст. опинилися в різних геополітичних умовах, що зумовило специфіку їхніх правових шляхів (Шандра, Аркуша, 2022). Проте у XXI ст. обидві країни знову об'єдналися навколо спільного вектора європейської інтеграції, що потребує гармонізації національного законодавства з високими стандартами Європейського Союзу (Литвин, 2017, с. 520–620).

Принцип недискримінації (non-discrimination) сьогодні визнається загальноновизнаним у праві Ради Європи. Проте його концептуальне наповнення суттєво

змінювалося протягом століття. Якщо на початку XX ст. йшлося переважно про формальну рівність громадян перед законом і захист прав національних меншин у багатоетнічних державах, то у XXI ст. акцент змістився на захист від непрямой дискримінації, забезпечення рівних можливостей і боротьбу з утисками за широким колом ознак, включно із сексуальною орієнтацією, гендерною ідентичністю та станом здоров'я (Федорович, 2023).

Актуальність вивчення еволюції принципу недискримінації зумовлена декількома ключовими факторами. По-перше, в умовах глобалізації та посилення міграційних процесів захист прав меншин стає критично важливим для збереження соціальної стабільності. Польща, як повноправний член ЄС, та Україна, як країна-кандидат, стикаються з необхідністю постійного вдосконалення механізмів запобігання дискримінації за ознаками раси, етнічного походження, релігії, інвалідності, віку та сексуальної орієнтації (A comparative..., 2024). По-друге, сучасні виклики, як-от повномасштабна війна в Україні та спричинена нею масштабна міграційна криза, ставлять нові питання щодо недискримінації. Виникає потреба в аналізі правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та українських біженців у Польщі крізь призму принципу рівного ставлення (Шелеп, 2024).

У контексті повномасштабного російського вторгнення на територію України питання недискримінації набуває додаткового виміру, оскільки захист прав вразливих груп, включно з внутрішньо переміщеними особами, стає частиною стратегії національної стійкості. Крім того, вимоги Угоди про асоціацію з ЄС і статус кандидата зобов'язують Україну до ретельного реформування антидискримінаційного законодавства, що робить порівняльний аналіз із досвідом Польщі надзвичайно цінним. По-третє, в обох країнах спостерігається певне напруження між ліберальними стандартами недискримінації та традиціоналістськими поглядами на певні сфери суспільного життя (наприклад, права ЛГБТІК+ чи репродуктивні права жінок) (Gerber, 2010, с. 33). Вивчення еволюції правового регулювання обраної теми дає змогу зрозуміти коріння виникаючих протиріч і знайти шляхи їхнього розв'язання на основі верховенства права та поваги до людської гідності.

Після відновлення незалежності Польщі в 1918 р. постала потреба у створенні правового фундаменту нової держави. Конституція 17 березня 1921 р. (т. зв. Березнева Конституція) була збудована на ліберально-демократичних цінностях: прямо проголошувала рівність усіх громадян перед законом (стаття 96) і скасовувала родові та станові привілеї. Важливим аспектом було забезпечення прав національних меншин. Стаття 109 Конституції гарантувала кожному громадянину право на дотримання своєї національності, плекання власної мови та національних особливостей. Це було надзвичайно важливо для держави, де значну частку населення становили українці, євреї, німці та білоруси. Проте на практиці реалізація цих принципів була ускладнена політикою «пацифікації» та намаганнями асиміляції, що демонструвало розрив між конституційними деклараціями та політичною реальністю (Протосавицька, 2021, с. 48; Литвин, 2017, с. 221–262).

Конституція Польської Народної Республіки 1952 р. базувалася на радянському зразку. Вона наголошувала на привілейованому стані робітничого класу та селянства, що де-факто створювало систему нерівності для інших верств суспіль-

ства. У ПНР існував лише один короткий артикул щодо свободи віросповідання, а церква піддавалася дискримінаційним обмеженням. Еволюція антидискримінаційного права в цей період була заморожена, а будь-які прояви боротьби за права меншин розглядалися як ворожа діяльність (Кагат, 2012).

У міжвоєнний період ХХ ст. Польща мала конституційні норми, що формально закріплювали рівність перед законом, однак практика застосування частково зберігала дискримінаційні риси щодо національних меншин (Witkowska-Chrzczonek, 2021, s. 420; Литвин, 2017, с. 305–336). Після Другої світової війни радянський вплив на правову систему Польщі призвів до загального декларування соціальної рівності, яке, утім, мало обмежений практичний ефект.

Марцін Вуйчик, аналізуючи стан польського антидискримінаційного законодавства, вказує на те, що витоки чітких положень про боротьбу з дискримінацією в польському законодавстві сягають поправок, внесених у 1997 р., зі значними змінами, що відбулися під час підготовки Польщі до членства в ЄС на початку 2000-х років. Отже, стаття 32 Конституції Польщі 1997 р. стала наріжним каменем сучасної польської правової традиції. Саме цим положенням визначено, що «ніхто не може бути дискримінований у політичному, соціальному чи економічному житті з будь-якої причини». Варто зауважити, що польський законодавець вибрав модель «відкритого переліку» ознак (використовуючи формулювання «з будь-якої причини»), що дає можливість судам гнучко реагувати на нові виклики. Це відрізняється від української моделі, яка хоч і має відкритий перелік («інші ознаки»), все ж акцентує увагу на конкретному списку. Наступні зміни 2003 та 2007 рр. ще більше узгодили польське законодавство зі стандартами ЄС, розширивши сферу охоронюваних характеристик і запровадивши нові концепції, як-от непряма дискримінація та розумне пристосування (Вуйчик, 2026).

В Україні 1917–1921 рр. також відбувався активний конституційний процес. Універсали Української Центральної Ради та Конституція УНР 1918 р. базувалися на ідеї рівноправності всіх громадян. Проголошувалося, що всі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист. Навіть в умовах війни українські державні утворення намагалися закласти основи для захисту прав національних меншин (зокрема, через закон про національно-персональну автономію). Проте втрата незалежності та встановлення радянського режиму перервали цей демократичний розвиток (1918 – проголошення...).

Радянський період в Україні та соціалістичний період у Польщі характеризувалися специфічним підходом до рівності (Литвин, 2021). Проте саме в радянський період відбулося юридичне закріплення окремих аспектів рівності, які сьогодні вважаються стандартом. Наприклад, Конституція УРСР 1937 р. вперше юридично закріпила принцип рівноправності жінок і чоловіків (Чернота, 2014, с. 33). Конституція УРСР 1978 р. декларувала широкий спектр прав, включно зі свободою слова, зборів та недоторканістю особи, проте ці норми мали суто формальний характер і не захищали від дискримінації за політичними чи релігійними ознаками (Конституція, 1978).

Конституція України 1996 р. заклала фундамент для антидискримінаційного захисту. Стаття 24 проголошує, що громадяни мають рівні конституційні права і

свободи та є рівними перед законом. Вона містить перелік заборонених ознак дискримінації: раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовні або інші ознаки. Окремо наголошено на забезпеченні рівності прав жінки і чоловіка через надання жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці. Крім того, стаття 52 Конституції закріплює рівність дітей у своїх правах незалежно від походження та від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (Конституція України, 1996).

Варто зазначити, що справжня революція в антидискримінаційному праві обох країн відбулася завдяки зближенню з Європейським Союзом. Після вступу до ЄС у 2004 р. Польща зобов'язувалася імплементувати ключові антидискримінаційні директиви, що обумовило ухвалення закону від 3 грудня 2010 р. «Про впровадження деяких положень Європейського Союзу у сфері рівного ставлення» (так званий антидискримінаційний закон). Цей акт консолідував розрізнені норми та ввів чіткі визначення прямої та непрямой дискримінації, утиску (harassment) та сексуального утиску. Важливим нововведенням стало призначення Уповноваженого з громадянських прав (RPO) незалежним органом з питань рівного ставлення (Klausa, 2013).

Для України рушійною силою стало прийняття у 2012 р. Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», що було однією важливих умов Європейської Комісії (Про засади..., 2012). У 2022 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульську конвенцію), що посилило захист жінок від насильства та дискримінації (Конвенція, 2011). Таким чином, поняття дискримінації як правового феномену сформувалося в європейській правовій думці в ХХ–ХХ ст., коли правові концепції почали приділяти увагу питанням рівності та заборони необґрунтованої диференціації осіб за різними ознаками. Цей розвиток став частиною ширших тенденцій у формуванні прав людини, рівності перед законом і недискримінації.

Принцип недискримінації сьогодні розглядається не просто як відсутність упередженого ставлення, а як активний обов'язок держави забезпечити рівні можливості для всіх членів суспільства. У вітчизняній і польській науковій думці співвідношення між рівністю та недискримінацією трактується через призму різних правових шкіл. Зокрема, Станіслав Погребняк визначає право на захист від дискримінації як фундаментальне право людини, наголошуючи на його основоположному характері в праві Ради Європи (Бачинська, 2017, с. 167).

Ольга-Марія Бачинська визначала поняття принципу недискримінації як «основоположної засади права, яка протидіє встановленню необґрунтованих відмінностей, винятків, обмежень чи переваг, які засновані на особливих характеристиках (змінних або незмінних, дійсних або припущених) особи чи групи осіб (захищених ознак), та має на меті утвердження рівності можливостей та результатів, справедливості й свободи в суспільстві» (Бачинська, 2019, с. 16).

Незважаючи на значний прогрес, українська та польська правові системи стикаються з викликами, що потребують подальшої еволюції принципу недискри-

мінації. Так, наприклад, обидві країни ратифікували Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (Польща у 2012 р., Україна у 2010 р.). Проте імплементація принципу «розумного пристосування» залишається проблематичною. В Україні війна значно збільшила кількість людей з інвалідністю, що вимагає негайної перебудови інфраструктури та соціальних сервісів на засадах безбар'єрності (Anti-discrimination...).

Еволюція принципу недискримінації в українських і польських правових традиціях протягом ХХ–ХХІ ст. демонструє вражаючий шлях від формальних декларацій до складних механізмів змістовної рівності. На початку ХХ ст. обидві країни заклали демократичні основи рівності, які, проте, були зруйновані тоталітарними режимами. Радянська / соціалістична моделі запропонували ідеологічно забарвлену версію рівності, яка ігнорувала індивідуальну свободу та права меншин, однак створила певні засади для соціальної рівності (зокрема, гендерної), що мали довготривалий вплив на суспільну свідомість.

Сучасний етап, після 1990-х рр., позначений поверненням до ліберальних стандартів, де принцип недискримінації став не просто юридичною нормою, а фундаментом правової держави. Європейська інтеграція виступила потужним зовнішнім стимулом, змусивши національні уряди прийняти комплексні антидискримінаційні закони та створити інституційні механізми захисту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бачинська, О.-М. (2017). Співвідношення принципів недискримінації та рівності у праві. *Підприємництво, господарство і право*, 9, 165–168.

Бачинська, О.-М. (2019). *Принцип недискримінації і механізми його реалізації (теоретико-правові аспекти)* [дис. ... к-та юридичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. Репозитарій. https://scc.knu.ua/upload/iblock/8e6/dis_Bachynska%20O.-M.%20I..pdf

Вуйчик, М. (2026). Еволюція польського антидискримінаційного законодавства на робочому місці: погляд на трудове право в контексті нормативних актів Європейського Союзу (ЄС). *Labour Law and Social Security Law in Central and Eastern Europe*. Switzerland: Springer cham publisher location, 55–80. https://doi.org/10.1007/978-3-032-04496-9_4

Гербер, А. (2010). The letter versus the spirit: Barriers to meaningful implementation of gender equality policy in Poland. *Women's Studies International Forum*, 33(1), 30–37. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2009.11.007>

Карпат, К. (2012). Porównanie konstytucji PRL z konstytucją III RP. *Wrota historii*. <https://wrotahistorii.pl/xx-wiek/prl/porownanie-konstytucji-prl-z-konstytucja-iii-rp/>

Клауса, В. (2013). *Różni, ale równi: Prawo a równe traktowanie cudzoziemców w Polsce*. <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/rozni-ale-rowni.pdf>

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). (2011). *Рада Європи*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. (1978). *Ліга Закон*. <https://ips.ligazakon.net/document/T000000>

Конституція України. (1996). *Відомості Верховної Ради України*, 30, ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

Литвин, М. (2017). (ред.). Українсько-польські відносини. Новітня доба. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів.

Литвин, М. (2021). (ред.). За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння. Львів, 507–534.

Протосавіцька, Л. (2021). Ліберально-демократичні цінності польської Конституції 1921 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 64, 46–50. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.8>

Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України № 5207-VI від 06.09.2012. *Верховна Рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

1918 – проголошення Конституції УНР. (n.d.). Український інститут національної пам'яті. <https://uinp.gov.ua/istychnyu-kalendar/kviten/29/3488>

Федорович, І. (2023). *Roadmap for Anti-Discrimination Legislation in Ukraine. Summary*. Kyiv: UNDP. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-roadmap-anti-discrimination-summary.pdf>

Чернота, Д. (2014). Щодо особливостей праці жінок: історико-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 10-1 (2), 32–34.

Шандра, В., Аркуша, О. (2022). Україна в XIX столітті: людинність та імперії. Київ, 19–168.

Шелеп, Ю. (2024). Від «ніхто крім нас про цю війну не розповість...» , до «найбільше турбує самотність...»: досвіди громадських ініціатив переселенців у польському середовищі. *Українські маркери історії Польщі: трансформації другої половини XX – початку XXI століття*. Львів, 454–471.

Anti-discrimination in Ukraine – rapprochement with Europe. (n.d.). *European Disability Forum*. <https://www.edf-feph.org/anti-discrimination-in-ukraine-rapprochement-with-europe/>

Comparative analysis of non-discrimination law in Europe. (2024). *Migpol Group*. <https://www.migpolgroup.com/wp-content/uploads/2025/04/a-comparative-analysis-of-non-discrimination-law-in-DS0125080ENN.pdf>

Witkowska-Chrzczonowicz, K. (2021). Interwar and contemporary Poland: A comparison of the protection of minority rights in the Second and the Third Polish Republics. *Comparative Law Review*, 27, 407–422. <https://doi.org/10.12775/CLR.2021.018>

REFERENCES

Bachynska, O.-M. (2017). Spivvidnoshennia pryntsyypiv nedyskryminatsii ta rivnosti u pravi. *Pidpriemnystvo, hospodarstvo i pravo*, (9), 165–168. (in Ukrainian).

Bachynska, O.-M. (2019). Pryntsyyp nedyskryminatsii i mekhanizmy yoho realizatsii (teoretyko-pravovi aspekty) [dys. ... k-ta yurydychnykh nauk, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka]. Repozytarii. https://scc.knu.ua/upload/iblock/8e6/dis_Bachynska%20O.-M.%20I..pdf (in Ukrainian).

Vuichyk, M. (2026). Evoliutsiia polskoho antydyskryminatsiinoho zakonodavstva na robochomu misti: pohliad na trudove pravo v konteksti normatyvnykh aktiv Yevropeiskoho Soiuzu (IeS). *Labour Law and Social Security Law in Central and Eastern Europe*. Switzerland: Springer cham publisher location, 55–80. https://doi.org/10.1007/978-3-032-04496-9_4 (in Polish).

Herber, A. (2010). The letter versus the spirit: Barriers to meaningful implementation of gender equality policy in Poland. *Womens Studies International Forum*, 33(1), 30–37. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2009.11.007> (in Polish).

Karpat, K. (2012). Porównanie konstytucji PRL z konstytucją III RP. *Wrota historii*. <https://wrotahistorii.pl/xx-wiek/prl/porownanie-konstytucji-prl-z-konstytucja-iii-rp/> (in Polish).

Klaus, V. (2013). *Różni, ale równi: Prawo a równe traktowanie cudzoziemców w Polsce*. <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/rozni-ale-rowni.pdf> (in Polish).

Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshechamy (Stambulska konventsiiia). (2011). *Rada Yevropy*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (in Ukrainian).

Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki. (1978). *Liha Zakon*. <https://ips.ligazakon.net/document/T000000> (in Ukrainian).

Konstytutsiia Ukrainy. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, st. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2017). (Ed.). *Ukrainsko-polski vidnosyny. Novitnia doba*. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2021). (Ed.). *Za svobodu: ukrainsko-polskyi dialoh ta sproby porozuminnia*. Lviv, 507–534.

Protosavitska, L. (2021). Liberalno-demokratychni tsinnosti polskoi Konstytutsii 1921 r. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, 64, 46–50. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.8> (in Ukrainian).

Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini: Zakon Ukrainy № 5207-VI vid 06.09.2012. *Verkhovna Rada Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (in Ukrainian).

1918 – proholoshennia Konstytutsii UNR. (n.d.). Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/29/3488> (in Ukrainian).

Fedorovych, I. (2023). *Roadmap for Anti-Discrimination Legislation in Ukraine. Summary*. Kyiv: UNDP. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-roadmap-anti-discrimination-summary.pdf> (in Ukrainian).

Chernota, D. (2014). Shchodo osoblyvostei pratsi zhinok: istoryko-pravovyi aspekt. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 10-1 (2), 32–34 (in Ukrainian).

Shandra, V., Arkusha, O. (2022). *Ukraina v XIX stolitti: liudnist ta imperii*. Kyiv, 19–168 (in Ukrainian).

Shelep, Yu. (2024). Vid «nikhto krim nas pro tsiu viinu ne rozpovist...», do «naibilshe turbaie samotnist...»: dosvidy hromadskykh initsiatyv pereselentsiv u polskomu seredovyschi. *Ukrainski markery istorii Polshchi: transformatsii druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia*. Lviv, 454–471 (in Ukrainian).

Anti-discrimination in Ukraine – rapprochement with Europe. (n.d.). *European Disability Forum*. <https://www.edf-feph.org/anti-discrimination-in-ukraine-rapprochement-with-europe/> (in Ukrainian).

Comparative analysis of non-discrimination law in Europe. (2024). *Migpol Group*. <https://www.migpolgroup.com/wp-content/uploads/2025/04/a-comparative-analysis-of-non-discrimination-law-in-DS0125080ENN.pdf> (In English).

Witkowska-Chrzczonowicz, K. (2021). Interwar and contemporary Poland: A comparison of the protection of minority rights in the Second and the Third Polish Republics. *Comparative Law Review*, 27, 407–422. <https://doi.org/10.12775/CLR.2021.018> (in Polish).

Maryna KOVALENKO

PhD in Law, Associate Professor, Attorney

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0153-4613>

e-mail: bkmarina13@gmail.com

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE LEGAL REGULATION OF NON-DISCRIMINATION IN UKRAINIAN AND POLISH LEGISLATION (XX–XXI CENTURIES)

The article provides a comprehensive comparative legal analysis of the development of anti-discrimination regulation within the legal systems of Ukraine and Poland throughout the twentieth and twenty-first centuries. It examines the transformation of the legal understanding of equality, from the formal constitutional recognition of equality before the law in the early twentieth century to the introduction of contemporary concepts of substantive equality and positive action. The study also analyses the specific features of anti-discrimination discourse under totalitarian regimes.

Particular attention is paid to the impact of European integration on the formation of national anti-discrimination mechanisms, including the implementation of EU directives

and the adaptation of domestic legislation to the standards of the Council of Europe. The conclusion is made about the gradual strengthening of institutional guarantees of equality and the transition to an active policy of overcoming actual inequality in Ukrainian and Polish legislation through the prism of historical changes.

It has been argued that the current stage, after the 1990s, is marked by a return to liberal standards, where the principle of non-discrimination has become not just a legal norm, but the foundation of the rule of law. European integration has been a powerful external stimulus, forcing national governments to adopt comprehensive anti-discrimination laws and create institutional mechanisms for protection.

Keywords: Ukraine, Poland, history, principle of non-discrimination, legal regulation, equality, European integration.

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК [94:327.5/.8](477:438)“2013/2014”

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-10>**Любомир ХАХУЛА***кандидат історичних наук, старший дослідник,**доцент кафедри міжнародної інформації**Національного університету «Львівська політехніка»*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>*e-mail: l.khakhula@gmail.com*

ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩИ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ 2013–2014 РОКІВ: ВИПРОБУВАННЯ ІСТОРИЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ

У статті комплексно простежено динаміку двосторонніх українсько-польських відносин у царині історичної політики в період від Революції Гідності 2013–2014 рр. до повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. Показано, що у взаєминах України та Польщі була присутньою як, обумовлена спільністю безпекових інтересів та євроінтеграційних прагнень, геополітична солідарність, так і хронічна конфліктність на ґрунті несумісних моделей державної історичної політики. Особливу увагу приділено парламентським резолюціям Сенату і Сейму Республіки Польща 2016 р. про визнання Волинської трагедії 1943 р. геноцидом українських націоналістів, а також поправкам до польського Закону про Інститут національної пам'яті від 2018 р., що прирівняли «українських націоналістів» до нацистських та радянських злочинців. Показано, що для консервативної партії «Право і Справедливість» апеляція до трагічного минулого слугувала водночас внутрішньополітичним інструментом (мобілізація електорату) та важелем зовнішньополітичного тиску на Київ.

Досліджено деструктивну роль Росії, яка провокувала «війну пам'ятників» у публічному просторі обох країн, вдаючись до актів вандалізму й інформаційних маніпуляцій з метою розсварити два народи. висвітлено конструктивні українсько-польські інтелектуальні альтернативи: діяльність Українсько-польського форуму партнерства, Польсько-українського форуму історичного діалогу, ініціативи Міжнародного фонду «Відродження» та Фондації імені Стефана Баторія. Значну увагу приділено аналізу Спільної декларації президентів Володимира Зеленського та Анджеея Дуди 2020 р., що зафіксувала взаємне зобов'язання відновити пошуково-ексгумаційні роботи та налагодити двосторонній меморіальний діалог. Обґрунтовано тезу про те, що найпродуктивнішою стратегією для обох країн є послідовне розмежування між двома площинами: актуальним безпековим і геополітичним партнерством, де Польща й Україна мають природні спільні інтереси, та академічною, громадянською і дипломатичною роботою над складним минулим. Після повномасштабного російського вторгнення 2022 р. ці два виміри набули якісно нового наповнення: геополітична солідарність перетворилася на безпосередню гуманітарну та військову допомогу, а меморіальний діалог – на питання безпеки та суверенітету.

Ключові слова: Україна, Польща, історична політика, Революція Гідності, Волинська трагедія, декомунізація, меморіальний діалог, «Право і Справедливість», національна безпека, стратегічне партнерство.

Українсько-польські двосторонні взаємини належать до ключових вимірів зовнішньополітичного позиціонування України на євроатлантичному просторі. Спільне історичне минуле двох народів, позначене епізодами як тісної співпраці,

так і трагічними сторінками міжнаціонального протистояння, визначало характер та динаміку міждержавного діалогу від початку XXI ст. переломним моментом не лише у внутрішньополітичному житті України, а й у системі її двосторонніх відносин із сусідніми державами, передусім із стратегічним партнером і адвокатом українських євроінтеграційних прагнень Польщею, стала Революція Гідності 2013–2014 рр.

Після Революції Гідності польсько-українські відносини опинилися в ситуації глибокої суперечності між геополітичною солідарністю та незавершеною роботою над спільним травматичним минулим. З одного боку, Варшава послідовно підтримувала євроінтеграційні й безпекові устремління України, особливо після російської агресії 2014 р. З іншого – питання історичної пам'яті, передусім щодо трагічних подій на Волині та в Галичині напередодні та в роки Другої світової війни, систематично загострювали двосторонній діалог і набували виразного виміру «історичної політики» – цілеспрямованої інструменталізації минулого в поточних політичних цілях.

В умовах російсько-української війни осмислення передумов і закономірностей еволюції українсько-польських відносин у період до повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. набуває особливого наукового та прикладного значення. Розуміння механізмів інструменталізації історичних наративів у двосторонньому дискурсі дозволяє оцінити як ризики й обмеження сучасного партнерства, так і потенціал його зміцнення фундаменту взаємоповаги та діалогу. Метою пропонованої статті є комплексний аналіз динаміки двосторонніх взаємин України та Польщі в контексті випробування історичною політикою в період від Революції Гідності 2013–2014 рр. до повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 р.

Після спільного вшанування жертв Волинської трагедії у 2003 р. історичні питання супроводжували всі найважливіші акти українсько-польської взаємодії, передусім на політичному рівні. Беззаперечна підтримка поляками Помаранчевої революції 2004 р. увінчалася спільним відкриттям у червні 2005 р. Польського військового меморіалу на Личаківському цвинтарі у Львові та спільними меморіальними актами президентів Віктора Ющенка і Леха Качинського у Павлокомі 2006 р. Коли взимку 2013 р. український народ розпочав масові протести проти проросійського режиму Януковича, поляки активно підтримували український народ як через особисту участь у Революції гідності, так і моральною підтримкою. А вже 1 грудня 2013 р. лідер партії «Право і справедливість» (далі – Пів) Ярослав Качинський зі сцени Майдану звертався до присутніх із гаслом: «Слава Україні!» (Хахула, 2015, с. 104).

Під час українських протестів 2013–2014 рр. серію репортажів для «Газети виборчої» з київського майдану написав польський політик і журналіст українського походження Мирослав Чех. Його тексти містили пояснення української історичної перспективи середини XX ст.: «під час Другої світової війни Організація Українських Націоналістів хотіла створити незалежну Україну на основі альянсу з Третім Райхом, але й Гітлера в планах цього не було. Для нього Україна була територією, яку треба поексплуатувати та підготувати до німецької колонізації. Націоналісти на Волині підняли антинімецьке повстання, ефектом якого була й

антипольська чистка. Бійня, вчинена Українською Повстанською Армією (далі – УПА), – це невимовно важкий тягар у списку її дій. Проте збройний опір УПА проти Советів, який тривав аж до початку 50-х років, у пам’яті багатьох українців залишається прикладом патріотичного героїзму» (Чех, 2020, с. 28–29).

До травматичного минулого у взаємовідносинах між українцями і поляками в переломні моменти історії й сьогодні звертався польський державно-політичний діяч Радослав Сікорський. Описуючи свою місію у Києві в останній декаді лютого 2014 р. в статусі міністра закордонних справ Польщі Р. Сікорський зазначив: «практично всі очільники польської закордонної політики брали на себе політичні ризики й інтеграційні зусилля – від Кшиштофа Скубішевського до Гжегожа Схетини, від Леха Валенси до Броніслава Коморовського, а особливо – Лех Качинський, який польсько-українськими справами заповнив найкращу сторінку свого президенства. Я мав і неприємний обов’язок пом’якшувати обурення (хоча воно було й слушним) стосовно того, у який спосіб українці трактували «Волинську різанину», аби це не використали для загострення польсько-українських стосунків. Таке загострення, навіть якщо воно мало підстави, завжди призводило до того, що Росія отримувала козирі для своєї гри. Чи не дивно, що в липні 2013 року подання щодо нового рішення Сейму стосовно «Волинської різанини» висунув певний депутат Польської селянської партії, відомий своєю прихильністю до Росії, хоча лише за рік перед тим Сейм уже ухвалював рішення в цій справі? Відповідно до позиції Інституту національної пам’яті, у цій ухвалі «Волинську різанину» названо «етнічною чисткою з ознаками геноциду». Після цього достатньо було вжити термін «геноцид», прирівнявши в такий спосіб «Волинську різанину» до злочинів гітлерівців, попри те, що не було виявлено жодних нових обставин. Єдиною новою обставиною було те, що Україна якраз домагалася асоціації з Європейським Союзом (далі – ЄС). І не потрібно було занадто проникливим або підозріливим, аби здогадатися, кому може бути вигідною польсько-українська історична сварка» (Сікорський, 2020, с. 63).

Як і в попередню декаду польсько-українських взаємин, сплески міжнаціональної солідарності чергувалися із надмірною політизацією минулого в публічному вимірі. Всі спектри польської політичної сцени інструменталізували криваві вбивства поляків на Волині й в Галичині в роки Другої світової війни. 2013 р. Сейм Республіки Польща (далі – РП), де більшість становила ліберальна «Громадянська платформа», прийняв ухвалу, в якій Волинську трагедію названо «етнічною чисткою з ознаками геноциду» (*Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r.*, 2013). Щоправда, під час гострих дискусій представники консервативних партій наполягали на політичній оцінці трагедії як чистого «геноциду». Прихильник прагматичного підходу до її інтерпретації, голова Міністерства закордонних справ Польщі Р. Сікорський з парламентської трибуни заявив: «На думку польського посла в Києві, якщо ми посилимо нашу позицію, якщо ми приймемо резолюцію в радикальнішій формі, ніж це було в минулому, то це точно не допоможе отримати схвалення політичних сил в Україні та може ускладнити європейську перспективу України. Це питання судження та думки, і ми можемо або ескалувати дефініцію та принизити українців, або зробити щось, що, на мою думку, служитиме інтеграції України з Європейським Союзом» (Bujak, 2014, 96).

Перебуваючи з візитом у Польщі в грудні 2014 р. Президент України Петро Порошенко (обраний після Революції Гідності із проєвропейською політичною програмою) дякував полякам за підтримку Революції Гідності й закликав до історичного примирення: «Були в нашій історії славетні приклади спільних перемог над ворогами. Траплялося й таке, про що не хотілося б згадувати. Але, як сказав хороший друг України і мій, Президент Польщі Броніслав Коморовський, «минуле, навіть найбільш драматичне, не повинно розділяти наші країни. Нас надихають думки предстоятелів наших церков, які про трагічні сторінки спільної історії під час Другої світової війни та перших післявоєнних років радять говорити з великою мудрістю: “Прощаємо і просимо прощення”» (Державний візит до Республіки Польща Президента України Петра Порошенка, 2014).

Польські політики та громадськість з пересторогою ставилися до формування нової української історичної політики, відмові від советського спадку та національній реінтерпретації українського визвольного руху середини 1940-х рр. Прикладом конфліктності в розумінні минулого став візит Президента Республіки Польща в Україну в квітні 2015 р. зранку 9 квітня з трибуни українського парламенту польський лідер переконував, що жодні історичні непорозуміння не зможуть зруйнувати сучасну польсько-українську співпрацю (Історичний виступ президента Польщі Коморовського у ВР, 2015). А вже після обіду Верховна рада проголосувала пакет декомунізаційних законів («про правовий статус та вшанування пам’яті учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті», «про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»), якими надали Організації українських націоналістів й Українській повстанській армії правовий статус борців за незалежність України у ХХ столітті й відмовилися від радянсько-пропагандистського терміну «Велика Вітчизняна війна» на користь формулювання «Друга світова війна» (У четвер, 9 квітня 2015 року, відбулися пленарні засідання другої сесії Верховної Ради України восьмого скликання, 2015). Вказані дії негативно сприйняли в Польщі й назвали посиленням культу Степана Бандери в Україні. Особливу активність в кампанії «проти націоналізму» проявив лідер партії Союз демократичної лівиці, колишній прем’єр-міністр Лешек Міллер, який зблизився в аргументації з антиукраїнськими правими силами в Польщі (Wóycicki, 2019, s. 60).

Щоправда, у 2015 р. відбулася політична зміна в самій Польщі – в результаті президентських і парламентських виборів подвійну перемогу отримала консервативна партія «Право і Справедливість». Її кандидат Анджей Дуда здобув перемогу у президентській кампанії. Сама ж партія в коаліції із політичними силами «Польща разом», «Солідарна Польща», «Правиця Речіпосполитої» змогла самостійно сформувати уряд (Dudek, 2023, s. 618). Відтак для нової польської влади «інтерпретації історії зайняли на порядку денному двосторонніх відносин центральне місце» (Коваль, 2018, с. 4).

В липні 2016 р. обидві палати польського парламенту продемонстрували понадпартійну політичну згоду на трактування Волинської трагедії в категорії «геноциду вчиненого українськими націоналістами проти громадян II Речіпосполитої в 1943–1945 рр.» (Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r., 2016; Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r., 2016). Тоді ж було

ухвалено вважати 11 липня «Національним днем пам'яті жертв геноциду, вчиненого українськими націоналістами проти громадян II Речіпосполитої» (Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa dokonanego przez ukraińskich nacjonalistów na obywatelach II RP). Разом з тим, сеймова Ухвала, яка одночасно і засуджувала український національний рух і виражала солідарність із сучасною Україною, яка «бореться за збереження територіальної цілісності», була підтримана одноставно 442 голосами послів. В Україні документи розцінили як такі, що знівеливали українсько-польський діалог щодо поєднання (Нінічук, 2017, с. 78). Після ухвали Сейму і Сенату накреслився розлам у підходах до історичної політики в Польщі та Україні. Особливу претензійність висловлював політичний лідер польських консерваторів Ярослав Качинський. У 2016 р. він закликав не применшувати значення українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни, а пам'ятати і про злочини українських націоналістів і про тих українців, які захищали поляків від масакри (Чижевський, 2016).

Відтак українське фахове середовище пов'язувало рішення Сейму із довголітньою кампанією із дискредитації українського визвольного руху середини ХХ ст. Деструкцію вносила і російська пропаганда та її рупори в Україні. Таку роль відіграла організована депутатом Партії регіонів Вадимом Колесніченком виставка про «звірства» ОУН–УПА. У 2010 р. її демонстрували в Україні, Польщі, Росії, Кіпрі, Греції. У 70-ту річницю Волинської трагедії згаданий діяч разом із 148 регіоналами і комуністами запропонував польським колегам засудити Волинь '43 як геноцид. (Яблонський, 2019, с. 85–86).

Польські консервативні політичні сили виражали бажання пошуку історичної правди, а також публічного вираження історичних розбіжностей на догоду власному електорату. Для них неприпустимою була українська політична практика із вшанування лідера ОУН Степана Бандери й командира УПА Романа Шухевича. Медійного розголосу «кривавій» тематиці додав фільм культового польського режисера Войцеха Смажовського «Волинь» (2016). Тим не менше, українсько-польський політичний діалог щодо минулого тривав. Під час візиту до Варшави у липні 2016 р. президент України Петро Порошенко схилився перед монументом жертвам Волинської трагедії. Поєднавчу мету мала й декларація президентів України і Польщі від 24 серпня 2016 р. щодо стратегічних перспектив у польсько-українських відносинах. Представницькі органи обох держав ухвалили Декларацію Пам'яті і Солідарності Верховної Ради України та Сейму Республіки (Декларація Пам'яті і Солідарності Верховної Ради України та Сейму Республіки Польща, 2016).

Додамо, що при Міністерстві закордонних справ Республіки Польща діяла Рада історичної дипломатії. У проголошеному 2016 р. Році польської історичної дипломатії Рада розробляла підходи для популяризації дипломатичними установами польської історії та культури. роком раніше Інститут національної пам'яті – Комісія переслідування злочинів проти польського народу видала україномовну популярну історію Польщі, в якій акцентовано найважливіші події національного історичного календаря, зокрема і трагедію Волині '43 (Менджецький & Брацисевич, 2015).

Українсько-польський суспільно-політичний простір у лютому 2017 р. сколихнула заява Я. Качинського про незгоду із «поширенням в Україні культу лю-

дей, які вчинили геноцид щодо поляків». Політичним мемом стала його фраза: «З Бандерою Україна в Європу не увійде» (Україна з Бандерою до Європи не увійде – Качинський, 2017). Прихильником антиукраїнської риторики був і тогочасний очільник польської дипломатії Вітольд Вашиковський, який також пов'язав недопустимість європейської інтеграції України із присутністю Степана Бандери у пантеоні національних героїв» (Глава МЗС Польщі: з Бандерою Україна не увійде до Європи, 2017).

Відчутною прохолодою характеризувалося вшанування 75-річчя трагедії на Волині. Президенти обох держав віддавали шану жертвам порізно. Коли в січні 2018 р. Сейм ухвалив зміни до Закону про Інститут національної пам'яті, українське суспільство негативно сприйняло прирівнювання діяльності українських повстанців до гітлерівських та сталінських злодіянь (Стрільчук & Нінічук, 2019, с. 222–223). Справедливо зауважила вчена Оксана Каліщук, що історична політика Польщі характеризувалася історичним ревізіонізмом та «укоріненням моделі минулого, розвитку патріотизму й забуття ганебних подій» (Каліщук, 2020, с. 197). Після тривалих дискусій Конституційний суд Польщі в 2019 р. скасував зміни до Закону Про Інститут національної пам'яті, а українська сторона висловила бажання розблокувати ексгумаційні роботи на заході України (реальні ексгумації розпочалися 2025 р.).

В п'яту річницю кривавих днів Революції Гідності Україну відвідав Президент Європейської Ради Дональд Туск. промовляючи у Верховній Раді 20 лютого 2019 р. колишній польський прем'єр-міністр висловив щире подяку українцям за європейський вибір й запевнив у тому, що лише ті, «хто солідарний з Україною, мають право називатися європейцями». Д. Туск також застеріг від небезпеки відродження історичних демонів: «Вдумливо оминіть спокусу радикального націоналізму та популізму, як це вже було зроблено вами. Якщо ми, європейці, поступимося рецидивам шовінізму, і в Україні, і в Європі, то ми неминуче потрапимо в конфлікти, а егоїзм і відстороненість зруйнують нашу політичну спільноту. Відповіддю на націоналізм є, як правило, інший націоналізм з наслідками, які легко передбачити. Основи об'єднаної Європи – це примирення замість реваншизму, солідарність замість егоїзму, історична правда замість пропаганди. Небезпечні спокуси радикального націоналізму та популізму народжуються з комплексів і слабкості, а українці мають всі права і підстави почуватися нині гордими й сильними. Україна надто велика, аби для почуття величі потребувати наркотику популізму» (Туск, 2020. С. 386).

Українсько-польські політичні дискусії щодо драматичного минулого отримали негативний відгос у публічному ландшафті – місцях пам'яті про події Другої світової війни. Від 2014 р. і до 2017 рр. в Польщі було пошкоджено 15 українських пам'ятників й поховань, і 4 польських в Україні. Якщо частину з них відновили, то винуватців не вдалося притягнути до відповідальності. Як зауважив дослідник Василь Гулай, інформацію про руйнування, зокрема на місці польської колонії Гута Пеняцька на Львівщині, нерідко поширювали російські медіа. Антипольський провокаційний характер мало пошкодження в березні 2017 р. пам'ятника польським професорам, розстріляним гітлерівцями у Львові 1941 р. (Гулай, 2018, с. 271).

Поряд з тим моральні авторитети, активісти громадських структур інтелектуали обох країн публічно проявляли історичну взаємоповагу. Щороку на варшавському цвинтарі на Волі вшановували українських вояків Армії Української народної республіки, які боронили від більшовиків суверенітет Польщі та України у серпні 1920 р. під Львовом, Замостям і Варшавою. Українські та польські експерти пропонували акцентувати на спільній боротьбі Польщі та України не лише в добу козаччини (Гадяцька унія та Конотопська битва 1659 р.) чи в 1920 р., але й в період Другої світової війни (Пріоритетне партнерство, 2017).

Інституційним майданчиком діалогу істориків та публіцистів став відновлений 2017 р. Українсько-польський форум партнерства, очолений політичним експертом Віталієм Портниковим і директором Центру східноєвропейських досліджень Варшавського університету Яном Маліцьким. Його учасники зосереджувалися не лише на історичних, але й соціально-політичних, економічних, культурних викликах міждержавних відносин (VII засідання Українсько-польського Форуму партнерства, 2017). У зверненні до президента А. Дуди від лютого 2018 р. Форум рекомендував переглянути провокативний закон про інститут національної пам'яті: «Просимо наших колег застосувати свій авторитет, щоб зупинити остаточне схвалення законодавства, яке здатне істотно підірвати партнерство і довіру між нашими народами» (Українсько-Польський форум партнерства закликав Дуду зупинити суперечливий закон про інститут національної пам'яті, 2018).

Після Революції Гідності та початку російсько-української війни відновилася співпраця академічних середовищ, яка була пригальмована у зв'язку з призупиненням в 2010 р. діяльності спільної Українсько-польської історичної комісії Національної академії наук України та Польської академії наук. Відтак в Києві створено Польсько-український форум історичного діалогу, учасники якого на чотирьох засіданнях у 2015–2017 рр. обговорювали військово-політичні протистояння поляків й українців у 1939–1947 рр., вплив на них російського та німецького чинників. Вказану проблематику продовжували конструктивно досліджувати науковці Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Литвин, 2017; Литвин, 2021).

Обрання у 2019 р. Президентом України Володимира Зеленського було розцінено в РП як нова сторінка для налагодження відносин з Україною. Взявши участь у вшануванні 80-річчя початку Другої світової війни, він підписав декларацію намірів щодо налагодження українсько-польського історичного діалогу та пообіцяв зняти заборону на польські пошуково-ексгумаційні роботи в Україні та впорядкувати українські місця пам'яті на території сусідньої держави (Хахула, 2021, с. 248–259). Роком пізніше В. Зеленський і А. Дуда спільно задекларували потребу належного «вшанування пам'яті невинних жертв конфліктів і політичних репресій ХХ століття» (Спільна заява Президента України Володимира Зеленського та Президента Республіки Польща Анджея Дуди, 2020). Позитивно поляки сприйняли заяву В. Зеленського про наміри створення на кордоні України та Польщі спільного меморіалу примирення (Україна та Польща домовились оновити й перезавантажити двосторонню робочу групу з вирішення проблемних історичних питань – Володимир Зеленський, 2019).

Щирий прояв солідарності та взаєморозуміння в українсько-польських відносинах настав навесні 2022 р. й відобразився в гуманітарних ініціативах, науковій солідарності поляків із українськими науковцями. В Меморандумі про співпрацю у сфері національної пам'яті від 1 червня 2022 р. міністри культури Олександр Ткаченко та Пйотр Глінський оголосили про необхідність взаємодії у пошуку, ексгумації та перепохованнях жертв війн та репресій. Міністр О. Ткаченко подякував полякам за підтримку й ствердив: «Врегулювання історії є не лише питанням гуманітарним, але і безпековим. Пам'ятаємо і пробачаємо. Ця формула щодо історичної пам'яті та майбутньої співпраці між нашими країнами може бути тим шляхом щирого порозуміння без амнезії, але і без образи та мстивості» (Україна та Польща співпрацюватимуть у сфері національної пам'яті – МКП, 2022). На піку популярності серед українців президент Польщі А. Дуда разом із українським колегою В. Зеленським відвідали в січні 2023 р. польські та українські військові поховання на Личаківському кладовищі у Львові. Соціологічний зріз українського суспільства 2022 р. підтвердив домінантно позитивне ставлення до польського президента (87%) (Дипломатія воєнного часу, 2023).

Таким чином, двосторонні взаємини України та Польщі після Революції Гідності 2013–2014 рр. розвивалися у постійній напрузі між двома полюсами: геополітичною солідарністю, обумовленою спільністю безпекових інтересів та прагненням до євроінтеграції, і конфліктністю на ґрунті несумісних моделей державної політики пам'яті. ця внутрішня суперечність визначала особливий характер польсько-українського партнерства впродовж аналізованого десятиліття. Для консервативної партії Право і Справедливість питання «волинської різанини» мало статус центрального елементу офіційного польського дискурсу ідентичності. Парламентські ухвали 2016 р. про визнання Волинської трагедії геноцидом, поправки до Закону про Інститут національної пам'яті 2018 р. та систематичні публічні заяви лідерів ПівС демонстрували, що для правлячої еліти апеляція до трагічного минулого виконувала водночас внутрішньополітичну (мобілізація електорату) та зовнішньополітичну (тиск на Київ) функції. Подібна інструменталізація унеможливила конструктивний діалог, оскільки зводила складну й багатовимірну проблему до жорстких дефініцій, що не залишали простору для компромісу.

Водночас дії української влади, зокрема, ухвалення в день візиту Президента Республіки Польща Б. Коморовського декомунізаційних законів 2015 р., що надавали правовий статус борців за незалежність України організаціям, причетним до трагічних подій на Волині, відбулося без належної комунікації з польськими партнерами та без урахування очевидних наслідків для двосторонніх відносин. Це свідчило про те, що і в Україні формування національного наративу супроводжувалося недостатньою увагою до історичної чутливості сусіда. деструктивну роль в польсько-українському діалозі пам'яті відіграла Росія провокуючи інформаційні приводи для активізації українсько-польської війни пам'ятників. На противагу таким діям активізувалися альтернативні наукові та громадянські діалогові ініціативи – Українсько-польський форум партнерства, Польсько-український форум історичного діалогу.

Досвід 2014–2022 рр. демонструє, що найпродуктивнішою стратегією для обох країн є послідовне розмежування між двома площинами: актуальним безпе-

ковим і геополітичним партнерством, де Варшава й Київ мають природні спільні інтереси, і копіткою академічною, громадянською та дипломатичною роботою над складним минулим, яка не може бути підпорядкована логіці поточної електоральної кон'юнктури чи використана як інструмент тиску. дороговказом до такого підходу є формула «пам'ятаємо і пробачаємо», проте за умови, що вона наповниться конкретним змістом через взаємне вшанування жертв, відкритий науковий діалог і спільні освітні проекти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Глава МЗС Польщі: з Бандерою Україна не увійде до Європи. (2017, 4 липня). *Європейська правда*. <https://www.euointegration.com.ua/news/2017/02/6/7061227/>.

Гулай, В. (2018). Політико-комунікативний вимір дискурсу політичної комунікації відносин України та Польщі на прикладі пошкодження польських пам'ятників початку 2017 р. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 1, 269–271.

Декларація Пам'яті і Солідарності Верховної Ради України та Сейму Республіки Польща. (2016, 20 жовтня). *Верховна рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-19#n9>.

Державний візит до Республіки Польща Президента України Петра Порошенка. (2014, 17 грудня). *Посольство України в Республіці Польща*. <https://poland.mfa.gov.ua/news/30814-derzhavnij-vizit-do-respubliki-polyshha-prezidenta-ukrajini-petra-poroshenka>.

Дипломатія воєнного часу. Що думають українці про рух України до членства в ЄС і не тільки. (2023). *Центр «Нова Європа»*. https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Euointegration_wartime_ukr.pdf.

Історичний виступ президента Польщі Коморовського у ВР. (2015, 9 квітня). *Європейська правда*. <https://www.euointegration.com.ua/articles/2015/04/9/7032765/>.

Каліщук, О. (2020). *Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті*. Львів.

Коваль, Н. (2018). *Окрім історичних суперечок: яке майбутнє для польсько-українських відносин? Польський погляд*. Фонд імені Фрідріха Еберта. <https://prismua.org/wp-content/uploads/2019/01/14974.pdf>.

Литвин, М. (2017). (ред.). *Українсько-польські відносини. Новітня доба*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів.

Литвин, М. (2021). (ред.). *За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння*. Львів.

Менджецький В. & Брацисевич Є. (Ред.). (2015). *Польща – нарис історії*. Варшава: Видавництво Інституту національної пам'яті.

Нінічук, А. (2017). Концепт історичної пам'яті як чинник ускладнення українсько-польських взаємин. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша: зб. наук. праць*. Луцьк: Вежа–Друк, 77–79

Пріоритетне партнерство: Спільне бачення українсько-польських відносин. (2017). https://www.irf.ua/content/files/ua_pl_prioritytne_partnerstvo.pdf.

Сікорський, Р. (2020). Київська місія. У І. Берлянд, Л. Фінберг & О. Андрієва (Ред.), *Польська солідарність з Майданом*. Київ: Дух і Літера, 61–73

Спільна заява Президента України Володимира Зеленського та Президента Республіки Польща Анджея Дуди. (2020, 12 жовтня). *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-ta-p-64453>.

Стрільчук, Л., & Нінічук, А. (2019). *Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія*. Луцьк: Вежа-Друк.

Туск, Д. (2020). Промова у Верховній Раді України. У І. Берлянд, Л. Фінберг & О. Андрієва (Ред.), *Польська солідарність з Майданом*. Київ: Дух і Літера, 385–387

У четвер, 9 квітня 2015 року, відбулися пленарні засідання другої сесії Верховної Ради України восьмого скликання. (2015, 9 квітня). *Верховна рада України*. https://www.rada.gov.ua/news/Plenarni_zasidannya/107234.html.

Україна з Бандерою до Європи не увійде – Качинський. (2017, 6 лютого). *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/6/7061227/>

Україна та Польща домовились оновити й перезавантажити двосторонню робочу групу з вирішення проблемних історичних питань – Володимир Зеленський. (2019, 31 серпня). *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-polsha-domovilis-onoviti-j-perezavantazhiti-dvos-57029>.

Україна та Польща співпрацюватимуть у сфері національної пам'яті – МКІП. (2022, 1 червня). *Урядовий портал*. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-ta-polshcha-spiracuyuvatimut-u-sferi-nacionalnoyi-pamyati-mkip>.

Українсько-Польський форум партнерства закликав Дуду зупинити суперечливий закон про інститут національної пам'яті. (2018, 2 лютого). *LB.ua*. https://lb.ua/world/2018/02/02/388907_ukrainskopolskiy_forum.html.

Хахула, Л. (2015). Державотворчі та національно-демократичні процеси в Україні 1991–2014 рр.: польський суспільно-політичний дискурс. *Український історичний журнал*, 1, 92–107.

Хахула, Л. (2021). *Україна–Польща: виклики та перспективи історичної політики після 2019 року*. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, 14, 248–259. doi: <https://doi.org/10.33402/up.2021-14-249-260>.

Чех, М. (2020). Битва за Київ. У І. Берлянд, Л. Фінберг & О. Андрієва (Ред.), *Польська солідарність з Майданом* (с. 25–29). Київ: Дух і Літера.

Чижевський, Р. (2016, 8 вересня). Зрозуміти Польщу. *Тиждень*, 36 (460). <https://tyzhden.ua/zrozumity-polshchu/>.

Яблонський В. (Ред.). (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь*. Київ: НІСД.

VII засідання Українсько-польського Форуму партнерства. (2017, 2 червня). Міністерство закордонних справ України. <https://mfa.gov.ua/news/57733-vii-zasidannya-ukrajinsyko-polysyukogo-forumu-partnerstva>.

Bujak, P. (2014). Polityczne spory o upamiętnienie zbrodni na Wołyniu w polskim parlamencie. *Pogranicze. Polish Borderland Studies*, 2 (1), 90–99. doi: <https://doi.org/10.25167/ppbs1021>

Dudek, A. (2023). *Historia Polski. 1989–2023*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r. w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu jej ofiarom. (2013). *Monitor Polski*, poz. 606.

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943–1945. (2016). [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/625_u/\\$file/625_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/625_u/$file/625_u.pdf).

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945. (2016). www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatuchwaly/2793/plik/236uch.pdf.

Wóycicki, K. (2019). *Krótką historią UPa dla Polaków. Cy historycy nas pogodzą?* Warszawa: Pracownia.

REFERENCES

Hlava MZS Polshchi: z Banderouiu Ukraina ne uviide do Yevropy. (2017, 4 lypnia). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/6/7061227/> (in Ukrainian).

Hulai, V. (2018). Polityko-komunikatyvnyi vymir dyskursu politychnoi komunikatsii vidnosyn Ukrainy ta Polshchi na prykladi poszkodzhennia polskykh pamiatnykyv pochatku 2017 r. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, 1, 269–271 (in Ukrainian).

Deklaratsiia Pamiati i Solidarnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy ta Seimu Respubliky Polshcha. (2016, 20 zhovtnia). *Verkhovna rada Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-19#n9> (in Ukrainian).

Derzhavnyi vizyt do Respubliky Polshcha Prezydenta Ukrainy Petra Poroshenka. (2014, 17 hrudnia). *Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Polshcha*. <https://poland.mfa.gov.ua/news/30814-derzhavnij-vizyt-do-respubliki-polyshha-prezidenta-ukrajini-petra-poroshenka> (in Ukrainian).

Dyplomatiia voiennoho chasu. Shcho dumaiut ukraintsi pro rukh Ukrainy do chlenstva v YeS i ne tilky. (2023). *Tsentr "Nova Yevropa"*. https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Eurointegration_wartime_ukr.pdf (in Ukrainian).

Istorychnyi vystup prezydenta Polshchi Komorovskoho u VR. (2015, 9 kvitnia). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/04/9/7032765/> (in Ukrainian).

Kalishchuk, O. (2020). *Volyn43: istoriohrafichne piznannia i kryve dzerkalo pamiaty*. Lviv (in Ukrainian).

Koval, N. (2018). *Okrim istorychnykh superechok: yake maibutnie dlia polsko-ukrainskykh vidnosyn? Polskyi pohliad. Fond imeni Fridrikha Eberta*. <https://prismua.org/wp-content/uploads/2019/01/14974.pdf> (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2017). (Ed.). *Ukrainsko-polski vidnosyny. Novitnia doba*. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. Lviv (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2021). (Ed.). *Za svobodu: ukrainsko-polskyi dialoh ta sproby porozuminnia*. Lviv (in Ukrainian).

Mendzhetskyi V. & Bratsysevych Ye. (Red.). (2015). *Polshcha – narys istorii*. Varshava: Vydavnytstvo Instytutu natsionalnoi pamiaty. (in Ukrainian).

Ninichuk, A. (2017). Kontsept istorychnoi pamiaty yak chynnyk uskladnennia ukrainsko-polskykh vzaiemyn. *VI Vseukrainski politohichni chytannia imeni profesora Bohdana Yarosha: zb. nauk. prats*. Lutsk: Vezha–Druk, 77–79 (in Ukrainian).

Priorytemne partnerstvo: Spilne bachennia ukrainsko-polskykh vidnosyn. (2017). https://www.irf.ua/content/files/ua_pl_priorytne_partnerstvo.pdf (in Ukrainian).

Sikorskyi, R. (2020). Kyivska misiia. U I. Berliand, L. Finberh & O. Andriieva (Red.), *Polska solidarnist z Maidanom*. Kyiv: Dukh i Litera, 61–73 (in Ukrainian).

Spilna zaiava Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho ta Prezydenta Respubliky Polshcha Andzheia Dudy. (2020, 12 zhovtnia). *Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi. Ofitsiine internet-predstavnytstvo*. <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrajini-volodimira-zelenskogo-ta-p-64453> (in Ukrainian).

Strilchuk, L., & Ninichuk, A. (2019). *Viina pamiaty ta viiny pamiatnykiv u suchasnykh ukrainsko-polskykh vidnosynakh: monohrafiia*. Lutsk: Vezha–Druk (in Ukrainian).

Tusk, D. (2020). Promova u Verkhovnii Radi Ukrainy. U I. Berliand, L. Finberh & O. Andriieva (Red.), *Polska solidarnist z Maidanom*. Kyiv: Dukh i Litera, 385–387 (in Ukrainian).

U chetver, 9 kvitnia 2015 roku, vidbulysia plenarni zasidannia druhoi sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy vosomoho sklykannia. (2015, 9 kvitnia). *Verkhovna rada Ukrainy*. https://www.rada.gov.ua/news/Plenarni_zasidannya/107234.html (in Ukrainian).

Ukraina z Banderoiu do Yevropy ne uviide – Kachynskyi. (2017, 6 liutoho). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/6/7061227/> (in Ukrainian).

Ukraina ta Polshcha dohovylisia onovyty y Perezavantazhyty dvostoronniu robochu hrupu z vyrishennia problemnykh istorychnykh pytan – Volodymyr Zelenskyi. (2019, 31 serpnia). *Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi. Ofitsiine internet-predstavnytstvo*. <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-polsha-domovilis-onoviti-j-perezavantazhiti-dvos-57029> (in Ukrainian).

Ukraina ta Polshcha spivpratsyuvatymut u sferi natsionalnoi pamiaty – MKIP. (2022, 1 chervnia). *Uriadovyi portal*. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-ta-polshcha-spivpratsyuvatimut-u-sferi-natsionalnoyi-pamyati-mkip> (in Ukrainian).

Ukrainsko-Polskyi forum partnerstva zaklykav Dudu zupynyty superechlyvyi zakon pro instytut natsionalnoi pamiaty. (2018, 2 liutoho). *LB.ua*. https://lb.ua/world/2018/02/02/388907_ukrainskopolskiy_forum.html (in Ukrainian).

Khakhula, L. (2015). Derzhavotvorchi ta natsionalno-demokratychni protsesy v Ukraini 1991–2014 rr.: polskyi suspilno-politychnyi dyskurs. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 92–107 (in Ukrainian).

Khakhula, L. (2021). Ukraina–Polshcha: vyklyky ta perspektyvy istorychnoi polityky pislia 2019 roku. *Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 14, 248–259. doi: <https://doi.org/10.33402/up.2021-14-249-260> (in Ukrainian).

Chekh, M. (2020). Bytva za Kyiv. U I. Berliand, L. Finberh & O. Andrieva (Red.), *Polska solidaryst z Maidanom*. Kyiv: Dukh i Litera, 25–29 (in Ukrainian).

Chyzhevskiy, R. (2016, 8 veresnia). Zrozumity Polshchu. *Tyzhden*, 36 (460). <https://tyzhden.ua/zrozumity-polshchu/> (in Ukrainian).

Yablonskyi, V. (Red.). (2019). *Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analitychna dopovid*. Kyiv: NISD (in Ukrainian).

VII zasidannia Ukrainsko-polskoho Forumu partnerstva. (2017, 2 chervnia). Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. <https://mfa.gov.ua/news/57733-vii-zasidannya-ukrajinskyko-polysykogo-forumu-partnerstva> (in Ukrainian).

Bujak, P. (2014). Polityczne spory o upamiętnienie zbrodni na Wołyniu w polskim parlamencie. *Pogranicze. Polish Borderland Studies*, 2 (1), 90–99. doi: <https://doi.org/10.25167/ppbs1021> (in Polish).

Dudek, A. (2023). *Historia Polski. 1989–2023*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar (in Polish).

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r. w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu jej ofiarom. (2013). *Monitor Polski*, poz. 606 (in Polish).

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943–1945. (2016). [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/625_u/\\$file/625_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/625_u/$file/625_u.pdf) (in Polish).

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945. (2016). www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatuchwaly/2793/plik/236uch.pdf (in Polish).

Wóycicki, K. (2019). *Krótką historia UPa dla Polaków. Cy historycy nas pogodzą?* Warszawa: Pracownia (in Polish).

Liubomyr KHAKHULA

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Associate Professor at the Department of International Information
Lviv Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>
e-mail: l.khakhula@gmail.com

UKRAINIAN–POLISH RELATIONS AFTER THE REVOLUTION OF DIGNITY OF 2013–2014: THE TEST OF HISTORICAL POLICY

This article provides a comprehensive analysis of the dynamics of bilateral Ukrainian–Polish relations in the sphere of historical policy from the Revolution of Dignity of 2013–2014 to Russia’s full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022. It demonstrates that relations between Ukraine and Poland were characterized by both geopolitical solidarity – grounded in shared security interests and Euro-Atlantic aspirations – and chronic tension rooted in incompatible models of state historical policy. Special attention is given to the 2016 resolutions of the Polish Senate and Sejm recognizing the Volhynia tragedy as “genocide committed by Ukrainian nationalists”, as well as to the 2018 amendments to the Polish Law on the Institute of National Remembrance, which equated “Ukrainian nationalists” with Nazi and Soviet criminals. It is shown that for the conservative Law and Justice party, appeals to the tragic

past served simultaneously as a domestic political instrument (electoral mobilisation) and an instrument of foreign policy pressure on Kyiv.

The article examines the destructive role of Russia, which provoked a “war of monuments” in the public space of both countries through acts of vandalism and information manipulation aimed at driving the two peoples apart. It highlights constructive Ukrainian–Polish intellectual alternatives: the activities of the Ukrainian–Polish Partnership Forum, the Polish–Ukrainian Forum for Historical Dialogue, and the initiatives of the International Renaissance Foundation and the Stefan Batory Foundation. Considerable attention is devoted to the analysis of the 2020 Joint Declaration of Presidents Volodymyr Zelenskyy and Andrzej Duda, which enshrined a mutual commitment to resume search and exhumation operations and to establish a bilateral memorial dialogue. The article argues that the most productive strategy for both countries is a consistent distinction between two separate dimensions: current security and geopolitical partnership, where Poland and Ukraine share natural common interests, and academic, civic, and diplomatic engagement with a complex shared past. Following Russia’s full-scale invasion in 2022, both dimensions acquired a qualitatively new character: geopolitical solidarity was transformed into direct humanitarian and military assistance, while the memorial dialogue became a matter of security and sovereignty.

Keywords: Ukraine, Poland, historical policy, Revolution of Dignity, Volhynia tragedy, decommunisation, memorial dialogue, Law and Justice Party, national security, strategic partnership.

Дата першого надходження статті до видання: 19.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК [94:327.82/.83(477:438):316.486.4(=161.2=162.1)]”19/20”

DOI <https://doi.org/10.33402/up.2026-20-11>

Микола ЛИТВИН

доктор історичних наук, професор

завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

e-mail: lytvynmr@gmail.com

УКРАЇНА – ПОЛЬЩА: ДОЛАЮЧИ ТРАВМИ ВІЙН ТА МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ПРОТИСТОЯНЬ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

Актуалізовано важливі наукові та громадсько-політичні заходи 2025 р., у які вступали українсько-польського діалогу у науковій та пам'яткоохоронній сферах. Зокрема, проаналізовано передумови та результати роботи Круглих столів істориків України (відбулись 2025 р. у Києві, Івано-Франківську, Луцьку), Всеукраїнського круглого столу «Повернення історичної пам'яті про українців Закарпаття». Стверджено важливість «Заяви представників історичної спільноти України щодо намірів деяких політичних сил Польщі на законодавчому рівні засудити діяльність УПА та ОУН(Б), прирівнявши її до тоталітарних режимів нацизму та комунізму», а також «Комюніке Міністерства культури України і Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща щодо результатів діяльності Українсько-польської Робочої групи у справах гідних поховань у 2025 році».

Учасники дискусії визначили доцільним запропонувати польським партнерам відновити діяльність українсько-польського Форуму істориків, Форуму партнерства, Українсько-польської історичної комісії Національної академії наук України та Польської академії наук. Стверджено, що вони повинні стати додатковими майданчиками для розвитку конструктивного діалогу, переведення чутливих питань у площину фахових дискусій із польськими колегами-істориками, об'єктивності в оцінках подій спільної історії, запобігання провокаціям, а також протидії дезінформації та розпалюванню ворожнечі між українським та польським народами. У статті стверджено, що спільна пам'ять і готовність до порозуміння зближують українські та польські народи в ім'я спільних цінностей, заснованих на християнській традиції, повазі до прав людини, добросусідстві в Європі та спротиві російському імперіалізму.

Ключові слова: Україна, Польща, історія, політика, культура, пам'ять, війна.

З метою активізації українсько-польського наукового діалогу щодо вивчення дискусійних проблем новітньої історії України, зокрема військово-політичного протистояння на Волині й Галичині у першій половині ХХ ст., представники наукової спільноти та влади провели низку круглих столів, присвячених вказаній тематиці. Зокрема, 20 червня 2025 р. міністр закордонних справ України Андрій Сибіга організував круглий стіл з провідними українськими істориками та експертами з українсько-польських відносин. Участь у зустрічі також взяли заступник міністра Олександр Міщенко, посол України у Польщі Василь Боднар, заступник міністра культури та стратегічних комунікацій Андрій Наджос, представники Верховної ради України, Українського інституту національної пам'яті України та

провідних університетів – Володимир Сергійчук, Володимир В'ятрович, Оксана Каліщук, Антон Дробович, Оксана Ісаюк, Ігор Гирич, Володимир Тилішак та ін. Його учасники підтримали важливість врегулювання чутливих питань на основі об'єктивних історичних фактів, взаємного розуміння та шанобливого ставлення до історичної пам'яті народів України та Польщі. У цьому контексті було відзначено позитивну динаміку діяльності українсько-польської Робочої групи з історичних питань під егідою Міністерства культури та стратегічних комунікацій, продовження пошукових і ексгумаційних робіт на території обох країн. З огляду на чутливість історичних питань у відносинах України та Польщі, а також появу небезпечних тенденцій політизації історії, учасники дискусії визначили доцільним запропонувати польським партнерам відновити діяльність українсько-польського Форуму істориків та Форуму партнерства. Стверджено, що вони повинні стати додатковими майданчиками для розвитку конструктивного діалогу, переведення чутливих питань у площину фахових дискусій із польськими колегами-істориками, об'єктивності в оцінках подій спільної історії, запобігання провокаціям, а також протидії дезінформації та розпалюванню ворожнечі між українським та польським народами (Андрій Сибіга зустрівся з провідними істориками..., 2025).

Наукові дискусії продовжено на 2-му круглому столі істориків 9 липня 2025 р. у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника. Його учасники обговорили складні питання українсько-польсько-радянських міждержавних і міжнаціональних відносин на прикордонні минулого століття, насамперед передумови, перебіг та етнополітичні наслідки військово-політичного протистояння в Галичині та на Волині. Модерували захід заступник міністра закордонних справ України, кандидат юридичних наук Олександр Міщенко та в. о. ректора Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (нині – Карпатський національного університету ім. В. Стефаника), доктор політичних наук Ігор Цепенда. Із пропозиціями на заході виступили: завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, доктор історичних наук Микола Литвин та старший науковий співробітник відділу новітньої історії цього Інституту, кандидат історичних наук Микола Посівнич. Зокрема, М. Литвин нагадав присутнім, що українсько-польська тематика актуалізована у колективних монографіях Інституту: «Українсько-польські відносини. Новітня доба» (Львів, 2020), «За свободу. Українсько-польський діалог та спроби порозуміння» (Львів, 2021), «Росія–Україна: зради, союзи, війни» (Львів; Тернопіль, 2022), серійному виданні – «Українські маркери історії Польщі: від початків формування до Великої війни», «Українські маркери історії Польщі: виклики міжвоєнної доби ХХ століття», «Українські маркери історії Польщі: трансформації другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (Львів; Суми, 2024). У зв'язку з цим заініціював Міністерству закордонних справ України заснувати спеціальний фонд закупівлі фахової літератури з історії міжнародних відносин, зокрема українсько-польсько-радянських відносин, для посольства у Варшаві й консульств України, державних і недільних українських шкіл, громадських товариств у Польщі. Поінформував, що наступна міждисциплінарна монографія «Російський чинник українсько-польських відносин новітньої доби: політичні засади, (не)ре-

алізація планів, засоби протидії» має вийти 2027 р. Новаторські архіографічні та історичні студії апробаційного характеру науковці Інституту та партнери Центру з інших установ (Василь Гулай, Оксана Каліщук, Руслана Давидюк, Богдан Гудь, Галина Боднар, Володимир Поліщук, Василь Ільницький, Оксана Карліна, Мар'ян Мудрий, Іван Пусько, та ін.) регулярно друкуються у збірнику «Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість» (Співпраця з Міністерством закордонних справ України., 2025).

Далі доповідач довів необхідність відновлення на базі різних академічних структур НАН України і Польської академії наук (ПАН) міжнародних наукових семінарів «Україна–Польща: важкі питання», які призупинено 2010 р. Він нагадав, що міждисциплінарні семінари традиційно організовувались у Варшаві, Торуні, Луцьку й Львові, у ході яких узгоджувалась толерантна оцінка дискусійних історичних питань (наприклад, бойова та пропагандивна діяльність Української повстанської армії на Волині, акції Армії крайової у ході депортації українського населення, провокативні дії підрозділів нацистської армії та Наркомату внутрішніх справ СРСР на прикордонні). Історик запропонував терміново відновити роботу Польсько-української історичної комісії (призупинила працю 2010 р. після смерті її багаторічного співголови, директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, академіка НАН України та іноземного члена ПАН Ярослава Ісаєвича та зміною політичної кон'юнктури, коли владу очолив Віктор Януковича, зробивши акцент на російсько-українську історичну комісію, підготовку спільних праць з історії України та Росії). М.Литвин запропонував дирекції Волинського краєзнавчого музею викласти на своєму сайті унікальний архів усноісторичних записів українців, чехів і поляків про українсько-польсько-радянські протистояння періоду Другої світової війни, яку впродовж десятиліть за ініціативою уже згаданого Я. Ісаєвича (його батько був уродженцем Волині, членом Української Центральної Ради) записав кандидат історичних наук, здобувач Центру дослідження українсько-польських відносин Іван Пусько (Іван Пушук). Як відомо, цей краєзнавець зібрав понад 1300 звукозаписів, інтерв'ю з учасниками та очевидцями трагічних протистоянь на Волині та Холмщині. М. Литвин розповів, що науковці львівського Центру за фінансової підтримки центральної та обласних адміністрацій, нового керівництва Українського інституту національної пам'яті могли би започаткувати творення археографічної бази про десятки тисяч убитих та біженців з Волині у період Другої світової війни. Маловідомі документи в архівах України, Ізраїлю, Польщі, Німеччини, та інших країн зібрав старший науковий співробітник Центру, доктор історичних наук Андрій Боляновський. Для поширення новітніх нарацій з історії двох країн, їхніх багатовікових взаємин постає потреба заініціювати фінансову підтримку влади підготовки україномовної «Історії Польщі» та польськомовної «Історії України». М. Литвин закликав центральну владу продовжити спільні розкопки фахівців не лише польських, а й українських жертв військово-політичного протиборства у 1939–1947 рр. на території обох сусідніх країн.

Учасник заходу Микола Посівнич вважає, що українські дослідники повинні продовжувати дослідження Українського визвольного руху першої половини ХХ ст., зокрема на новому археографічному матеріалі показувати героїзм і тра-

гізм діячів Організації українських націоналістів (ОУН) та командування УПА. В обговоренні різних аспектів проблеми взяли участь також львівські історики, політологи, спеціалісти з міжнародних відносин Святослав Шеремета, Любомир Хахула, Богдан Гудь, Ігор Гурак та ін. (Співпраця з Міністерством закордонних справ України..., 2025).

Вказану проблематику продовжено обговорювати у Волинському національному університету ім. Лесі Українки, де 14 серпня 2025 р. відбувся 3-й науковий круглий стіл істориків. Модератор заходу заступник міністра МЗС України Олександр Міщенко подякував науковцям Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за практичні пропозиції щодо активізації наукового діалогу між двома країнами. Його керівник М. Литвин розповів присутнім про нову ініціативу Інституту історії НАН України та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України щодо упорядкування збірника документів, присвяченого українсько-польським відносинам новітньої доби. На заході виступили також директор Українського інституту національної пам'яті Олександр Алфьоров, а також відомі історики – Іван Патриляк, Леонід Зашкільняк, Людмила Стрільчук, Оксана Каліщук, Микола Кучерепа, Олег Павлишин та ін. Результати вказаних зустрічей мають бути обговорені на заключному науковому круглому столі у Києві.

Трагічну складову міждержавних відносин – перебіг та наслідки депортації українців із пограниччя у середині ХХ ст. обговорено на Всеукраїнському круглому столі «Повернення історичної пам'яті про українців Закарпаття», який відбувся 14 вересня 2025 р. в Історико-меморіальному музеї М. Грушевського у Києві. Його ініціаторами виступили Український інститут національної пам'яті, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, а також громадські структури – Київське товариство депортованих українців «Холмщина» ім. М. Грушевського, Київське товариство «ЛемКиїв». До звернувся новий керівник УІНП О. Алфьоров, ствердивши важливість активізації пам'ятко-охоронних заходів, пов'язаних із українсько-польсько-радянсько-німецькими відносинами у період Другої світової війни, трагічними депортаціями сотень тисяч українців із Закарпаття в підкарпатську Україну та північно-західні регіони Польщі. Цей стіл модерував член Ради Львівського обласного суспільно-культурного товариства «Надсяння» Микола Литвин. Дискутанти заходу – громадські активісти, історики та політологи, музеєзнавці зокрема Віталій Титич, Світлана Панкова, Святослав Шеремета, Тарас Літковець, О. Каліщук та ін. ще раз нагадали присутнім про суспільно-політичні передумови, перебіг та демографічні уроки злочинних депортацій цивільного населення із Надсяння, Холмщини, Західної Бойківщини й Лемківщини у 1944–1951 рр., а також презентували оригінальні збірники та монографії українських та зарубіжних учених (зокрема Миколи Іваника, Ігоря Галагіди, які написані у ході виконання міжнародного проєкту Українського католицького університету «Жертви українсько-польського протистояння 1939–1947 рр.» за підтримки Фонду катедр українознавства) (Співпраця з Міністерством закордонних справ України..., 2025).

Виступаючі подали різні пропозиції щодо подальшого дослідження міждисциплінарної проблеми, формування нової культури депортованих українців, по-

ляків, чехів та інших народів. М. Литвин вважає, що тогочасні депортації стали засобом репресій, підступним інструментом національної політики тоталітарних і авторитарних режимів по різні боки кордону. Депортаційні акції неодноразово застосовувала імперська Росія, коли брутально виселяла із Запорізької Січі козаків, масовими були депортації мешканців із прифронтової зони у період Першої світової війни, особливо із Холмщини, великих міст Галичини. Як свідчать дослідження українських і польських учених, масовим були виселення – насамперед поляків (9,8 тис.) і українців (7,1 тис.) у листопаді 1942 р. – серпні 1943 р. уже нацистською адміністрацією; така політика гітлерівців спровокувала стихійні відплатні акції за участю української та польської самооборони. Таку ж злочину практику застосовувала сталінська влада напередодні, і в ході Другої світової війни. Зокрема, лише з УРСР в 1936–1952 рр. на сталінські спецпоселення брутально виселено півмільйона українців, поляків, німців, кримських татар, греків та ін. Лише із українсько-польського пограниччя у 1944–1951 рр. депортовано понад 700 тис. західних українців. Зауважено, що сталінська влада наприкінці війни висилала із німецько-польського прикордоння більше 2 млн місцевих німців, у помешкання яких невдовзі передали сотням тисяч депортованих у 1944–1947 рр. українців і поляків із Галичини. При цьому ще раз наголошено, що підступний радянський план переділу давніх кордонів, а відтак нових депортацій місцевого населення на конференціях в Тегерані, Ялті, Потсдамі підтримали лідери США, Великобританії, Франції (Депортації на українсько-польському пограниччі..., 2025).

Учасники круглого столу пропонували керівництву УІНП створити каталог найважливіших пам'яток історії та культури українців у Польщі. Кремлівська влада про етнокультурні втрати окремих народів не зважала. У зв'язку з цим вартувало би узагальнити доробок наших колег: про духовні святині Надсяння і Холмщини (Петро Слободян), «польський» літопис еміграції Української Народної Республіки (Станіслав Стемпень, Ян Пісулінський, Олександр Колянчук, Руслана Давидюк, Андрій Портнов), долю українських військових поховань у Варшаві, Вадовицах, Перемишлі, Ланцуті, Александрові Куявському, Каліші, Щейорно, Любліні (Олександр Колянчук, Збігнєв Карпусь), літопис еміграційної української періодики (Омелян Вішка, Євген Місило), життєдіяльність українців Варшави (Роман Шагала, Олег Павлишин), українську кухню Польщі (Єва Шагала), перебіг депортації та долю депортованих західних українців у 1944–1951 рр. (Юрій Макар, Віталій Макар, Юрій Сливка, Наталя Данилиха, Юлія Павлів, Володимир Баран, Володимир Кіцак, Олег Бажан, Володимир Сергійчук, Тетяна Пронь, Євген Місило, Микола Сивіцький, Роман Дрозд, Богдан Гук, Ігор Галагіда, Ян Пісулінський, Гжегож Мотика), українсько-польсько-радянське військово-політичне протистояння у роки Другої світової війни (Іван Патриляк, Володимир В'ятрович, Богдан Гудь, Оксана Калішук, Людмила Стрільчук Любомир Хахула, Олег Піх, Гжегож Мотика, Гжегож Грицюк, Леон Попик), репресії проти душпастирів Греко-Католицької Церкви у Польщі після 1944 р. (Михайло Козак, отець Богдан Прах), пам'ятки культури Підляшшя (Юрій Гаврилук), музеї Лемківщини (Ірина Гах), долю архіву Наукового товариства імені Т. Шевченка у Польщі (Галина Сварник), історію пам'ятних знаків на честь

депортованих у ході операції «Вісла» (Михайло Козак) (Депортації на українсько-польському пограниччі..., 2025).

М. Литвин зауважив присутнім у меморіальному музеї, що чекають друку неопубліковані праці кращого учня Михайла Грушевського – Івана Крип'якевича про його Малу Батьківщину – Холмщину із колекції відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

Учасники круглого столу вважають, що порушена тема не вичерпала археографічний потенціал. М. Литвин зауважив, що окремі українські дослідники подавали операцію «Вісла» на північно-західні землі Польщі (близько 150 тис. депортованих) як лише злочин польського комуністичного режиму. Щоправда, нові документи підтверджують: акція «Вісла» (першоназва «Схід») проводилася за участю польських спецслужб, регулярного війська одночасно із аналогічними депортаціями «Захід» (західні області УРСР, понад 77 тис. депортованих) і «Південь» (південний регіон України і Молдови). Водночас переселено чехів із Волині й русинів-українців із Східної Словаччини до Волині. Аналогічно здійснено операцію «Північ». Організатором цих масових операцій виступив сталінський режим та його «союзники» - прокомуністичні керівники Польщі та Чехословаччини. Матеріали про ці злочини 1939–1951 рр. запропоновано опублікувати в обласних книг серії «Реабілітовані історією» (Депортації на українсько-польському пограниччі..., 2025).

Доповідачі та дискусанти неодноразово пропонували долучати до проблеми правників-міжнародників, які мали би ще раз системно переглянути тогочасне національне законодавство СРСР/Росії, ПНР, Чехословаччини, проаналізувати важливі міжнародно акти: IV Гаазьку конвенцію про закони і звичаї на Суходолі (18 жовтня 1907 р.), Конвенцію ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (9 грудня 1948 р.), Резолюцію Ради безпеки ООН № 780 щодо етнічних чисток (6 жовтня 1992 р.), Римський статут міжнародного кримінального суду (17 липня 1998 р.). Вказане дозволяє кваліфікувати діяльність комуністичних влад СРСР і Польщі злочином проти людяності. Документи засвідчують, що вона мала примусовий характер, стосувалися групи населення за національною ознакою, проводилися за участю війська за відсутності правових підстав, спричинила умисне страждання родинам, включно з малолітніми дітьми і особами похилого віку. Операцію «Вісла» 1947 р. однозначно треба вважати етноцидом комуністичних режимів СРСР, Польщі та Чехословаччини, бо вона мала за мету примусове вигнання населення етнічної групи з конкретного регіону району для його денационалізації (Депортації на українсько-польському пограниччі..., 2025).

Присутні наголошували на необхідності подальшого маркування місць пам'яті скривджених, організації громадських акцій за участю суспільно-культурних товариства депортованих «Лемківщина», «Надсяння», «Холмщина», «Любачівщина» у місцях встановлення пам'ятних знаків – Львові, Самборі, с. Сокольники під Львовом, Тернополі, Чорткові, Рівному, Володимирі-Волинському, Луцьку, с. Мариновому на Одещині, хуторі Бескид (Калуський район Івано-Франківської області). На жаль, новітня російсько-українська війна не дозволяє реанімувати будівництво музейного комплексу культури та побуту депортованих українців при

Історико-краєзнавчому музеї у м. Винниках під Львовом. Виступаючі актуалізували також функціонування національної топоніміки українсько-польського пограниччя, необхідність вживання української історичної топоніміки (Депортації на українсько-польському пограниччі..., 2025). Насамкінець учасники круглого столу ствердили необхідність проведення пропам'ятних заходів депортованих у середині ХХ ст., не лише регіональному, але й всеукраїнському рівнях. Прийнято також звернення до уряду та Верховної ради щодо удосконалення підзаконних актів та оптимізації діяльності УІНП.

Актуальні проблеми сучасних українсько-польських відносин, зокрема виклики новітньої російської агресії обговорено також на чергових Яремчанських українсько-польських зустрічах (18–19 вересня 2025 р.), в яких взяли участь провідні історики, політологи, дипломати, громадські діячі, представники органів влади України, Польщі та Чехії. На засіданнях обговорено українсько-польські відносини в історичній ретроспективі; особливу увагу приділено актуалізації формування нових регіональних союзів у Центральній Європі.

Чималий науковий і суспільний резонанс спричинила «Заява представників історичної спільноти України щодо намірів деяких політичних сил Польщі на законодавчому рівні засудити діяльність УПА та ОУН(б), прирівнявши її до тоталітарних режимів нацизму та комунізму» від 1 жовтня 2025 р., яка була відкрита для підписання істориками, що поділяють вказані ідеї думки й виступають за збереження конструктивних відносин із Польщею, стратегічним партнером України (Відкрита заява представників історичної спільноти України, 2025). Підписанти із занепокоєнням сприйняли ініціативу окремих політиків щодо внесення змін до законодавчих актів Польщі з метою засудження УПА та ОУН (Бандери). Українські науковці ствердили, що вказані нововведення в односторонньому порядку визначають українців винними за усі події Волинської трагедії 1943 р., наголосивши на деполітизації спільної історичної спадщини, насамперед трагедій, які спричинили масові жертви. Історики закликали до творення об'єктивного дослідження усіх обставин не лише вчинення злочинів, а й етнополітичних причин, які призвели до тогочасного протистояння. Є потреба також в експертизах щодо впливу спецпідрозділів окупаційних режимів СРСР та нацистської Німеччини на українсько-польське міжетнічне протиборство. Українські вчені вважають сумнівними спроби польських колег прирівняти антиімперську, національно-визвольну за своєю суттю, діяльність УПА та ОУН(Б) до геноцидальних практик неоімперських тоталітарних режимів нацистів і комуністів. Українські вчені заініціювали відновити формат фахових дискусій в рамках Форуму істориків України та Польщі, що, на їхню думку, в умовах новітньої російської агресії проти України посилить співпрацю обох народів. Стверджено що можливе прийняття Варшавою згаданого проєкту викличе негативну реакцію в Україні. Відповідно до існуючої практики українська сторона також буде змушена вживати дзеркальних заходів та приймати на законодавчому рівні відповідні акти щодо оцінки дій окремих підрозділів Армії крайової та Батальйонів хлопських, які, як відомо, вчиняли злочинні дії проти мирного українського населення в період Другої світової війни і в перші повосенні роки. (Відкрита заява представників історичної спільноти України..., 2025).

Водночас, підкреслено у заяві, можлива ескалація такого протистояння, в тому числі на законодавчому рівні, відповідатиме насамперед інтересам Москви, яка прагне розсварити сусідів і послабити воюючу Україну. Підписанти закликали зарубіжних колег – істориків, політиків, громадських активістів продемонструвати виваженість в оцінці протистоянь трагічної минувшини. Далі зазначено готовність до об'єктивного, фахового та неупередженого спільного діалогу. Заяву підписали науковці – Сергій Адамович, Олександр Алфьоров, Дмитро Байкеніч, Микола Бандрівський, Микола Бармак, Дмитро Білий, Володимир Бірчак, Лариса Бондарук, Ярослав Борщик, Геннадій Боряк, Володимир В'ятрович, Микола Вітенко, Юрій Волошин, Сергій Волянчук, Ігор Гирич, Андрій Гречило, Ярослав Грицак, Богдан Гудь, Василь Гулай, Ігор Гурак, Василь Деревінський, Мар'яна Долинська, Іван Дробот, Леонід Зашкільняк, Олеся Ісаюк, Ярослав Калакура, Оксана Каліщук, Сергій Квіт, Вахтанг Кіпіані, Юрій Крамар, Станіслав Кульчицький, Микола Кучерепа, Микола Литвин, Віталій Ляска, Олег Однороженко, Василь Орлик, Олег Павлишин, Іван Патриляк, Валентина Піскун, Роман Подкур, Микола Посівнич, Олександр Потильчак, Володимир Сергійчук, Андрій Сова, Ігор Соляр, Наталя Старченко, Людмила Стрільчук, Надія Темірова, Володимир Тиліщак, Володимир Трофимович, Надія Халак, Любомир Хахула, Іван Хома, Святослав Шеремета та ін.

Прикметно, що ідеї та наміри вказаної заяви підтримали польські історики та громадські діячі у «Відкритому листі до партнерів істориків, яким небайдужі польсько-українські відносини» (Ігор Каколевський, Міхал Копчинський, Томаш Стриєк, Мацей Яновський, Даріуш Стола, Анджей Фрішке, Базиль Керський та ін.). Польські автори підтримали прагнення української сторони щодо проведення екзгумаций жертв кривавих подій на Волині та в Галичині під час Другої світової війни та закликали до спільних зустрічей і роботи істориків у рамках польсько-українського Форуму істориків. Водночас відзначили, що ці кроки є надзвичайно важливими і правильними і вимагають додаткових зусиль. «Необхідні також освітні заходи та звернення уваги не тільки на те, що нас розділяло в минулому, але й на спільну багату історію та спадщину того, що нас об'єднувало і об'єднує донині. А подій і постатей, що поєднують Польщу і Україну, культуру і історію наших народів, є багато. Поляків і українців поєднує спадщина колишньої Речі Посполитої, історія якої, окрім конфліктів, сповнена взаємних культурних впливів, що формують нашу ідентичність донині. Часто ми не усвідомлюємо цього, оскільки про це не вчать у школі. Так само, як у наших країнах не вчать порівнювати складні шляхи до незалежності сучасних держав – Польщі та України – від кінця Першої світової війни, звертаючи увагу переважно на конфлікти, а не на взаємну співпрацю та спільні цілі. Також недостатньо порівнюють особливості відновлення незалежності Польщі та України в результаті падіння радянського панування в 1989–1991 роках. Чому ми маємо витіснити те, що добре, і забувати про те, що нас об'єднує, зосереджуючи увагу на тому, що нас розділяє?», – ствердили наші польські колеги (*List otwarty do Przyjaciół Historyków, którym leży na sercu dobro stosunków polsko-ukraińskich*, 2025).

У відповідь Український інститут національної пам'яті 19 листопада 2025 р. висловив подяку польським історикам, політологам, публіцистам за уникнення політизації болючих питань історії, які можуть посилити напруженість і сприяти росій-

ській дезінформації. Водночас наголошено, що вказана проблематика потребує фахового діалогу щодо пошуку правди, а не поспішних законодавчих рішень, здатних поглибити напруження між сусідами. Заявлено про підтримку щодо необхідності просвітницьких та освітніх ініціатив, які демонструють спільний спадок, культурні взаємовпливи, шлях до незалежності обох держав. Висловлено також вдячність за слова солідарності на адресу українських істориків, які в лавах Збройних сил України захищають не лише Україну, а європейську безпеку. Далі підтримано пропозицію колег відновити роботу Форуму істориків України та Польщі, продовжити спільні пошуково-ексгумаційні роботи щодо вшанування жертв протистояння (Подяка Українського інституту національної пам'яті польським історикам за позицію, 2025).

Результати міждержавної співпраці поданні «Комюніке Міністерства культури України і Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща щодо результатів діяльності Українсько-польської Робочої групи у справах гідних поховань у 2025 році» від 16 грудня 2025 р. У документі відзначено, що зустрічі Президента України В. Зеленського з Прем'єр-міністром Республіки Польща Дональдом Туском у 2024 р. відкрили шлях до повернення гідних поховань українців і поляків – жертв воєн і репресій, зокрема під час польсько-українського протистояння 1943–1947 років. 26 листопада 2024 р. ці заяви підтвердили у Варшаві міністри закордонних справ України та Польщі А. Сибіга і Радослав Сікорський. У документі згадано меморандум 2022 р. про співпрацю у сфері національної пам'яті між міністерствами культури обох держав, згідно з яким міністри культури Микола Точицький та Ганна Врублевська відновили пам'яткоохорону співпрацю. Її продовжують нові міністри – Тетяна Бережна та Марта Ценковська, які в листопаді 2024 р. ухвалили рішення створити спільну Робочу групу у справах гідних поховань. Перше засідання Робочої групи відбулося 15 грудня 2024 р. у Львові, на якому заявлено: головним завданням групи стане доведення до розгляду заяв про пошуки та ексгумації (Комюніке Міністерства культури України і Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща..., 2025).

Урядовці зобов'язались виробити правила розгляду таких заяв і дотримання чотирьох складових: права на пошук останків; права на їх ексгумацію; права на поховання у могилах відповідно до національних традицій; права близьких на молитву у місці поховання. Робочим групам вдалося досягти певних результатів під час наступних засідань, зокрема 24 січня у Львові, 30 березня у Варшаві, 25 жовтня у Львові, 14 листопада в Мостиськах та 16 грудня 2025 р. у Варшаві). Урядовці підсумували стан пошуково-ексгумаційних тогорічних експедицій й визнали необхідність подальшої реалізації всіх заяв з урахуванням ресурсів, безпекової ситуації у період новітньої російсько-української війни (Комюніке Міністерства культури України і Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща..., 2025). Водночас обмінялися інформацією щодо оцінок процедур надання дозволів на проведення пошукових і ексгумаційних експедицій відповідно до законодавства двох держав, надали список місць для проведенні цих робіт. Польські колеги на зустрічі в Мостиськах Львівської області 14 листопада 2025 р. передали «pro memoria щодо спрощення процедур», яке запропоновано для внесення змін до законодавства України щодо реалізації права на гідну пам'ять про загиблих. Українські уря-

довці на зустрічі у Варшаві 16 грудня 2025 р. були передали свої пропозиції щодо здійснення аналогічних пошукових та ексгумаційних експедицій в Україні в умовах воєнного стану, та вказаних робіт у Польщі. У результаті влітку 2025 р. проведено спільні ексгумаційні роботи на місці колишнього села Пужники (Тернопільська область) та колишнього села Старі Збоїща (нині в межах Львова), за результатами яких ексгумовані тіла поховано за участі родин жертв, духовенства, представників влади й громадських організацій. Натомість за участі польських колег українські науковці організували пошукові роботи у с. Юречкова (Підкарпатське воєводство). Роботу Робочої групи продовжено 2026 р., зокрема на місці колишнього села Пужники та у Львові (на території колишнього села Голоско), а на території Республіки Польща – у Юречковій. Продовжаться пошуки з українського боку: в Углах, а також у селах Гута Пеняцька (Львівська область) та Острівки (Волинська область). У сусідній державі пошукові експедиції заплановано у селах Сагрині та Ласкові. У згаданому Комюніке справедливо підкреслено: спільна пам'ять і готовність до порозуміння мають зближувати сусідні народи в ім'я спільних цінностей, заснованих на християнській традиції, повазі до прав людини та спротиві кремлівському імперіалізмові (Комюніке Міністерства культури України і Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща..., 2025).

Науковці та громадські діячі України переконані, що спільні зусилля істориків двох сусідніх країн допоможуть зміцнити партнерство, важливе для майбутнього двох народів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрій Сибіга зустрівся з провідними істориками та експертами з українсько-польських відносин. (2025). <https://mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-zustrivysya-z-providnimi-istorikami-ta-ekspertami-z-ukrayinsko-polskih-vidnosin>

Відкрита заява представників історичної спільноти України. (2025). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/vidkryta-zayava-predstavnykiv-istorychnoyi-spilnoty-ukrayiny-otwarte-oswiadczenie-przedstawicieli-srodowiska-historycznego-ukrainy>

Депортації на українсько-польському пограниччі 1944-1951 років як об'єкт та суб'єкт культурної пам'яті, історичної політики. (2025). <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/news/news/?newsid=1455>

Комюніке Міністерства культури України і Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща щодо результатів діяльності Українсько-польської Робочої групи у справах гідних поховань у 2025 році. (2025). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/komyunike-ministerstva-kultury-ukrayiny-i-ministerstva-kultury-i-nacionalnoyi-spadshchyny-respubliky-polshcha-shchodo-rezultativ-diyalnosti-ukrayinsko-polskoyi-robochoyi-grupy-u-spravah-gidnyh-pohovan-u-2025-roci>

Подяка Українського інституту національної пам'яті польським історикам за позицію. (2025). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/podyaka-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati-polskym-istorykam-za-pozyciyu-podziekowanie-ukrainskiego-instytutu-pamieci-narodowej-dla-polskich-historykow-za-stanowisko>

Співпраця з Міністерством закордонних справ України: активізація наукових досліджень щодо вивчення українсько-польського військово-політичного протистояння у середині ХХ століття. (2025). <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/news/news/?newsid=1441>

List otwarty do Przyjaciół Historyków, którym leży na sercu dobro stosunków polsko-ukraińskich. (2025). https://www.petycjeonline.com/list_otwarty_do_przyjacio_historykow_ktorym_ley_na_sercu_dobro_stosunkow_polsko-ukrainskich

REFERENCES

- Andrii Sybiha zustrivsia z providnymy istorykamy ta ekspertamy z ukrainsko-polskykh vidnosyn.* (2025). <https://mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-zustrivsia-z-providnimi-istorikami-ta-ekspertami-z-ukrayinsko-polskih-vidnosin> (in Ukrainian).
- Vidkryta zaiava predstavnykiv istorychnoi spilnoty Ukrainy.* (2025). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/vidkryta-zayava-predstavnykiv-istorychnoyi-spilnoty-ukrayiny-otwarte-oswiadczenie-przedstawicieli-srodowiska-historycznego-ukrainy> (in Ukrainian).
- Deportatsii na ukrainsko-polskomu pohranychchi 1944-1951 rokiv yak obiekt ta subiekt kulturnoi pamiaty, istorychnoi polityky.* (2025). <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/news/news/?newsid=1455> (in Ukrainian).
- Komiunike Ministerstva kultury Ukrainy i Ministerstva kultury i natsionalnoi spadshchyny Respubliky Polshcha shchodo rezultativ diialnosti Ukrainsko-polskoi Robochoi hrupy u spravakh hidnykh pokhovan u 2025 rotsi.* (2025). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/komyunike-ministerstva-kultury-ukrayiny-i-ministerstva-kultury-i-nacionalnoyi-spadshchyny-respubliky-polshcha-shchodo-rezultativ-diyalnosti-ukrayinsko-polskoyi-robochoyi-grupy-u-spravah-gidnyh-pohovan-u-2025-roci> (in Ukrainian).
- Podiaka Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty polskym istorykam za pozytsiiu.* (2025). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/podyaka-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati-polskym-istorykam-za-pozyciyu-podziekowanie-ukrainskiego-instytutu-pamieci-narodowej-dla-polskich-historykow-za-stanowisko> (in Ukrainian).
- Spivpratsia z Ministerstvom zakordonnykh sprav Ukrainy: aktyvizatsiia naukovykh doslidzhen shchodo vyvchennia ukrainsko-polskoho viiskovo-politychnoho protystoiannia u seredyni KhKh stolittia.* (2025). <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/news/news/?newsid=1441> (in Ukrainian).
- List otwarty do Przyjaciół Historyków, którym leży na sercu dobro stosunków polsko-ukraińskich.* (2025). https://www.petycjeonline.com/list_otwarty_do_przyjacio_historykow_ktorym_ley_na_sercu_dobro_stosunkow_polsko-ukrainskich (in Polish).

Mykola LYTVYN

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor,
 Head of the Department «Center for Ukrainian-Polish Relations Research»
 Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
 ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>
 e-mail: lytvynmr@gmail.com

UKRAINE – POLAND: OVERCOMING THE TRAUMA OF WARS AND INTERETHNIC CONFLICTS OF THE MODERN ERA

This publication highlights important scientific and socio-political events of 2025 related to Ukrainian-Polish dialogue in the fields of science and heritage preservation. In particular, it analyses the background and results of the round tables of Ukrainian historians (held in 2025 in Kyiv, Ivano-Frankivsk, and Lutsk) and the All-Ukrainian round table «Restoring the Historical Memory of Ukrainians in Transcarpathia». The importance of the «Statement by representatives of the historical community of Ukraine on the intentions of some political forces in Poland to condemn the activities of the UPA and OUN(b) at the legislative level, equating them with the totalitarian regimes of Nazism and communism», as well as the «Communiqué of the Ministry of Culture of Ukraine and the Ministry of Culture and National Heritage of the Republic of Poland on the results of the activities of the Ukrainian-Polish Working Group on Dignified Burials in 2025».

The participants in the discussion decided it would be appropriate to propose to their Polish partners that they resume the activities of the Ukrainian-Polish Forum of Historians, the Partnership Forum, and the Ukrainian-Polish Historical Commission of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Polish Academy of Sciences. It was agreed that these should become additional platforms for the development of constructive dialogue, the transfer of sensitive issues to the realm of professional discussions with Polish historian colleagues, objectivity in the assessment of events in shared history, the prevention of provocations, and countering disinformation and incitement of hostility between the Ukrainian and Polish peoples. The article asserts that shared memory and a willingness to reach understanding bring the Ukrainian and Polish peoples closer together in the name of common values based on Christian tradition, respect for human rights, good neighbourliness in Europe and opposition to Russian imperialism.

Keywords: Ukraine, Poland, history, politics, culture, memory, war.

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026



Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 94(477+438)

Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / гол. ред.
Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича,
Львів, 2026. Вип. 20. 176 с.

Літературний редактор
Наталія Корцигіна

Коректор
Ірина Чудеснова

Редактор анотацій англійською мовою
Вікторія Янковець

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Технічний супровід видання
Юлія Артимішин, Христина Меренюк

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 773
від 14.03.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03118

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
Національної академії наук України (вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026,
inukr@inst-ukr.lviv.ua, тел. +38 (032) 270-70-22)

Дата розміщення онлайн: 09.04.2026. Дата друку: 16.04.2026.

Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 14,3. Зам. № 0326/237

Наклад 300 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.